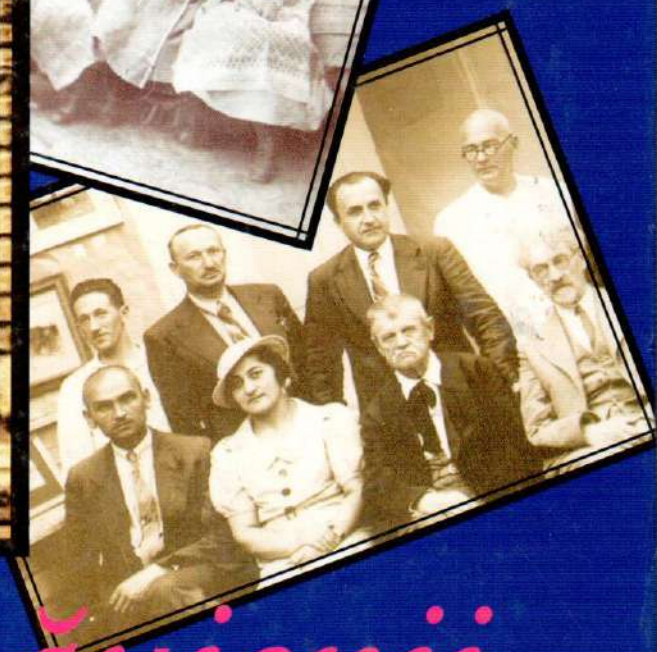

94(478)
C 62

Iurie Colesnic

Chişinăul

și

Chişinăuienii

Biblioteca Municipală
B.P. HASDEU

calea ta spre cunoaștere!

Iurie Colesnic

*Chișinăul
și
chișinăuienii*

Chișinău
2012

94(478-25) = 135.1
008(478-25)(092) = 135.1

Biblioteca Municipală
B.P. HASDEU

calea ta spre cunoaștere!

135 ani

CZU 94(478-25)

C 62

Autor: Iurie Colesnic

Prefață: dr. L. Kulikovski

Lectori: Vlad Pohilă, Valeriu Rață

Coperta: Brândușa Kolesnik

Machetarea: Valeriu Rusnac

Preprocesare: Dana Paiu

www.hasdeu.md

municipala@hasdeu.md

© Text, foto: Iurie Colesnic

© Prefață: dr. Lidia Kulikovski

© Coperta: Brândușa Kolesnik

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Colesnic, Iurie.

Chișinăul și chișinăuienii / Iurie Colesnic ; pref.: L. Kulikovski ; Bibl. Municipală „B.P. Hasdeu”. – Ch. : S.n., 2012 (Tip. „Elena-V.I.”). – 600 p.

100 ex.

ISBN 978-9975-4432-0-3.

94(478-25)

C 62

UN ORAȘ AL OAMENILOR, UN ORAȘ PENTRU OAMENI

De la prima sa atestare documentară și până la ultima săpătură arheologică, Chișinăul ne convinge că a fost un oraș al oamenilor.

Indiferent ce preocupări ar fi avut, meșteșugari aplecați asupra roatei olarului sau ostași îndârjiți să-și apere vatra până la ultima suflare, ei au ținut la acest loc frumos și pitoresc.

Străinii care au trecut prin aceste meleaguri, nici ei n-au rămas indiferenți la fascinantul peisaj. Unii au apreciat bisericile ce se înălțau semeț, alții ulicioarele strâmbe, întortocheate special ca în ele să se piardă mai ușor năvălitorii sau cei care veneau cu gânduri negre asupra acestui oraș. Dar toți cei care au trecut de-a lungul secolelor pe aici au remarcat unanim un singur fenomen distinct – oamenii.

Harnici, preocupați parcă de treburile lor, ei au reușit de-a lungul timpului să edifice un oraș foarte elegant, un oraș cu pretenții europene și cu aer parizian. Amintiți-vă cum se numeau hotelurile acestui oraș: „Suisse”, „Londra”, „Național”, „Bristol”, „Peterhof” ș.a.

Iar bisericile lui erau ortodoxe și protestante, catolice și armenesti, grecești și evreiești și toți se împăcau, și toți se înțelegeau, și toți aveau un singur scop – ca orașul lor să fie cât mai deosebit.

În cartea întâi din acest ciclu, care poate fi numit *Orașul meu*, intitulată *Chișinăul din amintire* a fost scris mai mult despre edificii și mai puțin despre locuitorii urbei. În prezentul volum – *Chișinăul și chișinăuienii* – situația s-a schimbat și prioritate au cei care au locuit, locuiesc ori chiar vor locui în această capitală.

S-a întâmplat așa că azi nu mai avem cetatea Chișinăului de odinioară, situată pe colina Râșcani, au dispărut mai multe biserici și sinagogi, au dispărut sau sunt pe cale de dispariție cimitire și monumente, dar un singur factor rămâne constant – oamenii care vor să vadă Chișinăul ca cel mai frumos oraș din lume.

De aceea, considerăm că e mare povara care și-o asumă contemporanii noștri, să păstreze ce au moștenit, dar și să edifice un oraș al viitorului.

Un oraș nu al clădirilor, nu al internetului, nu al restaurantelor și barurilor, ci un oraș al oamenilor și un oraș pentru oameni. Așa cum a fost dintotdeauna în Chișinău – oamenii au făcut orașul distinctiv și măreț.

Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” și-a autoasumat responsabilitatea de a recupera piese din istoria orașului și de a le lăsa prezervate generațiilor viitoare în cărțile pe care le elaborează, coordonează, editează. Generațiilor viitoare le rămâne de a le cunoaște asamblând oameni, edificii, evenimente, idei (piese) într-un puzzle cognitiv, multicolor numit CHIȘINĂU.

*Conf. univ. dr. Lidia KULIKOVSKI,
director general al Bibliotecii Municipale „B.P. Hasdeu”*

ISTORIA ADEVĂRATĂ SE POATE SCRIE NUMAI PRIN OAMENI

Noi cu toții trăim în istorie.

Fiecare clipă care s-a scurs este deja istorie.

Și atunci când ridicăm tomuri grele și citim despre vremurile care au fost, avem o senzație că ceva lipsește, că ceva n-a fost sesizat, ceva nu este cunoscut și de fiecare dată ne întrebăm – ce anume?

Cărțile de istorie, tratatele savante, întocmite minuțios, cu zeci și sute de citate din alte opere au o singură mare slăbiciune; o slăbiciune elementară, care practic le transformă în anele de statistică. Aceste cărți nu sunt populate de oameni, ele nu au personaje care să iasă dincolo de tartajele cărții, să vină printre noi, să fie contemporanii noștri și să ne mărturisească exact cum au trăit, ce au simțit, ce idealuri au avut și cum s-au realizat ca personalități.

Este o mare problemă cu care s-au ciocnit și primii istorici latini, și primii istorici greci, iar în secole Evului Mediu, cronicarii au mărturisit fapte, dar n-au fost în stare să creeze chipuri de oameni. Poate unul singur, Ioan Neculce, unicul cronicar care nu are bust pe Aleea Clasicilor, a reușit să dea un portret, un chip pe cât de veridic, pe atât de apropiat nouă al domnitorului Ștefan cel Mare. În rest schițe vagi, neconcludente.

Apropo, Ioan Neculce a fost pedepsit pentru faptul că, fiind alături de Dimitrie Cantemir în Rusia, s-a întors acasă. N-a vrut nici să se rusifice, nici moșii necuprinse în spațiul rusesc, fiindcă spiritul lui era unul de creator veridic, care se putea alimenta doar din seva națională. Și mai marii vremurilor noastre l-au pedepsit și nu i-au făcut bust pe Aleea Clasi-

lor. Așa arată dificilul moment de neînțelegere a naturii Creatorului.

Totuși, istoria de astăzi sau, mai bine zis, istoria care se scrie astăzi are nevoie de o altă cheie pentru a nu fi citită din obligație, pentru a nu fi studiată din necesitate. Pentru aceasta este nevoie să apelăm la metode moderne, adică să scriem istoria prin personalități. Să înviem trecutul așa cum o fac creatorii pe spații virtuale în computer; așa cum fac cei de la programul televizat *History*, care încearcă să modeleze anumite situații istorice și să creeze personaje veridice din contemporanii noștri.

Istoria nu este o înșiruire de fapte, noi nu trăim fapte. Omul trăiește cu sentimentele, reacția la fapte și evenimente se adună în sentimente. Deci, istoria adevărată este istoria sentimentelor. E ca și cum am vrea să scriem despre lumină, folosind lumina. Pe când la noi a devenit de acum o tradiție ca să scriem despre lumină, folosind doar umbra, ceea ce este imposibil pentru a obține un rezultat credibil.

Am încercat prin Basarabia necunoscută nu să prezentăm niște date biografice, ci să povestim despre o țară dispărută – Basarabia – cu personalitățile care au creat-o și care au trăit pe aceste locuri. Și-n mare parte aceste personaje au devenit deja contemporanii noștri. Ca și cum un Pan. Halippa nu a dispărut în istorie, ci stă undeva și își scrie în voie paginile, iar un Constantin Stere chiar mâine se va ridica la tribună și se va avânta în lupta politică „singur împotriva tuturor”.

Istoria se scrie pentru oameni.

Istoria adevărată o cunoaștem numai de la oameni.

IMAGINI DIN AMINTIRI

Partea de nord a Chişinăului, 1889. Fotograf P. Kondraţki

Centrul Chişinăului, 1889. Fotograf P. Kondraţki

Banca Chișinăului (azi Sala cu Orgă), 1941

Chișinăul văzut din avion, 1947

Liceul „Mihai Eminescu” și Catedrala „Sf. Apostoli Petru și Pavel”

AXA

Chișinăul de odinioară avea altă linie de demarcare, ce trecea pe actuala str. Columna. Până la acea stradă se așternea orașul zis vechi, mai sus de acea frontieră imaginară începea orașul nou.

Schișarea, pe la 1813-1817, de către mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și inginerul hotarnic Ozmidov a unei hărți ce prevedea amplasarea noilor străzi, a Catedralei, Mitropoliei, a Seminarului Teologic, Grădinii publice, au modificat accentul tradițional și au deschis o nouă pagină în istoria arhitectonică a orașului.

Apărută mai întâi pe hartă, iar mai apoi conturată în piatră, această stradă, ajunsă bulevard, a devenit axa centrală a urbei noastre. Rătăcind pe această arteră centrală, poți intui în mare parte toată istoria Chișinăului așa cum a fost ea, cu toate nuanțele și momentele neistorisite încă.

Inițial s-a numit Millionnaia din cauză că proprietarii noilor construcții erau persoane înstărite și ridicau niște clădiri care impresiionau prin fastul lor. Prin anii '40 ai sec. XIX numele străzii a fost schimbat în Moskovskaia, care a existat pe harta Chișinăului până în 1887, când a fost schimbată în Aleksandrovskaia, iar din 1924 s-a numit bd. Alexandru cel Bun, nume pe care l-a purtat până în 1944. Dar aici este nevoie de o precizare. În 1931 bulevardul a fost împărțit în două segmente. Primul, care lega gara și până la strada Armenească se numea bd. Alexandru cel Bun, iar al doilea, care se întindea până la Spitalul Militar (azi blocul central al Universității de Medicină și Farmacie „N. Testemițanu”), se numea Regele Carol. Din 1944 până în 1990 s-a numit la început strada, apoi bulevardul Lenin. Din 1990 poartă numele lui Ștefan cel Mare și Sfânt.

Axa centrală a orașului s-a format în baza unui drum vechi, existent în Chișinăul de odinioară, iar planul de sistematizare a orașului, adoptat la 1834, a consfințit doar veridicitatea acestei alegeri. Deși corpurile principalelor edificii (clădirile Seminarului Teologic, Curții Armenești, Spitalului Militar ș.a.) de pe marginea acestei artere erau deja începute pe la 1813.

Amplasarea centrală a fost o ispită pentru arhitecți. Astfel, cu timpul, aici s-au înălțat clădirile vechii primării, care era plasată în apropierea intersecției cu actuala str. Pușkin, Casa Eparhială (1911) și clădirile Mitropoliei, Catedrala „Nașterea Domnului” (1830-1836), Porțile Sfinte, care s-au mai numit Porțile de Aur și Arcul de Triumf, Biserica Luterană, amplasată pe locul unde astăzi se înalță actuala Președinție, Casa Guvernatorului, care în timpul revoluției devenise Palatul Libertății, astăzi pe acel loc se înalță Teatrul de Operă și Balet; Clubul Nobilimii, Gimnaziul nr. 2 de băieți, devenit ulterior Liceul Militar „Regele Ferdinand I”, azi pe acel loc se află edificiile Serviciului de Informații și Securitate al RM, Catedrala „Sf. Împărați Constantin și Elena”, Camera Fiscală, Biserica „Sf. Nicolae” – Capela Spitalului Orășenesc, Spitalul de Boli Contagioase, fondat de medicul Toma Ciorbă, Banca Orășenească, Duma Orășenească, adică actuala Primărie a Chișinăului ș.a. Evident că elita nobiliară și financiară a Basarabiei nu putea să nu profite de noile condiții și grație eforturilor lor s-au înălțat palate, conace urbane și case de locuit care purtau numele proprietarilor: Balș, Sinadino, Krupenski, Catargi, Derojin-schi, Hartingh, Ralli, Russo, Gafencu, V. Hertza, Gore, Donici, Semigradov, Feodosiu, Purcel etc.

Bulevardul Alexandru, Mitropolia, 1889

Bulevardul Alexandru, Seminarul Teologic, 1889

Bulevardul Alexandru, intersecție cu str. Iașului, 1889

Bulevardul Alexandru, Casa Împăratului Alexandru II, la 1876

Anul 1941 a fost dramatic în viața Chișinăului. Trupele sovietice de ocupație în retragere au aruncat în aer principalele clădiri din oraș, și cel mai mult a suferit artera centrală. De aici și vine necesitatea de a reconstrui Chișinăul pe baza clădirilor istorice importante. S-a mers pe calea păstrării formulelor arhitectonice care fuseseră deja utilizate. În cazul reconstruirii Primăriei s-a mers pe calea păstrării aspectului vechii Dume. Reconstrucția s-a făcut în anii 1945-1948 sub îndrumarea arhitectului R. Kurtț. La fel s-a procedat cu Banca Orășenească, proiectată cândva de arhitectul M. Cecerul-Cuș, care a fost reconstruită și adaptată, în 1978, pentru Sala cu Orgă, sculpturile compozitorilor din foaiere fiind realizate de celebrul sculptor L. Dubinovski.

Ținându-se cont de sugestiile renumitului arhitect Alexei Șciusev, originar din Chișinău, pe același loc au fost reconstruite majoritatea clădirilor: fostul Club al Nobilimii s-a transformat în Cinematograful „Patria” (1951, arh. V. Voițehovski), celebrul Hotel „Suisse”, a fost reproiectat și reconstruit în 1946-1948 (arh. E.R. Spirer), clădirea Teatrului Național „M. Eminescu”, proiectat în perioada interbelică ca Palat al Culturii, rămas ca o construcție nedefinitivă, a fost restructurat în 1946-1953 (arh. A. Alexandrov și V. Smirnov). Un destin aproape similar l-a avut fostul Club al Ofițerilor, prima clădire cubistă din Chișinău, care după reproiectare și reconstrucție a devenit Hotelul „Moldova” (1949, arh. I. Șmurun), azi sediul central al BC „Mobiasbanca”. Fostul Palat al Fiscului, numită și Camera Fiscală (nr. 169), după reconstrucție a fost adaptat necesităților Universității Tehnice din Moldova (1946-1948, arh. E.R. Spirer).

Clădirile fostei Mitropolii n-au mai fost renovate și pe locul lor s-a înălțat Casa Guvernului (1964, arh. S. Fridlin), pe locul fostei Curți Armenești a fost edificat Ministerul Alimentației Publice (1952, arh. V. Voițehovski și F. Borisov). Tot în spațiul arterei centrale au fost înălțate clă-

dirile: blocul central al Academiei de Științe a Moldovei (1954, arh. V. Mednek), Hotelul „Chișinău” (1959, arh. R. Kurtț) ș.a.

În stare aproape intactă s-au păstrat doar câteva clădiri: vilele urbane ale lui M. Kligman (nr. 113) și V. Hertza (115), azi aparțin Muzeului Național de Arte Plastice și mai bine de zece ani se află în proces de renovare; Spitalul de boli contagioase „Toma Ciorbă”, Catedrala „Schimbarea la Față a Domnului” (nr. 164), Biserica „Sf. Nicolae”, Spitalul Militar (nr. 165) etc.

Anii '80 ai sec. XX au modificat esențial aspectul bulevardului central. Edificii moderne ori pretins moderne s-au înălțat pe locul clădirilor demolate: clădirea Parlamentului RM (1976, arh. Cerdanțev și G. Bosenko), Hotelul „Național” (1978, arh. A. Gorbunov, N. Șalaghinov), Teatrul de Opera și Balet (1980, arh. N. Kurennoi și A. Gorșkov), sediul Președinției (1984, arh. I. Tumanian), Casa Editurilor (1980, arh. B. Zaharov), Clădirea Ministerului Telecomunicațiilor (arh. A. Kireev) ș.a.

Elementul principal al acestui bulevard îl constituie Piața Marii Adunări Naționale. Și tot aici ar fi cazul să pomenim despre monumentele care într-un fel sunt piese de rezistență în înnobilarea acestei străzi centrale: monumentul lui Ștefan cel Mare și Sfânt (1928, sculptor A. Plămădeală, arh. E. Bernardazzi), monumentul lui Mihai Eminescu (1996, sculptor T. Cataraga, arh. M. Rusu), monumentul mitropolitului Petru Movilă (1996, sculptori G. și B. Dubrovin, arh. I. Halupneac).

A cunoscut cele mai mari frământări ale neamului începând cu Marile Adunări Naționale din 1989, 1991 și terminând cu revolta de la 7 aprilie 2009 și cred că numărul acestor adunări populare nu se va opri aici, cât timp basarabienii nu și-au găsit albia identitară.

După 1990 piața din fața Porților Sfinte a fost redenumită din Piața Biruinței în Piața Marii Adunări Naționale (din 1989).

Bulevardul care a cunoscut pe cele mai mari personalități în toate timpurile, începând

Bulevardul Alexandru, intersecție cu str. Sinadino (azi Vlaicu Pârcălab)

Bulevardul Alexandru cel Bun, Sala Eparhială, anii '30, sec. XX

Bulevardul Alexandru cel Bun, magazine, dughene, prăvălii, anii '30, sec. XX

Bulevardul Alexandru cel Bun, Primăria orașului Chișinău, anii '30, sec. XX

cu mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, țarii Rusiei Alexandru I și Nicolai al II-lea, regele Carol al II-lea, regele Mihai, mareșalul român basarabean Alexandru Averescu, mareșalul sovietic originar din Basarabia Semion Timoșenko, mareșalul I. Antonescu, generalul Gh. K. Jukov, secretarul PCUS Nikita Hrușciiov, secretarul general al PCUS Leonid Brejnev și terminând cu primul cosmonaut Iuri Gagarin sau cu figuranți ciudați ai istoriei cum ar fi trupele SS germane participante la parada militară din 7 iulie 1940, alături de armata roșie cu ocazia ocupării Basarabiei, este axa Chișinăului, este bulevardul Ștefan cel Mare și Sfânt, pe care îl cunoaștem, dar ce va fi cu el mâine – vom trăi și vom vedea...

Prozatorul Dimitrie Moruzi în romanul lui social *Pribege în țara răpită* (Iași, 1912) dedică mai multe pagini Chișinăului de altădată, orașului de pe la 1855-1856. Acele pagini artistice sunt de fapt memorialistice, așa cum le-a fixat memoria proaspătă a unui copil:

„Totuși plimbarea era plăcută pe ulița Aleksandrovskaia largă și albă sub zăpada care strălucea sub răsăritul de soare. Casele întroienite până la ferești, păreau că gem sub greutatea mormanelor de zăpadă trandafirică, îngrămădite pe acoperimânturile lor, de pe care abia se mai zăreau coșurile fumegânde. Cele două sentinele de la poarta guvernatorului, răzămându-și puștile de gherete, se loveau cu brațele de piept și băteau din picioare, privind cu grije de nu trece vreun nacialinik (șef) ca să-l pedepsească și tot nu se puteau încălzi nici așa în mântăluțele lor sur-gălbuie și în șepcuțele lor fără cozoroc (pe atunci nu se pomenea în armată nici de cojoc de santinelă, nici de practica glugă ce se întrebuințează acum în oștirea rusească sub denumirea cerchezească de bașlâc – n.a.). Trecea sania ca visul pe lângă grădina publică, mai poetică decât vara, cu copacii săi mari ce păreau de cristal, gemând și ei sub țurțurii de gheață care îi învăleau și crengile, și creguțele, prefăcându-i sub razele tinere ale di-

mineții în atâtea podoabe de briliante, rubine și safire! Tot așa de poetic se arătau și bulevardul, gimnaziul, seminarul și Palatal Episcopal cu poarta sa zugrăvită numai în sfinți. Aveau și ele aceeași înfățișare proaspătă a clădirilor văzute în strălucirea dimineților senine de iarnă.

Pe când erau să ajungă în dreptul unui soi de poartă triumfală clădită din piatră și cărămidă, dar tencuită și boită galben cu alb, pentru ca să fie la fel cu Catedrala (pe rusește Soborul) și cu clopotnița, deodată caii se opriră în loc, birjarul sări de pe capră, își scoase repede căciula, și îngenunchind smerit în zăpadă, începu să croiască niște cruci mari și îndesate, cum numai rușii pravoslavnici știu să le îndese. În același timp clopotele începură a suna ascuțit în clopotniță, iar din poarta cea triumfală clopotul cel mare începu să mugească și ceasornicul orașului să bată opt.

– Ce-i asta? întrebă Mavrocosta nedumerit.

– Trece preasfântul arhiepiscop Antonie, răspunse izvoscicul crucindu-se și mai tare.

Și în adevăr că ieși de sub poarta cea cu sfinți mulți o caretă bogată, trasă de patru telegari negri, cu hamuri numai în argint, cu vizitii pe capră de paradă și cu faleiter la caii dinainte, plină înăuntru cu preoți bărboși și pletoși. Și înainta măreață această strălucită vedenie trecând ulița Aleksandrovskaia de-a curmezișul, străbătând sub bolta triumfală, ocolind clopotnița și venind să se oprească în fața peristilului catedralei, în cântecele preoților care ieșise întru întâmpinarea stăpânului lor duhovnicesc, cu crucea și evanghelia.”

Au venit alte timpuri. Dar tensiunea în care fierbea orașul nu s-a schimbat. În anii 1917-1918 Chișinăul a cunoscut febra revoluției democratice, apariția mișcării naționale și a primelor soviete, a primului parlament al Basarabiei libere – Sfatul Țării – și epocalul act al Unirii din 27 martie 1918. Peste 22 de ani, la 28 iunie 1940, a început Golgota Basarabiei, odată cu notele ultimative ale URSS din 26 și 27 iunie 1940 când s-a cerut cedarea Basarabiei...

Bulevardul Alexandru cel Bun, Hotelul „Bristol”, începutul sec. XX

Bulevardul Alexandru cel Bun, începutul sec. XX

Bulevardul Alexandru cel Bun, Pasajul, începutul sec. XX

Bulevardul Carol al II-lea, anii '40, sec. XX

O PARADĂ DE CARE NU VOR SĂ-ȘI AMINTEASCĂ BIRUITORII

„Sunt fapte care te urmăresc cu mare îndărătnicie și te ajung din urmă peste ani, când se pare că totul este dat definitiv uitării. Așa s-a întâmplat că la 6 iulie 1940, după ce Armata Roșie invadase Basarabia în urma ultimatumului din 26 iunie 1940, la Chișinău a avut loc o paradă militară a trupelor sovietice cu ocazia stabilirii definitive a noii orânduiri. S-au scris cărți despre aceasta, s-au turnat filme documentare și de ficțiune și s-ar părea că știm totul despre acea zi și acel eveniment relatat copios în presa vremii. Totul în afară de un detaliu de principiu: la acea paradă militară a participat un semnatar al Pactului Ribbentrop-Molotov, adică trupele germane de elită, trupele SS. În arhive supersecrete au fost depozitate acele poze, cadrele documentare au luat calea cuptorului de topire și s-ar părea că toți au uitat de acel delicat moment de triumf. Doar peste un an foștii aliați la împărțirea Europei s-au pomenit în rolul dușmanilor de moarte și atunci trebuia cumva de uitat acest capitol al istoriei recente. S-a ținut cont de tot, afară de un singur detaliu, de memoria contemporanilor care au văzut parada ceea cu ochii lor și au descris-o în niște pagini memorialistice: „...Basarabia era ocupată din nou!

Ei, cum să nu! La 6 iulie 1940 marea „paradă” a eliberării se desfășura în sunet de fanfare și zângănitul coloanelor de tancuri. În funcția mea de „instructor la sovietul Chișinău” am primit invitație la tribuna oficială...

...Tribuna de „onoare” era o enormă cutie de lemn, vopsită în roșu, răsturnată cu fundul în sus. Parada începea la 10, accesul la tribună se închidea la 9.

...Am văzut ceva, ce nu credeam că văd: de la colțul străzii Gogol (azi Mitropolit G. Bă-

nulescu-Bodoni) până în str. Mihai Viteazul, pe două părți ale străzii Alexandru cel Bun stăteau înșirate „cordoane de onoare” (distanța de 5-8 metri unul de altul): un enkavedist, un SS (da, da, nu te mira, cititorule!) în vestita uniformă „Mausfarbe” (culoarea șoarecelui). Înțelegerea Hitler-Stalin era în toiul execuției pe puncte. Unul din ele era vizita în URSS a unui batalion SS pentru a ajuta la repatrierea germanilor (dar și pentru a vizita lagărele de muncă forțată GULAG, a avut, se vede, SS-ul ce învăța în aceste lagăre...).

„Coloanele de onoare” din 6 iulie 1940 de la Chișinău erau poate unica „manifestare fizică” a regretabilei prietenii hitleristo-staliniste. Basarabia a căzut jertfă acestei prietenii împreună cu jumătate din Bucovina, o parte din Transilvania...

...Eu stăteam uimit și umilit, în fundul tribunei. În fața mea (...) Hrușciov, Mehlis (călăul suprem al Basarabiei), mareșalul Timoșenko, în al doilea rând fratele mareșalului, un țăran analfabet din satul Furmanovka, județul Cetatea Albă, „cucoana de la Hâncești”, fosta amantă și agentă a lui Kotovski, Krâlov, primarul Chișinăului, Sviridov, răzvrătitor al tineretului, și alte „personalități”... Nu am putut continua. Nu am vrut să iau parte la această „bucurie tragică”. Am înscenat o vomitare, m-am dat jos de la tribună, am trecut câteva controale, am pornit-o în jos pe Gogol, am trecut prin parc, apoi, pe diferite străzi din josul orașului, acasă... Eram într-adevăr trist, foarte trist și amărât...” [Basarabia, nr. 6, 1991]

Sciarea a fost semnată de Gr. Vindeleanu, Haifa, Israel.

O STRADĂ-CHEIE A CHIȘINĂULUI

În orice stare s-ar afla, în orice anotimp am trece prin spațiul acelei străzi, ai senzația că în față parcă ai avea două orașe diferite, dar înrudite doar prin acest spațiu. Chișinăul vechi, de până la 1812, avea partea lui de sus în limita acestei străzi, dincolo de ea se strecuraseră doar câteva case și în rest erau doar niște parcuri naturale cum preferăm să zicem astăzi. Și importanța acestei străzi s-a menținut până la finele secolului XIX. Drept dovadă ne poate servi faptul că în 1878 Alexandru al II-lea a petrecut trupele armatei ruse care plecau spre Bulgaria la ultimul război cu turcii, de pe balconul casei nr. 106, care aparținea familiei Catargi. Și tot pe această stradă erau amplasate conacele boierilor Krupenski, Ralli, Vartolomeu, sinagoga, hanuri, hoteluri, magazine, birturi etc.

Casa de la intersecția cu str. Gogol, situată la nr. 110, a aparținut Sofiei Andrianov și este amintită în analele istoriei din 1893 și reprezintă modelul obișnuit al unui monument de arhitectură caracteristic sec. XIX. Ceva mai înspre grădina publică la nr. 106 e situat conacul urban al Olgăi Catargi care a fost edificat la 1854 după proiectul arhitectului O. Gaschet. Iar la nr. 104 s-au păstrat doar ruinele conacului urban al lui Teodor Krupenski, care a fost întemeiat la finele sec. XVIII și unde, la 28 aprilie 1818, în această clădire a avut loc recepția dată cu ocazia sosirii împăratului Alexandru I la Chișinău. Tot în această clădire au fost prezentate primele spectacole ale unor trupe de actori ambulănți.

Toate figurile care odinioară au locuit în Chișinău sau au fost prin trecere pe aici au pășit pe pavajul acestei uliți, începând de la scriitorii Constantin Stamati și Pușkin și terminând cu altele regale.

Progresul tehnic în viața Chișinăului poate fi ilustrat tot prin istoria acestei străzi. La începutul secolului XX aici a fost amplasat depoul de tramvaie și s-a instalat o linie de tramvai. De fapt, astăzi Chișinăul s-a dezis de

acel mijloc comod de transport, dar foarte zgomotos, preferând troleibuzele, dar depoul și-a păstrat și astăzi menirea fiind reutilat pentru satisfacerea deservirii acestor mașini.

Pe această stradă sunt amplasate câteva întreprinderi care ani în șir au fost cartea de vizită și mândria Moldovei: Uzina de Tractoare, Fabrica „Bucuria”, Fabrica de Pâine nr. 1, Fabrica de Confecții „Ionel”, Fabrica de Mobilă ș.a.

Tot pe această stradă, la nr. 150, a fost amplasat spitalul evreiesc care mai târziu a fost transformat în Spitalul Clinic Municipal nr. 4 și în care în diferiți ani au activat celebrități medicale ale Chișinăului, cea mai renumită fiind figura medicului și omului politic Moisei Sluțchi.

Strada nu este prea mare, are în lungime cca 3600 m, dar numele pe care le-a purtat în diferite epoci se pare că ar alcătui un șir mult mai impresionant: Caușanscaia, apoi Nikolaevskaia, Ștefan cel Mare, Frunze, Cantemir și nimeni nu este sigur că istoria nu mai păstrează vreo surpriză...

Astăzi strada apare ca o arteră modestă a orașului, obosită din cauza transportului, a clădirilor aflate în reconstrucție, a ruinelor palatului Krupenski ș.a. Și nici chiar restaurarea Catedralei aflată în bună vecinătate nu poate schimba această impresie.

Un singur lucru e cert că fără această stradă – Columna – nu putem concepe nici trecutul, nici viitorul urbei noastre.

Casa Catargi, anul 1889

STRADA MITROPOLIT GAVRIIL BĂNULESCU-BODONI

Chișinăul are câteva străzi centrale care sunt ca o matrice istorică incontestabilă. Străzile Pușkin, Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni, Columna, b-dul Ștefan cel Mare și Sfânt, 31 August 1989 sunt străzile în perimetrul cărora s-a născut Chișinăul nou și a existat Chișinăul istoric.

Strada Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni, care odinioară a purtat numele de strada Seminarului, fiindcă aici a fost pus fundamentul primei școli serioase din Basarabia, iar mai târziu când Chișinăul a crescut și a apărut necesitatea de-a fi în pas cu vremea, strada a fost rebotezată după numele lui Nikolai Gogol, scriitorul care a marcat întreaga literatură rusă și a cărui origine românească este incontestabilă.

Dacă vrem să povestim ceva despre Chișinău, despre personalitățile care au activat aici, care au fost în trecere pe aici, fără doar și poate, că această stradă i-a cunoscut pe toți oamenii celebri care au poposit în orașul nostru.

Vorbind poetic, din acest punct de vedere, fiecare piatră din caldarâmul acestei străzi este deja o relictă istorică.

În enciclopedia *Chișinău* (ediția 1997), doctorul în arhitectură Tamara Nesterov a scris despre această stradă un articol pe care îl reproducem integral:

„Str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni (până în 1990 – str. Gogol, între 1813 și sf. sec. XIX – str. Seminarskaia, sf. sec. XIX – 1924 – str. Gogol, 1924-1932 – str. Mareșal Constantin Prezan și 1939-1944 – str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni). Se află în sectorul Buiucani, în orașul istoric. Are o lungime de 1,7 km, cuprinsă între străzile A. Mateevici și Alexandru cel Bun, în anii postbelici fiind prelungită prin orașul vechi până la str. Petru Rareș. Fondul construit s-a consolidat pe parcursul sec. XIX – începutul sec. XX. Prima construcție edificată aici a fost clădirea Seminarului Teo-

logic, fondat în 1813 de către mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, actualmente pe locul acesta se află un bloc al Universității Tehnice din Moldova. În cartierul de mai sus era o altă instituție veche de învățământ mediu – Gimnaziul Clasic de Băieți (în clădirea reconstruită se află Muzeul Național de Istorie). În cartierul de la extremitatea de sus, a fost fondată Școala Teologică cu Biserica „Întâmpinarea Domnului”.

Pe această stradă s-a păstrat și una dintre cele mai vechi case de locuit din Chișinău, reconstruită după 1945, cunoscută ca Hotelul „Suisse” (colț cu bd. Ștefan cel Mare și Sfânt); conacul lui Donici (nr. 35), azi Muzeul de Arheologie al AȘM, etc. O realizare edilitară a fost și înălțarea Castelului de Apă cu foișor de foc (colț cu str. A. Mateevici). Reconstrucția străzii a început în perioada interbelică, atunci când a apărut sediul Curții Supreme (colț cu str. M. Kogălniceanu) și a continuat în perioada postbelică: Casa Guvernului, Colegiul Național de Comerț. În orașul vechi a fost construită Academia de Studii Economice (nr. 61).

Un exemplu reușit de intervenție edilitară în canavaua istorică a orașului l-a constituit construcția clădirii facultăților de drept, jurnalism și istorie ale Universității de Stat din Moldova, amplasată în vecinătatea Castelului de Apă.”

Dincolo de materialul acestui articol, cercetările ulterioare au demonstrat că de numele acestei străzi este legat Muzeul de Antichități al lui Ioan Suruceanu, care inițial s-a aflat într-o clădire din vecinătatea Hotelului „Suisse”. De această stradă este legată biografia Iuliei Gheiching, distinsa femeie filantrop și pedagog, a locuit în casa cu nr. 2, iar în vecinătate a construit inițial o grădiniță de copii, apoi în aceeași incintă o școală primară, iar mai târziu un liceu pentru fete, liceul care a existat până în anii '30 ai secolului trecut și i-a purtat numele.

Tot pe această stradă, la nr. 21, a locuit o altă personalitate celebră, în primul rând, prin zigzagurile destinului. Mihail Brașevan a fost ministru de Externe în Guvernul basarabean de la Odesa în 1918, a fost judecat în procesul antifasciștilor din Chișinău în 1936, a fost în Gulag deja pe timpul sovieticilor și după multe și grele peripeții a reușit să-și recapete imobilul care-i aparținea și care fusese confiscat de autoritățile sovietice în 1940.

În patrimoniul dispărut al acestei străzi se înscrie Biserica „Sfântul Ilie”, care a fost demolată în anii '60 pentru a crea un spațiu necesar de a edifica clădiri administrative cum sunt: Procuratura Generală a RM, Institutul de Planificare a Economiei Naționale a RSSM ș.a. Tot din aceleași motive a dispărut una dintre celebrele piețe ale Chișinăului – Piața Sf. Ilie.

În curtea Bisericii „Sf. Ilie” s-au aflat câteva monumente de primă importanță pentru istoria Chișinăului: stâlpul lui Ștefan Nour, pe care era trecută lista copiilor și rudelor care au pierit în urma unei invazii tătărești; mormântul lui Donici; mormântul lui Paul Gore ș.a.

Probabil că fiecare casă din această stradă ar putea mărturisi mult mai mult despre locatarii săi, dar aceasta face parte dintr-o istorie locală și urmează a fi cercetată.

Pentru noi este important să cunoaștem integral biografia, personalitatea aceuia al cărui nume astăzi îl poartă.

Vestigii arhitectonice de referință:

Seminarul Teologic: „În monografia sa (Духовные учебные заведения Кишиневской епархии. 1813-1913) Iosif Parhomovici descrie istoria organizării seminarului chișinăuian:

„Când Basarabia a fost alipită la Rusia (16 mai 1812), asupra acestui fapt (lipsa de școli – red.) și-a îndreptat atenția primul arhiepiscop al Basarabiei, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Imediat după încheierea tratatului de la București, încă până la părăsirea Iașilor, unde fusese mitropolit și exarh moldovenesc, presupunând că Chișinăul va fi orașul unde va activa, el scrie comandantului suprem al forțelor armate de la Dunăre, amiralului Pavel Vasilievici Ciciagov, rugându-l să poruncească guvernatorului basarabean, lui Scarlat Dimitrievici Sturza (primul guvernator după alipire), să acorde mitropolitului ajutor la amenajarea unui seminar teologic pe lângă casa arhierului. Iar până la sosirea sa la Chișinău (24 septembrie 1812), fără să mai aștepte confirmarea supremă a proiectului său (privitor la

Strada Seminarului (azi Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni), anul 1889

organizarea eparhiei chișinăuiene), a și început lucrările de fondare a seminarului teologic.”

Probabil că inimosul mitropolit frământase de mai multă vreme ideea întemeierii unor școli în ținut. Printre colaboratorii săi era și un colectiv mic de pedagogi, alcătuit din foști profesori și studenți ai Academiei kievene: Petru Cunițchi, Ivan Nesterovici, Isidor Gherbanovschi. Bizuindu-se pe competența lor, mitropolitul Gavriil le porunci să purceadă precizarea tuturor detaliilor ce țineau de amenajarea seminarului.

Deși noul cod al școlilor eparhiale semnat de Alexandru I intrase în vigoare la 26 iunie 1806, seminarul din Chișinău urma să aibă structura vechilor așezăminte de învățământ, drept model servind Academia Movileană.

Perseverent în realizarea ideilor sale, G. Bănulescu-Bodoni nu se mulțumește numai cu faptul deschiderii seminarului în clasele ce aparțineau Bisericii „Arhanghelul Mihail”, rămasă în istorie cu calificativul „vechea Catedrală”.

Mitropolitul ținea cu tot dinadinsul ca seminarul chișinăuian să ocupe un loc de frunte în ținut. El nici pe departe nu era satisfăcut de faptul că seminarul teologic nu dispune de încăperile necesare ce ar fi permis mărirea contingentului de elevi.

Dovedind un acut simț diplomatic, mitropolitul Gavriil scria în 1815: „Acest seminar, fiind învecinat cu ținuturile Moldovei, Bulgariei și Austriei, trebuie să aibă o înfățișare atrăgătoare, ce ar onora grija guvernului față de nevoile învățământului...”

Din suprafața pătratului ce avea dimensiunile de 130 × 130 de stângeni și era prevăzută pentru casele Mitropoliei, G. Bănulescu-Bodoni rezervă pentru edificiile seminarului partea de nord a sectorului ales, care se întindea 130 de stângeni de-a lungul străzii Seminarului (Gogol) și 35 de stângeni de-a lungul străzii Moskovskaia (azi Lenin). Aici a și început în 1813 construcția seminarului și care a fost încheiată în 1817.

În anii 1867-1868 clădirea a fost reconstruită și la cele două etaje a mai fost adăugat încă unul. Edificiul actual al fostului Seminar Teologic a fost construit în anii 1900-1902 și în această clădire în 1926 a fost deschisă Facultatea de Teologie a Universității din Iași.

Actualmente aici activează două instituții: în jumătate de clădire sunt auditoriile Universității Tehnice din Moldova, iar în a doua jumătate sunt spațiile Bibliotecii Naționale din RM.

Castelul de apă – numit în literatură și Turnul de apă, o instalație specială care permitea să fie organizată alimentarea centralizată a orașului cu apă potabilă. În 1892, după proiectul A. Bernardazzi, Turnul a fost înălțat de 22 metri, având o grosime a pereților de la doi până la 0,6 metri.

Partea superioară a Turnului avea un foisor de lemn care era utilizat în calitate de turn de observație pentru supravegherea incendiilor. În interior legătura între nivele se făcea prin intermediul unei scări în formă de spirală.

Reconstruirea Turnului s-a produs în 1983, actualmente aici este amplasat Muzeul de Istorie a orașului Chișinău.

Muzeul de Antichități ale Pontului Scitic a fost fondat în anii '80 ai sec. XIX în imobilul lui Ioan Suruceanu, de pe strada Seminarului nr. 37, astăzi corespunde numărului 41 al str. Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni.

Casa în două niveluri cu un teren în curte, ocupa suprafața de 1197 m² și a fost procurată de soția lui Ioan Suruceanu în 1877. În calitate de muzeu erau folosite trei camere de la etajul întâi; două camere erau utilizate pentru bibliotecă, precum și pentru o secție a istoriei Egiptului.

În 1900 casa a fost vândută directoarei de liceu Sofia Skomorovski-Breitman.

Casa de locuit de pe str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni 5 a fost construită la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX de proprietarul H. Hinculov, nobil basarabean. Este celebru

prin faptul că aici în anii 1946-1959 a locuit savantul Nicolae Dimo.

Casă de locuit din str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni nr. 7-9. Clădirea a fost construită în sec. XIX, fiind dată în exploatare în luna aprilie 1887. Lotul ocupat era de 1280 m². Aici în perioada interbelică un timp a activat Școala de Desen din Chișinău. Mai târziu această vilă a aparținut nobilului basarabean Vladimir Gafencu, care a fost celebru în epocă prin faptul că a întreprins o călătorie pe jos de la Chi-

șiinău la Lisabona în 1928-1931, fiind însoțit de doi prieteni devotați: soția sa și cățelușul Mimoza. Tot el a fost redactor la ziarul *Cuvântul Basarabiei* unde a și descris această călătorie. A fost și președintele Societății de Protecție a Animalelor din Basarabia, licențiat în drept.

Casă de locuit din str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni 17, colț cu str. A. Șciusev. A fost construită în 1854, proprietar – asesorul P. Soleancikov. Edificiul a fost construit pe un lot cu suprafața de 632 m².

STRADA A. MATEEVICI

Strada A. Mateevici s-a mai numit Galbinskaia Storna, Sadovaia, Drumul Viilor, Ion Inculeț și Sfatul Țării. Din 1991 – str. A. Mateevici. Are o lungime de 2,3 km.

Pe această stradă are reședință Ambasada SUA, Ambasada Turciei, Academia de Teatru, Muzică și Arte Plastice, fostul Liceu „Gheiking” ș.a.

Am reușit să instalăm o placă comemorativă pe una din case, am schimbat denumirea străzii, și totuși, am rămas datori poetului cu un lucru neîmplinit. N-am reușit să transformăm cele două spații în care a locuit poetul într-un muzeu comemorativ „Alexei Mateevici”.

Iar astăzi după marele război al privatizării Moldovei, acele spații s-au pomenit reconstruite și cel mai mult a avut de suferit casa (nr. 33) din curte, unde a fost scrisă poezia *Limba noastră*.

Chiar așa cum sunt ele, casele Mateevici pentru mine au rămas niște cărți de istorie, care, de fapt, simbolizează și un monument al indiferenței noastre...

Alexei Mateevici (16. III.1888, Căinari, jud. Tighina – 13.VIII.1917, Chișinău).

Din șirul mare de absolvenți ai Seminarului Teologic am putea desprinde o suită întreagă de mari personalități, care și-au înscris numele de glorie în istoria neamului: Pan. Halippa, Ion Inculeț, Petre Cazacu, Victor Crăescu, Alexei Mateevici și mulți alții. Din acest șir însă îl desprindem pe poetul Alexei Mateevici, care nu numai că a fost preot, dar a lăsat posterității o poezie ce a devenit Imnul de stat al Republicii Moldova – *Limba noastră*.

Născut în familia preotului Mihail Mateevici, el a studiat la Școala Duhovnicească din Chișinău (1902), Seminarul Teologic (1910), Academia Teologică din Kiev (1914).

A reușit să se impună în literatură, debutând în 1906 cu poezii la ziarul *Basarabia*, a creat o operă științifică pe care parțial a publicat-o în *Buletinul Eparhiei Chișinăului* și a lăsat un caiet de poezii care au fost tipărite postum.

O viață scurtă ca un fulger, dar o lumină orbitoare care a eclipsat zeci de biografii banale.

Moară de vânt, strada Livezilor (azi A. Mateevici), anul 1889

Strada Livezilor (azi A. Mateevici), anul 1889

Strada Livezilor (azi A. Mateevici), sec. XX

STRĂZI ÎN IMAGINI

Strada Puşkin, Librăria „Lucefărul”, anii '30, sec. XX

Strada Puşkin, intersecție cu bulevardul Alexandru cel Bun, anii '30, sec. XX

Strada Puşkin, intersecție cu strada Podoliei (azi București), anii '30, sec. XX

Strada Gostinnaia, mai apoi Carol Schmidt (azi Mitropolit Varlaam), anul 1889

Strada Gostinnaia, Biserica catolică, anul 1889

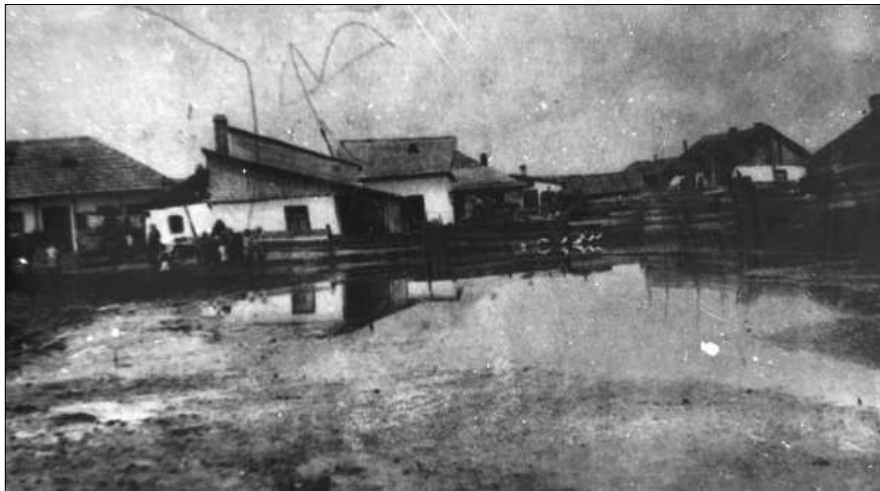
Strada Kiev (azi 31 August 1989), Capela Liceului nr. 1 de băieți, anul 1889

Strada Mincu, anul 1889

Strada Reniului (azi M. Kogălniceanu), Spitalul „Kalmuțki”, anul 1889

Mahalaua Tăbăcăria, anul 1889

TIPI ȘI PROTOTIPI

Locuitorii Chișinăului văzuți de un fotograf au devenit istorie. Asemenea chipuri nu se mai întâlnesc astăzi pe străzi, nici multe meserii practicate de ei nu mai sunt astăzi acceptate. Și totuși, prin ei se poate citi vița de odinioară a urbei noastre. Fotograful I. Kondrațki, la 1889, a immortalizat aceste chipuri, redând versiunea unui Chișinău necunoscut pentru noi.

Au trecut niște ani, au venit alte generații și alți oameni au populat străzile acestui oraș. Și fiecare epocă, fiecare nouă administrație a avut exponenții săi la capitolul atât de necesar – *Tipii Chișinăului*.

VARFOLOMEI

În documentele publicate de Gheorghe Bezviconi, în volumul doi al cărții *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru* (București, 1943), găsim următoarea descriere a acestui neam:

„Varfolomeu (Andronache Vorfolomeu, postelnic, moșier pe la 1760 în țin. Orhei (N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 101), român. Iordache, sărdar, supus la 1812, moșier la Coșăuți (Soroca), Cățăleni și Sălăjeni (Iași), Muncești (Orhei), asesor colegial, nobil și alegător la 1818-1821 (vol. I, p. 145; Palatul Varfolomeu din Chișinău, ca și acel al familiei Catargi, a fost distrus de bolșevici, în iulie 1941).”

Boierul Iordache Varfolomei (1764-4.06.1842, Chișinău) a fost la începuturi ciubuciu de butcă (trăsură) la principele Moruzi, apoi clucer și, la 30 martie 1814, a devenit vel-sărdar în Moldova și s-a însurat cu Maria Ursache (1785-1841), fiica șătrarului Dimitrie.

A pornit de la afaceri mici, dar, intrând în Basarabia, a găsit un teren propice pentru

afaceri dubioase făcând averi enorme în baza zvonului că averile mănăstirești din Basarabia după 1812 vor fi secularizate. Egumenii greci i-au încredințat actele în vederea salvării proprietăților, dar secularizarea n-a mai avut loc și nici Varfolomei nu le-a mai înapoiat averile și în felul acesta s-a pomenit blestemat de egumeni. Și se zice că moartea i-a fost groaznică.

Când trupul lui se descompunea, producea un miros insuportabil încât nimeni nu îndrăznea să-l îngrijească pe bolnav...

Casa Varfolomei, anii '60, sec. XX

A fost recunoscut în epocă nu numai pentru bogăție, nu numai pentru casa frumoasă și balurile excepționale pe care știa să le organizeze. Dar, în primul rând, pentru faptul că era tatăl uneia dintre cele mai frumoase domnișoare din Chișinău, Pulheria Varfolomei.

La balul din 1818, dat cu ocazia sosirii la Chișinău a împăratului Alexandru I, acesta a ținut cu tot dinadinsul să danseze cu Pulheria Varfolomei, iar poetul Aleksandr Pușkin, îndărmorât peste măsură, i-a dedicat mai multe poezii. De fapt, grație acestor scrieri poetice familia Varfolomei a și rămas în istorie.

Deși, dacă e să dăm crezare unui alt contemporan, colonelului Ivan Liprandi, boierul Varfolomei nu era lipsit de originalitate și pitoresc, fiind un tip remarcabil de boier basarabean:

„...Presimțind apropierea furtunii care plana deasupra sa, el a anexat la casa sa nu prea mare o sală enormă, a zugrăvit-o ca pe un tractir și a început să dea bal după bal, seară de seară. Încolăcindu-și picioarele ca un pașă turcesc, stătea cu ciubucul în mână și își întâmpina oaspeții cu un prietenesc *Poftim!* Soția lui Maria Dmitrievna era o femeie vorbăreată după tot obiceiul rusesc, o moșierică foarte os-

pitalieră. Pulherița era plinuță, rotundă, domniță proaspătă care prefera să vorbească mai mult cu zâmbetul...” [*Iubileinâi sbornik goroda Kișiniova. 1812-1912. Chișinău, 1912, p. 29-30*]

În Chișinău până mai ieri existau cele două case ale lui Iordache Varfolomei. Una pe str. Nikolaevskaia (între str. Ekaterinovskaia și Mincu), iar a doua pe str. Alexandru cel Bun, unde în perioada interbelică s-a aflat Comandamentul Corpului 3 de armată.

Ultimul refugiu al acestui mare și ingenios boier a fost la Cimitirul Central din Chișinău, unde pe mormântul lui a fost gravat epitaful: „Nimic nu-i mai adevărat decât aceasta, că tot ce se naște trebuie să moară.”

CHIPUL UNUI BOIER

În manuscrisul său de memorii intitulat *Auzite și văzute în veacul meu*, N.N. Tolmacevski îl descrie pe un tip pitoresc al epocii, boierul Petre Brăescu, tatăl ministrului de război în guvernul Republicii Moldovenești, generalul Constantin Brăescu: „...Hotelul «Peterhof» se afla pe str. Haralambie, nu departe de str. Armenească, în casa în care mai târziu se afla tipografia eparhială.

Atunci această casă avea la stradă o verandă mare, cu coloane, pe toată lungimea casei, care mai târziu a fost acoperită. Pe această verandă puteau fi văzuți «boierii» care treceau prin Chișinău, boieri de toate rangurile și, desigur, neschimbatul și neînlocuitul «conu Petrache Brăescu» servind cafeaua cu ei și informând interlocutorii veniți de la sat despre ultimele bârfe și noutăți din viața societății chișinăuene.

Petre Brăescu a murit în 1886 și avea din partea nobilimii basarabene pension total la hotelul «Peterhof».”

Hotelul „Peterhof”, anul 1889

Sacagiu, foto P. Kondrațki, anul 1889

„Talciok”, cizmari, foto P. Kondrațki, anul 1889

„Talciok”, tociar, foto P. Kondrațki, anul 1889

Cizmar stradal, foto P. Kondrațki, anul 1889

Ospătărie stradală, foto P. Kondrațki, anul 1889

Vânzător de covrigi, foto P. Kondrațki, anul 1889

Olar, foto P. Kondrațki, anul 1889

Olăriță, foto P. Kondrațki, anul 1889

Vânzător de usturoi, foto P. Kondrațki, anul 1889

Vânzător de bragă, foto P. Kondrațki, anul 1889

Tocilar iarna, foto P. Kondrațki, anul 1889

Tocilar vara, foto P. Kondrațki, anul 1889

Moldovean, foto P. Kondrațki, anul 1889

Evreu, foto P. Kondrațki, anul 1889

Fierar țigan, foto P. Kondrațki, anul 1889

Cioban, foto P. Kondrațki, anul 1889

Orchestra românească la Chișinău, foto P. Kondrațki, anul 1889

Colonelul Ioan Cheșcu, tatăl reginei Natalia a Serbiei, sf. sec. XIX

Poetul Trofim Suruceanu, anii '30, sec. XX

Familie din Chișinău, începutul sec. XX

Preotul Alexandru Baltaga cu soția, sf. sec. XIX

Un grup de intelectuali: (în picioare) Tamara Terlețchi, fiica directoarei Școlii primare nr. 5, Nadejda Terlețchi; cehul Zingl, iar pe scaun Tișleacova

Nunta istoricului Alexei Ciulcu, anii '30, sec. XX

ISTORIA UNEI FOTOGRAFII

Această imagine am publicat-o de câteva ori, în ziar, pe coperta cărții lui Eugen Holban *Ostașii Moldovei* (Chișinău, 1995), în enciclopedia *Sfatul Țării* (Chișinău, 1998). În această fotografie este prezentă aripa tânără a mișcării naționale din Basarabia. M-a preocupat permanent problema descifrării acestei perioade și, îndeosebi, biografiile și aspirațiile acelor tineri care au reușit în martie 1918 să ducă la deplină împlinire visul mai multor generații de români basarabeni. Unul dintre cei prezenți în imagine este Alexandru Văleanu, figură uitată astăzi cu desăvârșire, dar care are merite deosebite. S-a născut la 3 noiembrie 1890, în com. Țânțăreni, jud. Tighina. Licențiat în științe fi-

zico-chimice la Universitatea din Petrograd. A fost președinte al Sindicatului Viticol Tighina; președinte al Camerei Agricole Tighina. Remarcabil profesor de liceu, a fost deputat în primul Parlament al României Mari, manifestându-și aptitudinile organizatorice în funcția de vicepreședinte al Zemstvei și prefect al județului Tighina. A luat parte la realizarea reformei agrare din Basarabia, fiind ales ca delegat din partea țăranilor. Statul român i-a apreciat abnegația cu următoarele distincții: „Coroana României” și „Steaua României”, gradul de Ofițer și de Comandor, Ordinul „Ferdinand”, în gradul de Cavaler, „Răsplata Muncii” pentru construcții școlare, cl. I, etc.

Poza pe care am publicat-o i-a aparținut lui sau poate e o copie făcută de el. Afirmăm aceasta bazându-ne pe scrisoarea expedită lui Anton Crihan în SUA:

„2-1-69, București

Văleanu

La mulți ani și sănătate.

Vă urăm dragă Antoane și mult stimată Doamnă, eu și consoarta mea. Mulțumim din toată inima pentru felicitarea sosită tocmai la țanc, seara la oara 22, când ne pregăteam să facem revelionul în doi, acasă. De asemenea, am mai primit scrisoarea ta din 8-XII-68, dar nu ți-am răspuns până în prezent pentru motive că aveam de a face unele investigații în legătură cu familiile care pe vremuri locuiau la Tighina. Aceasta mi-a necesitat timp pentru a căpăta informații chiar și pe cale indirectă. Ambii soți Bragalia au încetat din viață vreo câțiva ani în urmă. În ultimii ani ai vieții sale, Bragalia era obsedat de mania religioasă. A fost și internat un timp oarecare în spital pentru adulți. De câte ori ne întâlneam numai teme religioase le aborda. În anul 1906, fiind în ultima clasă a liceului real din Comrat (jud. Tighina), dânsul și alți elevi, fiind socialiști – revoluționari (Gălațeanu, Catacov, Șpirean – nepotul șefului nobilimii din Podolia), au dinamitat o casă, aruncând-o în aer. Aflând că vine un pluton de cazaci din Tighina, făptașii au șters-o peste Prut, ajungând la Geneva. La Geneva Bragalia avea întâlniri cu Lenin pe care de multe ori îl împrumuta cu bani – Bragalia – fiu de moșier, primea bani suficienți pentru trai. Fiica lui Bragalia – Tulenica (Natalia), pictoriță pensionară, mi-a povestit că la tatăl său se păstrase o scrisoare de mulțumire de la Lenin pentru un serviciu adus lui. Scrisoarea aceasta a fost distrusă pe timpul boalei lui Bragalia. Învăță-mântul superior și l-a terminat în Franța la un institut politehnic, ceea ce îi dăduse posibilitatea de a ocupa la Chișinău postul de inspector industrial. Aceste știri le dețin de la d-nul Lisevici, fost medic la spital în târgul Cimișlia,

unde locuia și Veaceslav Marchelovici Șpirean, ce se căsătorise cu fiica dirigintelui oficiului poștal din acest târg – Nina Gorincioiu, unde se și stabiliseră. Pe acest individ l-am cunoscut și eu – era un vlăjgan de vreo 2 m, cu înfățișare de oftigos.

L-am vizitat pe răzeșul Băluțel – seniorul. L-am cunoscut și pe juniorul, cu care am făcut serviciul la M. industriei ușoare, în 1951. Face agronomia, dar s-a recalificat devenind pielar. Bătrânul Băluțel, făcând serviciul de administrator la un internat de copii, a ieșit la pensie. Are lunar, după cum mi-a mărturisit, vreo 400-450 de lei. Îl îngrijește o femeie bună, e curat în casă. Când l-am vizitat era gripat și nu ieșea afară. Mi-a povestit că s-au răcit raporturile cu fiul său de când se căsătorise tânărul. Auzeam și eu pe vremuri că ei nu se împacă. Nu mai întreține niciun fel de legătură cu fiul său.

Încât privește cel de al treilea personaj, indicat în scrisoare, numele lui nu era Bodesco, ci Bădescu, de origine gălațean. A fost medic primar al județului și, totodată, medic C.F.R. al districtului feroviar Tighina. A murit cam prin 1930, pare-mi-se de infarct. Era un diagnostician bun, dar nu practica în particular. Venea numai pe la cunoștințe bune pentru a da consultații. Îmi reamintesc de soția D-Sale, care de multe ori era însoțită de fetițele ei. Avea o moșie, mi se pare de 200 de ha, lângă com. Cașcalia (jud. Tighina).

După cum se auzea, d-nul, dar mai cu seamă soția, erau foarte economi și chibzuiți. Probabil că din acest motiv erau avuți. În ceea ce privește locul nașterii fetelor n-am putut afla, chiar nici de la fostul șef al gării Tighina, Petrică Buruiană, care făcuse serviciul împreună cu d-nul. Poate că cea mai mică se născuse la Tighina. Nu mi-ai răspuns dacă ești mulțumit de cele relatate despre Erhan și Rudiev. Așteptând un timp îndelungat, revenisem cu o altă epistolă, dar nici la a doua n-am primit răspunsul așteptat. Întâlnindu-mă cu Moraru, mi-a vorbit că primise de la tine scrisoarea și

fotografia ta. Scrisoarea, însoțită de fotografia solicitată, n-am primit-o. Mi-a vorbit Anatolie că te-ai îngrășat și te asemeni cu Roosevelt, dar n-a binevoit să mi-o arate. Numai la data de 17-XII-68 am primit scrisoarea ta. Dacă ai vreo fotografie, nu mă uita – te rog din suflet. De curând am căpătat o fotografie în care sunt redat chipurile unui grup de tineri, fotografiați în vara anului 1917 la meșterul Tașcker din strada Sinadino.

Eram zece inși: Stihî, Crihan, Grosu, Cărauș, Văleanu, Cazacliu S. (în picioare). Cazacliu V., Bogos V., Harea, Valuța (pe scaun). Dacă dorești s-o ai, voi comanda o fotocopie și o voi trimite-o.

Îți mulțumesc din suflet pentru grija ce ai arătat-o, ajutând pe nepotul meu să dea de urma verișoarei sale. I-am și comunicat la Cluj. Mi-a răspuns că vine la București ca să ticluiască [...] de mulțumire. Mă mândresc cu el. A

făcut politehnica, a terminat cursurile de economie politică, urmează al treilea an filozofia, cunoaște franceza, ungara, iar acum se perfecționează în engleză.

Terminând aceste rânduri, vă transmitem și marele urări de bine, atât eu, cât și soția, dorind foarte mult, dacă faceți o călătorie în Europa, să nu ocoliți Bucureștiul, ca să vă putem privi în carne și oase.

P.S. Complimente de la consăteanul M. Curciuc (acum e Cruceanu).

Sărutări de mâni doamnei și te îmbrățișez cu căldură,

Alexandru”

Aceste pagini inedite, ajunse peste ani la noi, ne lasă convingerea că încetul cu încetul, filă după filă, vom descoperi adevărata istorie a mișcării naționale și, în același rând, pe toți tinerii care au fost catalizatorii acelei revoluții.

AUTOMOBILE ȘI AUTOMOBILIȘTI

Chișinăul de odinioară era un oraș provincial în care un loc deosebit îl aveau automobilele.

E cunoscut faptul că primul parlament al Basarabiei – „Sfatul Țării” – dispunea de două automobile. Iar în perioada interbelică, pe străzile orașului circulau în voie „Ford”-uri, „Mercedes”-uri și alte modele la modă în acea vreme. Salariile funcționarilor erau atât de mari încât orice automobil putea fi procurat. Drept dovadă este

această poză de familie cu automobilul surprins la o intersecție încă nepăzită de către inspectorii de circulație.

La Caracușenii Vechi, unde locuia celebrul scriitor, vânător, pictor, astronom Constantin Stamatî-Ciurea, exista un cult al științei și un cult al progresului tehnic. El a adus un grădinar din Franța, pomi de peste mări și țări ca să sădească o grădină și un parc unic de felul său.

Copiii lui au mers mai departe și nu numai băieții: Mihail, Leonid, Gheorghe, Vladimir, care au fost scriitori, ingineri, vânători, chiar și fetele din neamul lui Stamatî erau pasionate de automobilism și participau la raliul României.

În această poză vedem parcate în fața conacului de la Caracușenii Vechi două automobile de epocă și, desigur, în prim-plan, posesoarea lor, o nepoată de-a lui Constantin Stamatî-Ciurea.

Din istorie se știe că pe când Rusia încă se zbătea într-o agonie economică, post război civil în Basarabia, deja în 1925 avea loc un campionat de fotbal, iar în 1928 familia avocatului Vladimir Gheorghian și-a procurat un

automobil nou-nouț „Craisler” cu care colinda drumurile Basarabiei.

În imagine: familia Gheorghian și automobilul care nu era o raritate în Basarabia în acele vremuri. Era anul 1928.

Automobile pe străzile Chișinăului, anii '30, sec. XX

Automobile pe străzile Chișinăului, bd. Carol al II-lea, anii '30, sec. XX

Automobile pe străzile Chișinăului, bd. Lenin, anii '50, sec. XX

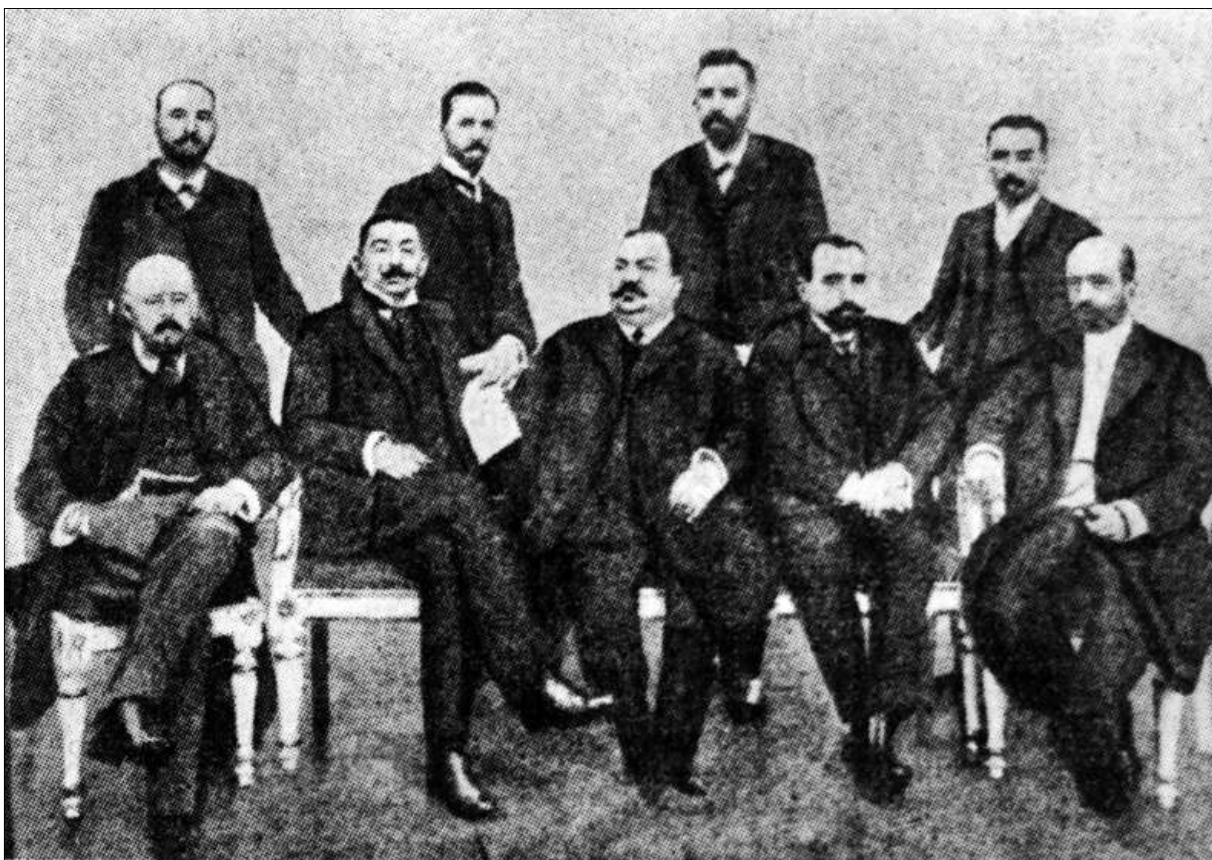
PROFILURI POLITICE, DUMA A II-A DE STAT A RUSIEI

Basarabia a avut deputați în cele patru dume de stat ale Rusiei.

Ei nu întotdeauna au fost la nivelul așteptărilor, interesele promovate de ei nu corespundeau cu aspirațiile naționale.

Dar acești deputați trebuie priviți ca niște exponenți ai unei populații care încă nu avea identitate națională decât la nivelul intuitiv.

În această poză a fost fixat pentru eternitate grupul basarabean din Duma a II-a de Stat: rândul întâi, de la stânga la dreapta: V.M. Purișkevici, P.N. Krupenski, A.S. Demianovici, P.V. Sinadino, P.A. Crușevan; rândul doi: E.A. Melenciuc, A.E. Tretiacenco, I.G. Gerștenberg, prințul D.I. Sviatopolk-Mirski.

ELITA MEDICALĂ A BASARABIEI

Odinioară medicii erau considerați ca adevărați discipoli ai lui Hippokrates, fiindcă erau în stare să facă minuni.

În secolul XIX medicii au început să stăvilească valurile de epidemii: ciumă, holeră, dizenterie ș.a. Au început să facă operații dificile și să învie oamenii pe care toții îi considerau morți.

Basarabeni au avut parte de o echipă de medici deosebiți, cum a fost un Nicolae Doroshevski, care a verificat primele vaccine chiar pe propriul lui organism. El a organizat primul serviciu medical în Basarabia, iar astăzi își doarme somnul de veci, uitat de lume, la Cimitirul Central din Chișinău.

Moisei Sluțchi liderul comunității evreiești din Basarabia și fost șef al spitalului evreiesc, avea o autoritate care nu putea fi pusă la îndoială în mediul profesionist. Moisei Sluțchi a lăsat două volume de memorii care fac cinste chiar unui scriitor.

Toma Ciorbă (al treilea din rândul doi din dreapta) a fost unul dintre medicii celebri ai

Chișinăului, contribuția lui, astăzi recunoscută prin spitalul care-i poartă numele, prin strada care-i poartă numele, ne dezvăluie un adevăr. Că omul care a știut să facă bine, fiind considerat un medic al săracilor, și-a păstrat bunul renume chiar și-n memoria generațiilor.

Leopold Siținschi (rândul al doilea, al treilea din stânga) a fost nu numai șeful Spitalului Central din Chișinău, dar a fost și primarul Chișinăului (1904-1905), prin exemplul său demonstrând că medicii în funcție de timp și situație sunt și oameni politici, și buni gospodari.

Regret mult că nu pot descifra toate numele persoanelor din această poză. Ei fiind deja înghițiți de anonimat. Istoria însă îi păstrează în această fotografie care face onoare oricărei societăți ce tinde să fie civilizată, fiindcă elita medicală a Moldovei de astăzi are pe cine se sprijini în istorie și piatra de temelie o constituie acest portret de grup al elitei medicale din Basarabia.

Fotografie din primul deceniu al sec. XX

ECHIPA DIN VISELE NOASTRE

Această poză pare a fi neverosimilă.

E ceva similar cu visul pe care l-ai văzut, dar așa și nu crezi în existența lui.

Și totuși, există!

Era anul 1923 și la Chișinău se juca fotbal. Și echipa „Viteaz” era îmbrăcată superb amintind atât de mult de felul cum se echipează „Inter Milano”.

Fotbaliștii au jambiere, portarul are mănuși și asta la cinci ani după Unire. În Rusia Sovietică continua războiul civil și foametea, haosul social făcea ravagii, iar la Chișinău lumea se aduna în jurul terenului de fotbal și trăia din plin spectacolul.

Și acest lucru s-a întâmplat de-a lungul anilor până în 1940.

Cei mai buni fotbaliști erau convocați la echipa națională a României.

Dar a venit anul 1940 și mulți dintre coechipieri și foști adversari s-au reîntâlnit în trenurile ce-i duceau spre GULAG, unde s-au și prăpădit...

Regretatul meu antrenor Gheorghe Mocanu, care antrenase echipa „Politehnica”, în anii ei cei mai buni, venea din fotbalul interbelic, dar foarte rar avea curajul să ne compare și de fiecare dată ofta la gândul că fotbaliștii de până la război erau mai buni.

De aceea, știm atât de puțin despre fotbalul de odinioară și ne pare mai mult o legendă, mai mult un vis...

În timpurile noastre, când meciurile de fotbal adună concomitent sute de milioane de microbiști în fața televizoarelor, ne vine greu să ne imaginăm că în Chișinăul anilor '20 existau echipe de fotbal și se juca un campionat al României.

În Rusia Sovietică bântuia foamea și „NEP”-ul încerca să salveze regimul comunist, iar la noi se juca fotbal.

În imagine au pozat pentru eternitate Nicolae Bosie-Codreanu, fost deputat în Sfatul Țării (primul din stânga) și echipa „Sporting”, patronată de el. Chișinău, 1925.

Echipa „Fulger”, anii '30, sec. XX

Echipa „Viteaz”, anii '30, sec. XX

Suporteri și fotbaliști din Chișinău, anii '30, sec. XX

POEMĂ PEDAGOGICĂ

Se știe că în liceele de odinioară disciplina era una exemplară. Liceenii erau obligați să poarte uniforma liceului, fiecare liceu avea simbolul său, fiecare elev avea numărul său și era suficient să faci o șotie că imediat se știa la direcția școlii despre încălcarea disciplinei.

Și desigur că în acest context relația cu pedagogii era una deosebită. S-ar părea că peretele dintre profesori și elevi era unul de nestrăbătut. Dar nu este chiar așa. Profesorii întruchipau nu numai un model al cunoștințelor, erau modelul viu în viața cotidiană. Elevii se puteau orienta și alegeau ceea ce le era mai aproape de suflet. Se lucra mult în cadrul orelor

suplimentare și, desigur, cercurile școlare erau în vogă. Tehnica radio abia își făcea loc. Automobilele erau niște obiecte de vis și inginerii erau specialiștii cei mai căutați și mai apreciați. Dar pentru a deveni un bun inginer trebuia să faci studii bune la matematici. Și aici devenea evident rolul societăților de matematică din fiecare liceu. Să selecteze cadrele cele mai dotate. Liceul Real din Chișinău a dat multe personalități. Această poză ne-a parvenit din arhiva familiei inginerului Liviu Rusu, al patrulea din stânga. Profesorii și elevii într-o armonie perfectă. O adevărată poemă pedagogică.

Elevi și profesori de la Liceul Real din Chișinău

O POZĂ CU DESTIN OMENESC

Fotografiile, ca și oamenii, au destinele lor. Sunt poze care toată viața lor poartă doar imaginea epocii. Sunt poze care ascund în ele viitoarele celebrități. Sunt poze care sunt frânte exact cum sunt frânți oamenii și așa cum omul își caută cea de-a doua parte a sufletului său, întocmai așa și fotografiile așteaptă să fie completate cu partea care lipsește.

Această poză, executată în 1931, a nimerit în arhiva mea, fiindu-mi dăruită de scriitorul Vadim Pirogan, omul care a devenit scriitor, istorisind fragmente din cei cinci ani petrecuți în gulag. El, fiul fostului primar de Bălți, care încă din copilărie îi cunoscuse pe mării basarabeni: C. Stere, P. Halippa, C. Leancă, I. Codreanu ș.a., a fost invitat de mătușa lui Vera Rusu, învățătoare, să se fotografieze alături de clasa ei de fete. Și, desigur, Vadim Pirogan a acceptat

cu plăcere din două motive: primul motiv ținea de însăși arta fotografică, pe atunci a nimeri într-o fotografie, era un eveniment comparabil cu nominalizarea la Oscarul de astăzi, fiindcă orice om ardea de dorința să afle cum arată el dincolo de oglindă. Al doilea motiv era unul sentimental, unicul băiat în mijlocul unei clase de fete, una mai frumoasă decât alta, dar ceea ce ne interesează pe noi este partea lipsă a fotografiei, fiindcă cineva, în 1940, a rupt poza în două de teamă că într-o față de copil va fi recunoscută o rudă ori poate o persoană care urma să fie arestată.

Nu exclud că într-o familie din Basarabia se mai păstrează originalul intact și ar fi extraordinar de bine dacă am reuși să reconstituim această poză, iar prin ea să reconstituim o parte din memoria noastră care încă ne este lipsă.

PORTRET DE GRUP

Dacă ardelenii au venit la Chișinău la începutul lunii februarie, apoi primii bucovineni vin în capitala Basarabiei în luna iunie 1917, când se deschid cursurile învățătorilor din Basarabia și vin la o invitație specială, făcută de liderii naționali de atunci: Paul Gore, Vladimir de Herța, Teodor Neaga. Urmau să înceapă cursurile învățătorilor și spre surprinderea lor, ei au descoperit că n-are cine ține lecții de limba și literatura română, istorie, pedagogie ș.a. Părintele Alexie Mateevici, pe care ei mizau, se afla pe front și putea obține concediu pentru o scurtă durată de timp. Un alt cunosător – Ștefan Ciobanu – se afla la Bolgrad și pentru cei 300 de învățători adunați la cursuri nu avea cine preda materialele de bază, fiindcă limba și literatura română trebuiau să fie pilonul noii școli naționale din Basarabia.

Salvarea a venit din partea bucovinenilor. O cerere adresată lui George Tofan, doctorului Ovidiu Țopa, lui Liviu Marian a fost acceptată și ei au sosit la Chișinău, încadrându-se în această muncă.

Astăzi, peste ani, este ușor de expus evenimentele, cu totul însă alta era realitatea. La 20 august 1917, când la via lui Andrei Hodoroștea au fost omorâți Simion Murafa și Andrei Hodoroștea, la aceeași masă cu ei se aflau și doi bucovineni, George Tofan și Liviu Marian. Au scăpat cu viață ca prin minune. Și acest pericol a existat în permanență până la Unirea definitivă din 27 noiembrie 1918.

Sosirea primilor bucovineni la Chișinău a fost un semn bun, fiindcă treptat ei au început să-și adune compatrioții și în scurtă vreme prezența lor s-a făcut simțită la cursurile învățătorilor de la Bălți și la cursurile de învățători

de la Soroca, precum și ale celor din luna noiembrie 1917 de la Chișinău. Aici este momentul potrivit să nuanțăm câteva teze importante. În primul rând, bucovinenii s-au implicat nu numai în viața națională, propriu-zisă, prin încadrarea noilor cadre pedagogice, ei au adus cu sine experiența politică a unui partid național. Dacă Partidul Național Moldovenesc, format la 3 aprilie 1917, avea anumite șovăieli vizavi de comportamentul său față de viitorul Rusiei și locul Basarabiei în acest imperiu, fermitatea judecăților politice ale bucovinenilor și ale ardelenilor a fost de mare folos în formarea noii mentalități politice. Aceste procese de coalizare a gândirii politice s-au finalizat cu formarea primului parlament al Basarabiei „Sfatul Țării” și unul dintre cei mai fideli cronicari ai activității acestui parlament s-a dovedit a fi bucovineanul George Tofan, care în 1918 a publicat cartea *Sărbătoarea Basarabiei*, o carte document.

Remarcăm faptul că bucovinenii și ardelenii, simțindu-se refugiați în acest teritoriu, și-au creat un comitet al refugiaților, l-au creat pe 2 ianuarie 1918, la Odesa, în scopul coordonării activității lor și a fraților rămași acasă. Ideea României Mari devenise una predominantă. Și în acest scop unirea tuturor forțelor politice s-a produs foarte repede.

Acest comitet mai avea o misiune: de a le facilita aflarea lor în refugiu, de a-i ocroti de posibilele atrocități, de a-i integra în viața Basarabiei. Drept exemplu, vom utiliza întâlnirea acelor patru reprezentanți ai comitetului în frunte cu Onisifor Ghibu și Ion Nistor cu prim-ministrul Basarabiei Daniil Ciugureanu, la 15 martie 1918, când peste o mie de volun-

tari ardeleni și bucovineni au fost disponibilizați din ordinul prim-ministrului României Alexandru Marghiloman și s-au pomenit pe drumuri.

Reacția lui Daniil Ciugureanu a fost una previzibilă: toți acești o mie de voluntari să fie integrați în structurile administrative ale Basarabiei pentru a grăbi procesul de formare a unei administrații naționale.

La 27 martie 1918 deja ardelenii și bucovineni au primit o lecție istorică – cum se poate face unirea tuturor românilor, care este calea spre această unire. Ei au fost martori la câteva etape:

- 2 decembrie 1917 – formarea Republicii Autonome Populare Moldovenești;
- 24 ianuarie 1918 – formarea Republicii Independente Moldovenești;
- 27 martie 1918 – Unirea Basarabiei cu România (cu cele 11 condițiuni);
- 27 noiembrie 1918 – Unirea definitivă (fără condițiuni).

Această lecție a fost una extrem de valoroasă pentru bucovineni, care la 24 martie 1918 au protestat vehement împotriva autorităților austro-ungare și ucrainene, care doreau împărțirea Bucovinei între ele. S-a insistat foarte mult asupra păstrării integrității naționale a Bucovinei, păstrării integrității teritoriale a Bucovinei și recunoașterea acestui teritoriu ca aparținând istoric de vechea Moldovă și de România.

Unirea Bucovinei cu România era iminentă. Refugiații bucovineni în luna noiembrie au plecat spre casă. Se apropia un moment istoric al Unirii. La 25 noiembrie 1918, 12 membri ai comitetului refugiaților bucovineni, în frunte cu Ion Nistor, au fost integrați în Consiliul Național al Bucovinei, care, la 28 noiembrie 1918, au votat Unirea Bucovinei cu România. Atunci când se dorește sublinierea ajutorului acordat de către bucovineni basarabenilor trebuie să nu uităm și să facem legătura indirectă cu lecția basarabeană dată bucovinenilor.

Profesori ardeleni și bucovineni la Chișinău, 1918

O POZĂ CA O RELICVĂ

Uniunea Scriitorilor din Moldova are tot dreptul să se mândrească cu momentul întemeierii. Fiindcă la leagănul acestei organizații de creație au stat mari figuri ale literaturii române.

Scriitori mari ca: Mihail Sadoveanu, Nicușor N. Beldiceanu, Tudor Pamfile, Apostol D. Culea, Ștefan Ciobanu, Nicolae Dunăreanu. În 1919 ei au format nucleul de constituire a primei organizații profesionale scriitoricești. Erau anii unei frății spirituale când cultura românească ajungea în Basarabia promovată de cei mai distinși creatori. Erau anii când frăția literară era darul cel mai de preț, cel mai luminos și optimist și promitea un nou viitor literaturii din această provincie.

Se părea că debutanții de la Chișinău și maestrii recunoscuți de dincolo de Prut aveau acordate sufletele la aceeași lungime de undă, la aceleași aspirații și ceea ce se va întâmpla mai târziu, adică marele succes literar, ei îl garantau prin acest botez al primei organizații scriitoricești. Și au avut dreptate. Peste 15 ani un debutant din sudul Basarabiei, Vladimir Cavarnali, a luat premiul Fundațiilor

Regale pentru poezie, alături de Emil Cioran și Constantin Noica. În Basarabia se născuse o nouă generație de aur, se născuse în sufletele acestor bărbați severi din această poză, care, în momentul când au decis să se unească într-o organizație scriitoricească, au avut convingerea că fac un lucru temeinic, un lucru pentru viitor, un lucru pentru eternitate.

O REVISTĂ VISATĂ DE GENERAȚII – VIAȚA BASARABIEI

La 24 ianuarie 1932, scriitorul și omul politic Pan Halippa semna prefața la primul număr al revistei *Viața Basarabiei*. În România Mare, Basarabia avea nevoie de un accent distinct și P. Halippa a decis ca el să fie anume unul de cultură, fiindcă din punct de vedere politic basarabienii se pomeniseră într-o situație delicată. Constantin Stere, liderul lor spiritual, fusese scos pe tușă de către Iuliu Maniu. Restul fruntașilor basarabeni erau dispersați pe la diferite partide, nu erau solidari și atunci se impunea un alt fel de abordare a problemelor basarabene care nu erau simple defel.

Aceasta reiese chiar din prima însemnare pe răbojul imaginar pe care Nicolai Costenco a făcut-o în nr. 12, din anul 1938, al revistei *Viața Basarabiei*:

„Cu numărul de față, revista *Viața Basarabiei* încheie o activitate constantă pe teren – mai mult literară și socială, alături de o preocupare științifică mai curând de vulgarizare decât de date originale –, șapte ani de la apariție.

Dacă la întemeierea publicației acesteia a prezidat inițiativa dlui Halippa, din anul 1934 și până în prezent, revista basarabenilor a ființat numai datorită energiei și voinței redactorilor ei...”

Prin pana lui Nicolai Costenco vorbește întreaga generație, care a fost capabilă să-și asume răspunderea pentru un program de viitor și care a dat roade. Program care nu diferea substanțial de cel al lui Pan Halippa, dar care avea menirea să mobilizeze forțele tinere, care avea menirea să aducă în literatura basarabeană o generație nouă. Chiar și în faza bucureșteană, când N. Costenco și echipa lui nu mai făceau parte din redacție, programul schițat de

ei era urmat cu strictețe. De aici apare și rezultatul scontat.

După 23 august 1944, Basarabia a încetat să mai existe ca noțiune geografică și istorică. Sovieticii au reintrodus formula de RSSM, iar în România pomenirea numelui de Basarabia și basarabean devenise periculoasă.

Editarea în continuare a revistei devenise imposibilă. În felul acesta, se rupea brusc firul unei continuități literare firești, se rupea în momentul culminant de afirmare a unei noi generații, cea care putea deveni în istoria noastră literară Generația de Aur.

În studiul său, apărut postum, *Dintr-un sfert de veac de scris moldovenesc (Basarabia, 1991, nr. 4)*, fostul colaborator fidel al revistei *Viața Basarabiei* Gheorghe Bezviconi, îi face o caracterizare obiectivă și poate cea mai importantă pentru posteritate: „Anul 1932 împarte în două perioada scrisului basarabean de după revoluție. În acest an se produce un eveniment însemnat în dezvoltarea vieții literare a Basarabiei: începe să apară revista *Viața Basarabiei*, iar pe de altă parte, pășesc pe tărâmul publicistic o seamă de tineri, al căror număr sporește din an în an. *Viața Basarabiei* este prima revistă care întrunește în sânul său aproape pe toți cărturarii locali, îndrumând scrisul basarabean într-o albie comună și contribuind la creșterea unei apropieri spirituale între generațiile de scriitori. Direct sau indirect, ea determina întemeierea altor reviste asemănătoare în centrele regionale (Basarabia a dat dovezi de mare interes literar, scrie G. Călinescu în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (București, 1941), amintind de *Luceafărul*, revista seminarului din Ismail (1938), și chiar de

Mărțișorul, revista publicată în 1940 de... bolnavii sanatoriului din Bugaz – Gh. B.). Revista servește răspândirii scrisului literar și științific basarabean, trezind un interes mereu sporit între cititori. Stimulează pe mulți să-și încerce talentul sau să întreprindă cercetări în fundul satelor basarabene, unde până atunci rareori ajungeau alte periodice, decât cotidienele. Din paginile acestei reviste putem desprinde dezvoltarea scrisului mai al tuturor cărturarilor basarabeni sau culege material privitor la activitatea lor. Cu inerente lipsuri provenite mai ales din inconsecvența conducerii secretariatului revistei, cu certuri și critici specifice tagmei scriitoricești, intercalând prețioase valori între literații și tinerii de viitor, dar continuând până în târziu truda ei nerăsplătită, *Viața Basarabiei* înfățișează în mare parte scrisul basarabean dintr-un deceniu de după 1932.

Ideea scoaterii unei reviste frământa mai demult pe cărturarii din Chișinău. În cele din

urmă, în scopul editării unui periodic care să satisfacă nevoia cititorului basarabean obișnuit în trecut de a se abona anual la o revistă de cultură și literatură din inițiativa lui Pan Halippa s-a constituit la Chișinău Asociația „Cuvânt moldovenesc”, iar în ianuarie 1932 a apărut primul număr al revistei *Viața Basarabiei*.”

Constatăm cu satisfacție că interesul pentru această revistă nu scade, ci din contra sporește cu fiecare an, cu fiecare nouă generație, care, aflându-se în căutare de modele literare, asimilează și această experiență tragică...

Chiar dacă la Chișinău nu există o colecție completă a revistei, chiar dacă localul redacției de pe str. Haralambie 142, (azi Alexandru cel Bun) a fost demolat, revista *Viața Basarabiei* și colaboratorii ei vor pași alături de noi doar atât timp cât îi vom ține minte. Iar **Timpurile vitrege și Istoria** noastră zbuciumată ne obligă să avem o **Memorie veșnică**...

Un grup de scriitori după închiderea adunării Societății Scriitorilor din Basarabia. 25 martie 1940.
De la stânga; rând I: Bogdan Istru, Dragomir Petrescu, Aug. Pop, Em. Gane; rând II: Al. Tibereanu, N. Spătaru, Iorgu Tudor, Vl. Cavarnali, Grecov, rând III: Al.N. Ivanov, N.F. Costenco, Leonid Șețițchi, Al. Tambur, D. Timonu

UN TRICOLOR NEOBÎȘNUT

Mișcarea feministă din Basarabia are tradiții seculare, iar implicarea femeii basarabene în politică a devenit o realitate la începutul anului 1917, când femeile au intrat alături de bărbați în partide și în primul parlament al Basarabiei – Sfatul Țării. Era o noutate chiar și pentru Europa.

În această poză sunt prezentate studentele de la Universitatea din Iași: Nina Bogos (1), Elena Tocan (2) și Iulia Bujoreanu (3), care la 13 ianuarie 1918 au întâmpinat trupele române la intrarea în Chișinău, fiecare dintre ele fiind înfășurată într-o mantie reprezentând o culoare a tricolorului românesc.

FANFARELE DE NEUITAT

Chișinăul interbelic pe lângă multiplele concursuri avea unul, care se bucura de o mare popularitate, este vorba de Concursul fanfarelor. Fiecare liceu, fiecare instituție mai numeroasă, încerca să organizeze o fanfară și să o pună în evidență.

Dirijorii căutau pentru repertoriul lor piese cât mai rare, pentru fanfare, instrumente cât mai deosebite, iar soliștii erau considerați de melomani veritabile staruri.

Seminarul Teologic avea o fanfară minunată, fiindcă se preconiza ca preotul, plecând în sat, să fie și un animator cultural, să poată organiza singur o formație instrumentală, să selecteze talente din rândul enoriașilor săi și, în felul acesta, cultura muzicală veritabilă să fie un bun al tuturor.

Această poză mi-a parvenit din arhiva Lucei Cireș, tatăl ei – Iulian Cireș – era membru al acestei orchestre, care îl are la mijloc pe părintele Pavel Grosu.

DU-MĂ ACASĂ, MĂI TRAMVAI!

Celebrul șlagăr al lui Gică Petrescu exprima în fond un mare adevăr pentru sec. XX. Tramvaiul era mijlocul de transport sigur, accesibil și, chiar dacă nu nimereai în vagon, puteai călători lejer pe scările lui.

Ideea era aceeași pe care o nutresc și astăzi

toți călătorii: „Du-mă iute, ce mai stai, / Du-mă la căsuța mea, / Cu portiță și cișmea...”

La Chișinău administrația tot mai insistent vorbește despre readucerea tramvaiului. Și cine știe, poate în sec. XXI se va naște un alt șlagăr, pentru tramvaiul atât de îndrăgit...

Tramvaiul tras de cai, sf. sec. XIX

Tramvaiul pe piața Biruinței, anii '50, sec. XX

Tramvaiul interbelic

Tramvaiul de după război

Tramvaiul în 1949

O POZĂ CA UN IMN AL ETERNEI PRIETENII

Secolul XX a fost un secol al paradoxurilor.

Relațiile internaționale n-au fost o excepție, iar relațiile dintre basarabeni și românii de dincolo de Prut au devenit curiozități istorice.

Până în 1917 români de peste Prut erau declarați total deosebiți de moldovenii locuitori în Basarabia. Ca Unirea din 1918 să demonstreze că, de fapt, deosebiri nu existau. După ce, în 1940, URSS a ocupat Basarabia, s-a reluat refrenul țarist cu deosebirile, ca după 1944 să-și schimbe treptat opiniile din moment

ce România devenise Republică Populară. Iar în anii '70 s-a ajuns din nou la teza promovată de țarism.

La finele anilor '50 a fost un moment de apropiere între cele două maluri de Prut.

În 1958 la Chișinău a sosit din România poetul Ion Brad în vizită la confracții scriitori din RSSM. Poza executată în perioada dezechilibrului hrușciovian este ca un document al unității spirituale și literare care au animat viața culturală de-a lungul istoriei pe ambele maluri ale Prutului.

În redacția revistei *Scânteia Leninistă* (de la stânga la dreapta): Gheorghe Gheorghiu, Ion Brad, Ariadna Șalari, Gheorghe Malarciuc, Vitalie Tulnic și Arhip Cibotaru. Chișinău, 1958

CÂTE CEVA DESPRE AMBASADORII BASARABENI

Recent, într-o emisiune televizată unul dintre politologii tineri, considerat bun specialist, vorbind despre relațiile externe ale R. Moldova, se lamenta că nu putem avea diplomați, deoarece suntem o provincie și aceasta explică totul.

Noțiunea de provincie e o scuză pentru toți acei care nu doresc să priceapă că provincialismul nu e o noțiune geografică, ci una ce ține de bagajul interior al personalității, de felul ei de a se raporta la marile valori.

Basarabia a avut în toate timpurile diplomați de marcă. Dacă un imperiu ca Rusia țaristă încredința unor originari din Basarabia posturi de ambasadori în țări în care interesele ei erau de primă importanță, atunci nu poate fi vorba despre lipsa de tradiție în acest dificil domeniu al activității umane.

Încă de la începutul secolului XIX reprezentanții familiei Krupenski s-au bucurat de trecere la curtea imperială rusă. Această tradiție a fost respectată și în secolul XX, până la căderea monarhiei în Rusia.

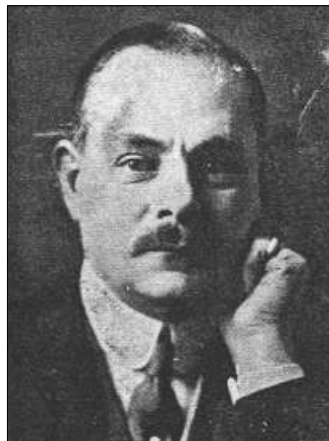
Anatolie N. Krupenski

Pe de altă parte, nu putem să nu remarcăm faptul că și reprezentanții acestei distinse și numeroase familii au servit cu supunere și devotament curtea țaristă.

Un exemplu elocvent sunt chiar cei trei diplomați crescuți în cadrul

clanului familial Krupenski, breviarele biografice ale cărora le reproducem în continuare.

Cel mai cunoscut în epocă fiind Anatolie Krupenski (1850-1923), diplomat și șambelan al curții imperiale.

Vasile N. Krupenski

Născut și educat în familia șambelanului Nicolae Matei Krupenski și a Nadejdei I. von Hintz (1829-1911).

A făcut studiile medii la pensionul contelei von Vitzum, apoi la Liceul nr. 1 de băieți din Chișinău, promoția anului 1870, iar pe cele superioare la Universitatea din Petersburg. Grație unei bune susțineri din partea rudelor și prietenilor familiei, Krupenski este primit la lucru în ministerul de externe.

Timp de treizeci de ani a activat în ambasadele de la Viena, Londra și Roma. A fost ministru plenipotențiar în Norvegia. De la 15 mai 1912 până la 24 martie 1915 este ambasador în Italia.

A mai deținut și alte funcții importante: consilier privat și maestru al curții (1909), membru al Consiliului de Stat.

A fost căsătorit cu contesa Leopoldina Trianji (născută von Hertz).

Alt reprezentant al aceleiași familii a fost Vasile Krupenski (1868 – ?), diplomat și el.

Era frate al lui Anatolie Krupenski.

A făcut studii la Colegiul „Alexandru I” din Petersburg.

A fost ambasador în China și în Japonia (până în 1922).

Nobil ereditar, a avut titlul de șambelan.

Urmele lui s-au pierdut după revoluția din octombrie 1917.

Un alt diplomat, despre care se cunosc mai puține date, a fost Pavel Krupenski.

Pavel M. Krupenski

mai târziu a devenit sediul pentru Sfatul Țării și pentru Facultatea de Agronomie.

A fost căsătorit cu Eliza Sutzo, fiica generalului Alexandru Dimitrie Sutzo și a Sofiei, născută Mavrocordat, fosta mare doamnă de onoare a reginei Greciei – Sofia.

Lista ambasadorilor nu se epuizează doar cu reprezentanții familiei Krupenski. Avem încă multe personalități necunoscute care au activat în diferite timpuri în serviciile diplomatice. Deci, nu e vorba despre lipsa unei tradiții, ci, mai degrabă, de ignorarea ei.

Gheorghe BALȘ (1805 – IX.1857, Albi-neț, jud. Iași) a fost diplomat și consilier de stat în Rusia.

Nepotul șambelanului Ioan Balș și fiul lui Alecu Balș. S-a căsătorit cu Rallu Callimachi (n. 1816), reprezentantă a celebrului neam Callimachi, greci care au dat Moldovei, domni și mitropoliți.

Studiile le-a căpătat în străinătate. În 1827 Ioan Sturdza – Vv., l-a numit vel-agă. În 1828 trece în Rusia unde se angajează ca funcționar

la ministerul de externe, departamentul Asiei. În 1830 este trimis în Grecia, la misiunea rusă în calitate de al doilea secretar, dar în 1832 se retrage din acest post.

Fire extrem de originală, om foarte bogat și filantrop, el și-a clădit la Chișinău una dintre primele case cu etaj, la intersecția străzilor Alexandru cel Bun și Kupeceskaia.

Deși a făcut parte foarte puțin timp din aparatul diplomatic al Rusiei țariste, Constantin Stamati-Ciurea (4.V.1828, Chișinău – 22.II.1898, Caracușenii Vechi, Briceni) este cunoscut, în primul rând, ca scriitor, dar trebuie să-i recunoaștem drepturile și asupra carierei diplomatice. Fiul poetului Constantin Stamati învață la Paris, făcând studii de liceu, apoi la Facultatea de drept. Un timp activează în calitate de secretar al ambasadelor Rusiei la Paris, Berlin și Londra. După 1850, revine în Basarabia fiind angajat în cancelaria guvernatorului militar. Este ales membru al Comitetului statistic din Basarabia (1863-1864). În 1860 se retrage la moșia sa din Caracușenii Vechi, consacându-se până la sfârșitul vieții muncii literare, precum și picturii, fotografiei, astronomiei.

A fost membru al Societății teatrale din Moscova. Scriitorul a întreținut relații de prietenie cu mari personalități ale științei: cu savantul german A. von Humboldt, cu vestitul filolog rus F.E. Korș ș.a. Piesele lui Stamati-Ciurea au fost jucate pe scenele teatrelor din Chișinău, Odesa și Cernăuți.

Fiul fostului director al Liceului nr. 1 din Chișinău, Ioan Nelidov (1799-1853), consilier de stat, mort de holeră, Nelidov, Alexandru (1835-1910), a fost ambasador și un reprezentant

Gheorghe Balș

autentic al politicii externe a Rusiei de la finele secolului XIX.

Descendent dintr-o ramură a neamului Otrepiev, menționați documentar încă în sec. XIV. Ruși de origine polonă. Mama lui a fost Alexandra Ianovski (+ 1884).

Absolvent al Liceul Regional din Chișinău, promoția anului 1850, a fost director al Cancelariei diplomatice a Marelui Stat-Major ruso-român din războiul cu Turcia (1877-1878). Unul dintre autorii tratatului de la San Sebastiano. Din 1882, ambasador la Constantinopol, la Roma din 1897 și la Paris din 1904 și până la deces.

A fost căsătorit cu prințesa Olga Dimitrie Hilkov, iar fiul lor Dimitrie a fost și el ambasador căsătorit cu Maria Teodor Mavrocordat.

Deși se cunosc puține date biografice despre Gheorghe Samureanu (? – ?), e cunoscut faptul că a activat la Ministerul de Externe al României.

Era nepotul lui Filaret Scriban și a studiat la Seminarul Teologic din Chișinău și la Facultatea istorico-filologică din Sankt Petersburg, fiind ajutat de arhiepiscopul Pavel Lebedev să ajungă acolo. A colaborat cu Arsenie Stadnițchi, a publicat în *Buletinul eparhial al Basarabiei* (1889-1890) și în *Curierul bisericesc* (1890-1899) materiale legate de Biserica Română.

Are o operă clericală consistentă: *O duhovestve v Rumânii. // Kișiniovskie eparhialnâe vedomosti*, 1879; 1880; *Obozrenie rumânskoj literaturî, nauki i publițistiki za 1892 i 1893 g.g. // Slaveanskii sbornik*, red. I.S. Plimova. Sankt Petersburg, 1894; *Pravoslavnaia rumânskaia țerkov' // Țerkovnâi vestnik*, 1895, nr. 27; 1896, nr. 4; *Pravoslavnaia rumânskaia țerkov' za otciotnâe 1898 i 1899 g.g. // Hristianskoe citenie*, 1898, februarie; *Țerkovnâi vestnik*, 1899, nr. 6; *Țerkovnaia jizn' v Rumânii i harakteristika sovremennâh ierarhov v nei. // Vostok*, ed. N. Durnovo, Moscova, 1884 și 1885.

Refugiat în România, a ajuns să lucreze la Ministerul de Externe, în ciliate de dragoman.

Tot dragomani au fost doi reprezentanți ai familiei Nega, unchi ai poetului Alexei Mateevici.

Eugraf Neaga a întocmit *Genealogia preoților din familia Neaga* (în manuscris). Pe baza informației din acest manuscris N. Popovschi a elaborat o spiță pe care a publicat-o în monografia despre istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea, alăturându-i și o notiță explicativă: „Familia *Neaga*, după o versiune, se trage din părinții *Neaguș* din Muntenegru, după alta – de la cuvântul sârb *Neagu – Nicolae*. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, un membru din această familie, tatăl preotului Ioan, fugind de prigonirile turcești, s-a așezat cu traiul în Basarabia.

Preotul Ioan (1780-1825) a avut trei feciori: Anastasie (1808-1885), Sofronie și Vasile (1823-1878), consul în Turcia.

Anastasie a fost preot și a fost tată a cinci băieți: Ioan, preot (1834-1901), Luca, consul în Creta, Ștefan, Constantin, Vasile, preot (1885-1906).

Ioan a dus mai departe viața, dând viață la doi băieți: Eugraf și Mihail, preot (1873-1924).

Vasile a avut și el doi băieți: Anastasie, preot, și Gheorghe, preot.”

Despre Vasile Neaga găsim informații interesante în diferite izvoare. În cartea lui P.A. Lotoțchi *Spisok i kratkie biografii okoncivșih polnii kurs Kișiniovskoi Duhovnoi seminarii* citim: „Neaga Vasile, fiul preotului Ioan din s. Sângera, județul Chișinău, s-a născut în anul 1822. A absolvit Academia Teologică din Petersburg. A exercitat funcția de dragoman în România, consul în Turcia. În anul 1872 a demisionat; a decedat în 1879 la Chișinău.”

Iar în studiul *Preotul basarabean Al. Mateevici* Petre V. Haneș scrie: „Un frate al protopopului Neaga vorbea 12 limbi, învățate parte prin școlii, parte singur. Își făcuse studiile la Seminarul din Chișinău și la Academia Teologică din Petersburg. Ca student, aici dăduse lecții lui Lev Tolstoi și unui frate al său.”

O carieră de invidiat a făcut și fratele lui Ioan – Luca. În cartea lui P.A. Lotoțchi găsim inserată biografia unui unchi al lui Al. Mateevici: „În anul 1857 au depus cereri și au părăsit despărțitura medie a seminarului și au fost admiși la învățătură în școlile superioare laice – Ivan Koriukov (fiul preotului Ioan, gub. Poltava) și Luca Neaga (fiul preotului Anastasie, jud. Chișinău). Ultimul până în 1863 a exercitat funcții la Direcția gubernială basarabeană; a învățat în Universitatea din Sankt Petersburg; a fost funcționar la Departamentul asiatic; începând cu anul 1878 a fost dragoman în România, consul la Salonic, consul pe insula Creta și la Smirna. În anul 1902 a demisionat. A decedat în 1908 în Basarabia.”

Piatra de mormânt ce se află în curtea Bisericii din Rezeni păstrează următoarea inscripție: „Deistvitelnâi statskii sovetnik ghen.-consul Luca Anastasievici Neaga, skonciavșiiisa 16 avgusta 1908, na 75-om godu jizni.”

„(...) Paralela dintre bunic și fratele său de sânge – celebrul Vasili Ivanovici Neaga – era următoarea: ca orfan, acesta din urmă a fost înscris la seminar („bursă” cum i se mai spunea pe atunci) și unde era, tot timpul, primul la învățătură. Tot primul l-a și absolvit în 1845, când a fost trimis, ca bursier, la Academia Teologică din Petersburg; dovedindu-se aici ca fiind un om de capacitate neobișnuită, mai ales în domeniul filologiei, l-a pregătit pentru intrare la universitate pe Lev Nikolaevici Tolstoi și pe fratele acestuia. După absolvirea Academiei, el a intrat la Departamentul Asiatic, de pe lângă Ministerul Afacerilor Externe, de unde a fost numit mai întâi dragoman la Iași, apoi viceconsul în Turcia, însă, având loc în viața lui două evenimente importante, nu a mers mai departe și, în anul 1878, și-a curmat singur viața în orașul Chișinău și a fost înmormântat la cimitir. Aceste evenimente au fost: 1) în timpul șederii sale la Petersburg el s-a înscris în societatea „decabriștilor” și a fost luat sub observație și urmărit întreaga lui viață și 2) neavând familie proprie, el fiind un om de o bunătate superi-

oară, a vrut să dea educație unui dintre nepoții săi, propunându-l pe tatăl meu; fiind refuzat, a luat sub tutela sa pe cel de-al doilea nepot, frate cu tatăl meu, Luca, care a fost instruit strălucit la Universitatea din Petersburg, mai întâi ca audient, apoi, datorită stăruinței unchiului său, a mers pe drumul acestuia; drept mulțumire, însă și pentru cariera sa proprie, nepotul a întocmit asupra unchiului un „minunat” denunț, datorită căruia a urmat ascensiunea sa. Aceasta a fost în anul 1875, când el, Vasili Ivanovici Neaga, a fost obligat să-și dea demisia, iar în anul 1878, după cum s-a spus, a trecut în domeniul legendei. Nu pot să trec sub tăcerea o personalitate care a jucat un rol, deloc lipsit de importanță, în viața și educația tatălui meu: bunica lui după mamă, celebra „mama Rarița” despre care se va vorbi mai departe. Deficiențele din prezentul capitol sunt posibile cu privire la străbunicul meu, adică la bunicul tatălui meu, pe care nu l-am văzut niciodată și despre care circulau, pe atunci, informații fabuloase.” [Alexei Mateevici, Chișinău, 2003, p. 30]

Deși a făcut parte din altfel de diplomație, adică cea sovietică, apărută după 1917, **Daniil RIDEL** (1884, Cornești, jud. Bălți – 26.X.1933, Moscova), revoluționar de profesie, a fost și diplomat.

După studiile făcute la școala orășenească din Chișinău, a lucrat zețar la o tipografie. Din 1901 membru al unui cerc ilegal. Este arestat pentru participare la prima demonstrație politică din Chișinău. Din 1902 este membru al PMSDR din Chișinău. Adept al liniei bolșevice.

În martie 1904 este din nou arestat, iar în noiembrie 1904 eliberat din în-

Daniil Ridel

chisoare și se angajează zetar la ziarul *Bessarabskaia jizn'*. Peste un timp a trecut să lucreze la Odesa unde se ocupa de organizarea unei tipografii ilegale și de editarea broșurilor revoluționare. Aici a cunoscut personalități de marcă ale partidului: E. Iaroslavski, S. Gusev, R. Zemleacika, L. Stal ș.a. În luna mai 1907 figurează pe lista Tribunalului Militar districtual ca uneltitor împotriva statului și, ca să nu se pomenească în Siberia, preferă emigrarea în Vest, nimerind mai întâi la Viena, iar din 1911 la Paris, unde l-a cunoscut pe V. Lenin.

După revoluția din februarie 1917 a lucrat la Odesa. Participant la Congresul al doilea al Sovietelor de pe Frontul Român, al Flotei Mării Negre și al districtului Odesa, a primit misiunea să lucreze în cadrul comisariatului internațional al acestei organizații. După ocuparea Ucrainei de către trupele germane este rechemat la Moscova, unde activează în cadrul mișcării comuniste internaționale. În ianuarie 1919 trece linia frontului ajungând la Odesa, alături de alți comuniști străini, printre care se afla Janna Laburb. La Kiev, alături de Jacques Sadoul, internaționalist francez, organiza grupe comuniste pentru străinătate. În toamna anului 1919 trece în ilegalitate și pleacă în Italia, se stabilește la Torino, colaborează cu ziarul socialist *Ordine nuovo*.

În luna mai 1920 vine la Moscova ca membru al delegației Partidului socialist italian și participă la Congresul al doilea al Internaționalei Comuniste. Se întâlnește cu V. Lenin căruia i-a transmis raportul secției Torino a partidului, având ca temă ideea: *Pentru înflăcătură partidului socialist*.

Din 1924, este trimis de către CC al PC(b) la muncă diplomatică. A participat ca expert sovietic la Conferința sovieto-română de la Viena (1924). A fost prim-secretar al Ambasadei URSS în Italia, apoi în Grecia și în Danemarca. Din 1928 – consul al URSS la Genova. În 1931 este rechemat la Moscova pentru a lucra în Internaționala Comunistă.

Era firesc pentru Basarabia ca unul dintre urmașii lui Manuc-Bei să revină pe orbita diplomatică a Rusiei, acesta fiind baronul **Mauriciu Fabian Schilling** (Sankt Petersburg – septembrie 1934, Paris), senator, consilier de taină, mareșal al curții imperiale.

Strănepot al basarabeianului Manuc-Bei.

A făcut studii la Universitatea din Moscova. Din 1894 a intrat în serviciul Ministerului de Externe, trecând cariera sa diplomatică la Haga, Viena, Roma și Paris. Fiind numit director de cancelarie al acestui minister (1911-1916), alături de Sazonov a condus tratativele de alianță cu România. În 1914 a însoțit pe împăratul Neculai II la Constanța, unde a fost decorat cu „Steaua României”, intrând în legături de amicitie cu Ion I.C. Brătianu. În 1916, a fost numit senator, apoi consilier de taină și mareșal al curții. După revoluția din 1917 s-a refugiat în străinătate.

În 1933 a locuit la Hâncești, la conacul străbunicului său, ocupându-se de arhiva familiei.

Reprezentat al unui neam care a dat Basarabiei exponenți de frunte în viața socială și cea politică, neamul Catargi nu putea să nu dea și diplomați.

Mihail Catargi (24.VII.1878, Chișinău – 3.II.1958, București, Cimitirul „Bellu”).

A fost filozof, publicist și diplomat. S-a născut în familia mareșalului nobilimii Ioan Egor Catargi, iar casa lor de pe str. Columna 106 este astăzi una dintre cele mai frumoase în Chișinău.

În 1896 a absolvit Liceul nr. 1 din Chișinău. Plecând la Moscova, studiază la Colegiul lui Katkov, pe care îl absolvă în 1900. Își continuă învățătura în Germania, la universitățile din

Mihail Catargi

Berlin, Heidelberg și Strasbourg. În 1910, obține titlul de doctor în filozofie. Peste un an este numit secretar al Consulatului rus de la Roma, în 1913 – atașat la Ambasada Rusiei în Germania.

La începutul războiului trece prin mai multe greutăți și pericole pentru a ajunge acasă. Până în aprilie 1917 a lucrat la Ministerul de Externe. După revoluția din octombrie se refugiază la Odesa, revenind la Chișinău chiar în preajma evenimentelor Unirii.

A fost ales președinte al Asociației Proprietarilor de Pământ. A contribuit la procurarea unei tipografii românești și la editarea ziarului *Dezrobirea*. Reforma agrară l-a sărăcit neșpus, urmând să-și ducă existența între cărți și amintiri, murind departe de casă, într-o stare de nostalgie de nedescris.

Încă un fost membru al Sfatului Țării **Gherman Pânte**a (13.V.1894, com. Zăicani, jud. Bălți – 1967, Cimitirul „Bellu”, București) este mult mai cunoscut ca primar al Chișinăului și, în deosebi, al Odesei din timpul războiului (1941-1943). Dar puțină lume cunoaște faptul că a fost implicat într-una dintre cele mai importante Conferințe de Pace, cea de la Viena, din 1924, ca reprezentant al României.

Fiul lui Vasile Pântea, cu studii la o Școală Normală și una Militară, învățător de profesie, în Primul Război Mondial a luptat în grad de ofițer.

A fost ales deputat în Sfatul Țării din partea Consiliului Militarilor Moldoveni și a aderat la Frațiunea „Blocul Moldovenesc”, având mandat validat de la 21.XI.1917 până la 27.XI.1918.

În cadrul Sfatului Țării a activat în Comisia școlară și în Comisia de lichidare.

La deschiderea lucrărilor Sfatului Țării (21.XI.1917) a rostit un cuvânt de felicitare. Publicistul George Tofan consemnează: „*Președintele Comitetului Central Ostășesc Moldovenesc, Pânte*a, om tânăr, vecinic în mișcare, fire de organizator și agitator de idei, vorbește în rusește

scurt, hotărât, cu voce puternică, cu multe și largi mișcări. Declarațiile lui sunt repetate și viu aplaudate. Vede scăparea Basarabiei numai în Sfatul Țării și crede că, dacă i se va da o organizare temeinică, va putea sluji de model și celorlalte țări.” [Sărbătoarea Basarabiei. Chișinău, 1917, p. 111]

Gherman Pânte

În primul guvern al Basarabiei autonome îi revine postul de adjunct al directorului general la Ministerul de Război. A fost președinte al Camerei de Comerț și Industrie din Chișinău, primar al Chișinăului (1923, 1927-1928, 1932). În iunie 1940 s-a refugiat peste Prut. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a ocupat postul de primar al Odesei (1941-1944). După 1944 s-a aflat în România, fiind arestat de mai multe ori.

Gherman Pântea este autorul unor memorii foarte prețioase rămase în manuscris și al câtorva lucrări tipărite: *Rolul organizațiilor militare moldovenești în actul Unirii Basarabiei*, Chișinău, 1932; *Unirea Basarabiei*, Odesa, 1943.

Boris Constantin Arseniev, șambelan și viceguvernator al Basarabiei, a fost un urmaș al tătarului Oslan-Murza, care la 1389 a intrat în serviciul Rusiei. Atașat de Basarabia, a solicitat în 1910 înscrierea sa în rândurile nobilimii locale.

Era fiul academicianului Constantin Arseniev.

A fost consul general în Indii, secretar la ambasadele Rusiei din Washington, Beijing și București.

După părăsirea serviciului diplomatic a preferat să se stabilească cu traiul la Chișinău. Rădăcinile lui basarabene, prezentate de Gheorghe Bezviconi în volumul *Nobilimea Basa-*

rabiei dintre Prut și Nistru (București, 1943), erau viguroase: „Sergiu, colonel, comandant al cetății Cetatea Albă, fiul lui Ioan Dănilă și fratele lt.-generalului Pavel (1770-1840). Vădu-

va sa, Ana, fata lui Vasile Voeikov, moșierică la Șabolat (Cetatea Albă). Fiica lor: Tatiana (Zagorski), iar fiul, Vladimir (1816-1859), director silvic, a fost tatăl Mariei V. Okulicz.”

UN AMBASADOR-LEGENDĂ PE POST DE ANONIM

Istoricii care se ocupă de Ministerul de Externe al Rusiei i-au întâlnit des numele în rapoartele oficiale și în listele pentru promovarea în serviciu. Dar despre ultimii ani ai diplomatului Ivan Balas ei nu au niciun fel de informații. La o adică nici nu-i prea interesau aceste pagini pe fâuritorii noului stat care scriau istoria diplomației sovietice de la Cicerin și de la primii curieri diplomatici. Pe când ar fi bine să știe și ei că apusul vieții acestui distins diplomat s-a produs în Basarabia.

Originară din Asia Mică, familia Balas ajunge în Basarabia venind din Austria și fiind chemați de o rudă de-a lor, D. Balasachi. Anastas Nicolae Balas se așează la Cetatea Albă. A avut doi fii, Constantin (1816-1892) și Alexandru – șef de carantine. Fiul lui Alexandru, Ioan (1848-1927) a fost proprietar la moștile Leașcova (Cetatea Albă) și Pravila de Sus (Bălți). A fost căsătorit cu Nadejda P. Dimitriev, decedată în 1932. A avut titlul de consilier de taină. Este curios faptul că fiul său Alexandru a murit în cel de-al Doilea Război Mondial pe frontul de est. Alexandru Balas a fost comandatul portului Odesa și a murit la 22 octombrie 1941, când a fost comis atentatul împotriva comandamentului armatei.

Suntem conștienți că, de pe urma năvăliților, în 1940 au avut de pățimit nu numai băștinașii, dar și acele persoane care se stabiliseră aici, descoperind în Basarabia adevărate lor dragoste.

Publicistul Grigore Komarov, proprietarul moșiei lui Leonard, aflându-se la București, unde s-a refugiat în vara nefastului an, a avut răbdarea și puterea de voință să transforme în pagini de manuscris amintirile lui basarabene.

Un loc aparte, un capitol deosebit în acele scrieri este dedicat lui Balas:

„Nu departe de Bălți, în direcția Iașului, trăia Ivan Alexandrovici Balas. Era proprietarul unei mici moșii de 500-600 de hectare, aflată lângă Reuțel și se numea „Natalino”, în onoarea fiicei sale. Balas a lucrat în Ministerul Afacerilor Externe și a fost reprezentantul Rusiei în comisia de administrare a Canalului Suez. Până la marea conflagrație din 1914 venea rar în Basarabia, în schimb după anul 1917 a trăit tot timpul la Bălți sau la țară.

Ivan Alexandrovici a fost un diplomat strălucit al timpului său. La Ministerul Afacerilor Externe era foarte apreciat și întotdeauna se vorbea despre el cu cel mai mare respect. Încă pe când învățam la școală, auzisem des la Petersburg povestindu-se despre balurile și recepțiile date în Egipt de către reprezentantul rus Balles. Casa acestuia din Cairo era pe atunci un centru important al diplomației internaționale.

Pe atunci nu-l cunoșteam pe Ivan Alexandrovici. Când l-am cunoscut era deja un bătrân bolnav și șubrezit. Locuind la Bălți, în iarna 1917-1918 îl vedeam mereu cum, bătrân și gârbovit, cu un mers de om bătrân, îmbrăcat neglijent, cu un coș în mână mergea zilnic la piață, străbătând întreg orașul. Atunci aspectul lui exterior nu mai amintea prin nimic de strălucitul diplomat din timpurile imperiului a cărui opinie era luată în considerație de toate cancelariile diplomatice ale Europei.

Balas vorbea foarte interesant despre Egipt – despre revărsările Nilului, revărsări ce cuprindeau întreaga țară și care contribuiau la creșterea unor recolte fantastice, despre croco-

dili, despre minunata natură tropicală, despre sfînși, piramide, despre călătoriile pe care le-a întreprins în susul Nilului, în adâncul acestei țări de basm a faraonilor, despre inaugurarea solemnă a Canalului Suez și despre minunatele solemnități organizate cu prilejul inaugurării lui, despre care și în prezent se mai vorbește cu multă plăcere în Egipt.”

Regret că nu avem timp și suficientă atenție pentru acei oameni care sunt în realitate niște comori de informații, că nu apelăm la cunoștințele lor. Am scurta cu mult drumul nostru anevoios pe calea spinoasă a cunoașterii.

Parcurgem în continuare rândurile caligrafiate de memorialist:

„Said, hediul Egiptului, un om cu foarte multă cultură, considera că săparea Canalului Suez pe pământul aparținând Egiptului reprezintă o mare sărbătoare pentru întreaga cultură mondială. La inaugurarea canalului el a organizat solemnități fără pereche, la care, pe lângă reprezentanți ai tuturor statelor a invitat și savanți, artiști, compozitori și pictori de seamă din întreaga lume, rugându-i pe toți, fiecare în domeniul său, să marcheze deschiderea Canalului Suez. Renumitul Verdi a creat cu acel prilej opera *Aida*.”

Solemnitățile organizate atunci de către hedi în onoarea oaspeților săi au fost întru totul în spirit oriental – de poveste, feerice. Reprezentantul Rusiei, marele cneaz Vladimir Alexandrovici, cel de-al doilea fiu al lui Alexandru al II-lea, avea să povestească mai târziu că a fost lucrul cel mai minunat din viața sa.

Balas avea doi feciori și o fiică, Natalia Ivanovna, căsătorită cu generalul Berg. Ge-

neralul Berg, fost paj, adică elev al unei școli militare privilegiate din Rusia, și-a început serviciul militar într-o unitate de gardă, într-un regiment de vânători, apoi a funcționat în calitate de ofițer de mare stat-major și, în sfârșit, a servit ca agent militar rus în România. Prima conflagrație mondială l-a prins pe Berg la București. În anul 1918 a rămas în Basarabia.”

Aici se potrivește un apropro legat de istoria monumentului lui Suvorov de lângă Focșani. Fiindcă monumentul care ne întâmpină atunci când ne îndreptăm spre București este o copie a monumentului instalat încă înaintea de Primul Război Mondial:

„În anii 1910-1912 colonelul Berg, în calitate sa de atașat militar rus în România, a participat nemijlocit la activitatea comitetului pentru instalarea unui monument lui Suvorov. Monumentul a fost plasat la zece kilometri la sud de orașul Focșani de pe râul Râmnic, exact în locul în care marele feldmareșal rus a reputat în 1789 una dintre cele mai strălucite victorii ale sale asupra turcilor.

Când în 1917 feldmareșalul Makenzen, înaintea de bătălia de la Mărășești, a înaintat și a ocupat sudul Moldovei, nemții, ocupând Focșanii, au scos statuia de bronz a lui Suvorov și au dus-o în Germania. De atunci nu se cunoaște nimic despre ea.”

Astăzi nu mai știm unde se afla exact conacul boieresc. Nu cunoaștem ce s-a întâmplat cu arhiva familiei. Și până vom afla cum și unde a decedat diplomatul Ivan Balas și ce s-a întâmplat cu moșia lui ne limităm doar la aceste informații.

PRIMUL MINISTRU DE EXTERNE AL REPUBLICII MOLDOVENEȘTI

Părintele naționalismului din Basarabia e considerat **Ion Pelivan**.

Întotdeauna simt o remușcare pentru faptul că n-am știut să-i găsim în panorama istorică locul exact ce l-ar ocupa pe drept această

personalitate mare, acest om care a marcat istoria noastră, în primul rând, prin gesturile lui uimitoare.

Spre exemplu: în noaptea de 20 noiembrie, când la el au venit delegații reacțiunii moldove-

Ioan Pelivan

nești, care deja hotărâse că primul președinte al *Sfatului Țării* va fi Ion Pelivan, și i-au comunicat că minoritarii vor boicota ședința de deschidere și de alegere a președintelui, fiindcă ei îl doresc președinte pe Ion Inculeț, Pelivan n-a făcut ceea ce ar fi făcut alt om politic din Basarabia, s-ar fi încapățânat să meargă înainte și să se impună ca președinte. El a făcut un pas înapoi și a făcut-o pe placul minoritarilor, alegându-l președinte pe Ion Inculeț, fiindcă Ion Pelivan a avut darul să înțeleagă că în lupta politică contează scopul, iar scopul este victoria, iar dacă pui în capul mesei ambiția personală, n-ai nicio șansă să obții victoria.

A acceptat să fie ministru de externe în primul guvern al Basarabiei și a dus linia politică a acestui guvern până la victoria finală, până când Conferința de Pace de la Paris, din 1920, a recunoscut legitimitatea Unirii Basarabiei cu România.

Cum adesea se întâmplă, contemporanii n-au apreciat la justa valoare contribuția lui Ion Pelivan la formarea României Mari, ba mai mult, autoritățile române prosovietice l-au arestat, l-au băgat în închisoare, unde el a murit și nici până astăzi nu se știe locul exact unde a fost înmormântat.

Acest autor al revistei *Viața Basarabiei*, prin tot ce a scris, rămâne un reper de conștiință națională, opera lui găsindu-și locul și în seria nouă a revistei, fiindcă și viața lui trăită cu demnitate, și opera lui scrisă cu dăruire sunt un argument în favoarea acestei teze:

„**PELIVAN, Ioan** (1.IV.1876, s. Răzeni, jud. Chișinău – 25.I.1954, închisoarea Sighet). Moldovean. Fiul lui Gheorghe Pelivan.

Studii: la Seminarul Teologic din Chișinău (1898) și Universitatea din Dorpat, Facultatea de Drept (1903).

În anii studenției este arestat ca membru activ al „pământeniei” basarabene și deportat în nordul Rusiei – la Viatka și Arhanghelsk. Unul dintre cei mai consecvenți luptători pe tărâm național din Basarabia. În colaborare cu C. Stere, Em. Gavriliță ș.a. fondează primul ziar de limba română *Basarabia* (1906-1907).

Stabilindu-se cu traiul la Bălți (1907-1916), adună o bogată bibliotecă românească și organizează un cerc de intelectuali cu profunde aspirații naționale.

În 1917 participă la fondarea Partidului Național Moldovenesc. Blocul Moldovenesc l-a înaintat la postul de președinte al Sfatului Țării, dar maturitatea lui politică l-a făcut să cedeze acest post lui Ion Inculeț, care era agreat de minoritățile naționale.

Ocupația: asesor.

Membru al Societății Culturale Moldovenești.

A fost ales delegat în Sfatul Țării din partea Congresului Militarilor Moldoveni ce și-a ținut lucrările la Chișinău (22-28.X.1917) și a aderat la Blocul Moldovenesc.

Mandat validat de la 21.XI.1917 până la 27.XI.1918.

La 21.XI.1917, în ziua inaugurării ședințelor Sfatului Țării, a vorbit foarte impresionant. Scriitorul și publicistul George Tofan, prezent la istoricul eveniment, a reținut câteva detalii elocvente: „*Di Pelivan e un bărbat bine făcut, în floarea vârstei, fiu de răzeș răsărit din pământul*

binecuvântat al Basarabiei, față liniștită, duioșie în glas, zâmbet dulce în privire. Vorbește cu glas lin, într-o românească literară. Adânc cunoscător al trecutului țării, el face o sumară reprivire istorică, insistând îndeosebi asupra nenorocirilor prin care a trecut neamul său din Basarabia în veacul din urmă. Câteodată tonul vocii sale liniștite se ridică; glasul tremură și vorbitorul cumpătat aruncă o granată (grenadă – n.n.): «Când s-au luptat doi hoți a suferit poporul moldovenesc.» Cuvântarea temeinică și călduroasă a fost aplaudată neîntrerupt...» [Sărbătoarea Basarabiei. Chișinău, 1917]

Chestionarul de membru al Sfatului Țării l-a completat fiind în etate de 40 de ani. Avea în acea perioadă reședință permanentă la Bălți.

La 27 martie 1918 a votat Unirea Basarabiei cu România.

În Directoratul General al Republicii Populare (Democrate) Moldovenești ocupă funcțiile de ministru al justiției, ministru de externe, calitate în care a participat la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920) și la cea de la Geneva (1922). Ministru de justiție în Guvernul României (1919-1920). Membru al Partidului Național-Țărănesc, deputat (în mai multe legislaturi) în Parlamentul României. Conducător al filialei din Basarabia a Asociației de Cultură „Astra” (1927-1936).

În memoriile lui G.N. Viforeanu, publicate în 1997 la București sub titlul *Priviri asupra Basarabiei*, găsim un portret al lui Ion Pelivan:

„Alt sfătulist de marcă, deopotrivă cu Pan Halippa, a fost Ion Pelivan. Era un bărbat de statură mijlocie, cu o față de o bonomie rară, având părul blond și ochii albaștrii, cu vorba domoală și cu un pronunțat accent moldovenesc...”

...M-a invitat să-i fac o vizită cu ocazia apariției sale la un festival artistic organizat de Cercul basarabenilor la sediul din str. Gogu Cantacuzino 49.

Răspunzând la invitație, mi-a cerut părerea asupra unei traduceri din Pușkin. Era vorba de basmul în versuri Peștișorul de aur.

Nu era o tălmăcire prea reușită. Pe mine m-a impresionat totuși această preocupare literară a unui om pe care-l vedeam ca om politic în exclusivitate.

A fost numit ministru de justiție în guvernul generalului Coandă, după Primul Război Mondial.

Și-a sfârșit viața în închisoare, sub regimul comunist, în țară, ca și Iuliu Maniu, deși n-a făcut aceeași politică ca luptătorul ardelean. Dimpotrivă, Ion Pelivan, odată ce și-a văzut visul cu ochii, adică Unirea Basarabiei cu România, n-a mai făcut nicio politică decât aceea a iubirii de țară.”

A colaborat cu publicații basarabene și din regat. A mai semnat cu pseudonimele Jean Bieletzki, M. Inorodetz, Ion Rezeneanul ș.a. Un loc aparte în biografia lui îl ocupă colaborarea cu ziarele pariziene *Le Temps*, *La Victoire*, *La Patrie* ș.a.

A lăsat posterității numeroase lucrări literare și publicistice. După instaurarea dictaturii comuniste în România este arestat și închis în penitenciarul din Sighet, unde a și decedat în 1954. Reînhumat la Cimitirul Mănăstirii Cernica de lângă București. Numele lui îl poartă o stradă din sectorul Buiucani al Chișinăului.

Opera:

Adunarea întemeietoare. Ediția Zemstvei guberniale (Chișinău, 1917); *O pagină din istoria Basarabiei*. Alexandru Matei Cotruță. *Scurtă schiță biografică* (București, 1940, 20 p.); *Din suferințele Basarabiei sub stăpânirea rusească* (Chișinău, 1943); *The union of Bessarabia With Her Mather-Comtry România* (București, 1924); *Câteva acte din trecut* (Arhivele Basarabiei, 1937, anul IX, nr. 1-4); *Figuri basarabene din trecut* (Cel dintâi renegat, Matvei Gh. Krupenski, e și delapidator de bani publici) (Arhivele Basarabiei, anul X, 1938, nr. 1-4); *Basarabia de sub oblăduirea rusească* (București, 1941); *Ion Inculeț și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)* (București, 1920); *Nicolae Ștefan Casso* (București, 1942); *Alexandru Ma-*

tei Cotruță (București, 1940); *L'union de la Bessarabie à la mère-patrie – la Roumanie* (Paris, 1919); *Les droits des roumains sur la Bessarabie* (Paris, 1920).

Iar în revista *Viața Basarabiei* a publicat: *O carte veche găsită în județul Hotin: Istoriесkie zapiski Hotinskogo uezdnogo Ucilișcia s 1828 goda* (1944, nr. 1-2); *Onorate Domnule Arbore!:* scrisoare-rugămintе de ajutor la organizarea unei gazete moldovenești la Chișinău (1936, nr. 7-8); *Din corespondența lui A.T. Hâjdău (1838-1907), C.D. Chiriac (1831-1912) cu M. Kogălniceanu, C.D. Chiriac cu B.P. Hasdeu și A.T. Hâjdău cu B.P. Hasdeu* (1944, nr. 3-4); *Tadeu Ivanovici Hâjdău (1769-1855) cu o scrisoare a acestuia* (1932, nr. 3); *Unui prieten* (1936, nr. 7-8); *Nicolae Ștefan Casso* (1942, nr. 5-6); *Alexandru Matei Cotruță* (scurtă schiță biografică) (1940, nr. 9-10); *Întru veșnică pomenire a episcopului Dionisie Erhan:* cuvântare la înmormântare (1943, nr. 11-12); *Ion C. Inculeț și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)* (amintiri, observații și scrisori) (1940, nr. 11-12, p. 93-112); *Scrisorile Domnului Inculeț, adresate lui I. Pelivan; O scrisoare a dlui I. Pelivan către dl prof. N. Iorga* (1936, nr. 7-8); *Profesorul Nicolae Iorga...* (1941, nr. 6-7); *Două documente privitoare la Mihail V. Stroescu* (1943, nr. 9-10); *La moartea lui Vasile Țanțu: luptător basarabeian pentru realizarea idealului național: Unirea* (1937, nr. 3-4); *Ștefan Gh. Usinevici: scurtă schiță biografică* (1941, nr. 8); *Discurs ținut în ședința Camerii de la 9 și 10 iulie 1920 cu ocaziunea discuțiunii proiectului de răspuns la mesaj* (1936, nr. 7-8); *Ciobanu Șt., Văluță I. Scrisoare... adresată redacției ziarului Cuvânt Moldovenesc din Chișinău la 17 martie 1917 din Bolgrad* (1936, nr. 7-8); *Lămurirea unei mistificări istorice: răspuns polemic la Contribuțiuni nouă pentru istoria evoluției naționalismului între Prut și Nistru* (din notele biografice ale dlui T. Porucic), semnat cu criptonimele P.T. Șt. (1938, nr. 3); *Basarabia sub oblăduirea moscovită* (1938, nr. 6-7); *Favorul*

diplomat al Norocului său a lui Jucărie: (pamfletul unui autor necunoscut) (1940, nr. 7-8); *Basarabia de sub oblăduirea rusească* (1941, nr. 1); *Amintiri de la Paris: renegații A.N. Krupenski și A.K. Șmidt și o scrisoare adresată dlui I. Pelivan de către dra Elena Donici* (1943, nr. 3-4).

Când văd cu cât greu ni se dă mersul înainte, mă gândesc că există niște cauze, niște motive, de care nu ținem cont, dar ele, cu timpul, devin bariere de netrecut în calea progresului.

Și, atunci când mă apucă disperarea, mă întorc înapoi la cele scrise de clasicii noștri, la drumul parcurs de ei, la experiența lor amară.

În scrierile lui Ion Pelivan am găsit o lucrare tipărită în 1941, la București, la Tipografia ziarului *Universul: Basarabia de sub oblăduirea rusească*.

În capitolul zece, *Meritele și greșelile trecutului*, al acestei modeste, ca volum, scrieri am găsit concluzii care sunt valabile și astăzi:

„După Unire, multe lucruri bune s-au realizat în provincia noastră, dar și mai multe încă au rămas să fie înfăptuite.

În afară de Școală, Biserică, Justiție și Administrație, cari au făcut progrese mari indiscutabile, noi, basarabeni, ne putem mândri cu reforma agrară, pe care am înfăptuit-o și pe care încă nicio țară din lume nu a putut-o realiza, cum am realizat-o noi.

Era o necesitate absolută, atât din punct de vedere social, căci țărani noștri, talpa țării, erau nevoiți să emigreze în Caucaz, Turkestan, Amur, Ussuriisk și alte regiuni sălbatice din Asia, cât și din punct de vedere național, căci majoritatea terenurilor agricole din Basarabia se aflau în mâinile străinilor, la care țărani noștri moldoveni trebuiau să fie sau argați, sau arendași.

Bineînțeles, în lumea aceasta totul este relativ. Dar celor ce ne critică cu patimă și răutate, le putem recomanda un lucru: să-și arunce privirea peste apa Nistrului și să-și aplece urechea pe malul lui, ca să vadă și să audă ceea ce se petrece dincolo.

Totuși, dacă nu s-a făcut tot ce am dorit și ce a trebuit să se facă, vinovatul cel dintâi nu a fost centrul, care ne-ar fi neglijat cu intenție, ci noi înșine. Nu am avut noi în permanență reprezentanții noștri în parlamentul și, mai ales, în Guvernul Țării?

Cea dintâi și marea greșeală a noastră, trebuie să o spunem verde, a fost, că noi, puțini la număr cum eram, de la început ne-am permis luxul să ne dezbinăm într-atâtea partide și grupări politice.

Această dezbinare a fost fatală pentru interesele mari ale moldovenimii noastre basarabene.

Hidra pseudodemocratică, cosmopolită și internațională, a reușit ușor să pătrundă, să troneze și să dicteze în altarul vieții noastre publice.

Din cauza dezbinării, dușmănindu-ne și bârfindu-ne reciproc, nu am contribuit noi oare la descurajarea și demoralizarea maselor noastre țărănești?

Nu am fost și noi de vină, că s-au dezbinat și s-au dușmănit între ei țărani noștri, că și dintre ei s-au format bresle rușinoase de agenți electorali, de bătauși profesioniști și de hoți de urne?

Nu am îndemnat și noi pe învingători și pe preoți să-și părăsească școala și biserica și să se pună în slujba partidelor noastre?

Din cauza aceasta, în învățământ, administrație și chiar în parlament nu au putut intra cei mai buni, cei mai vrednici și cei mai pregătiți, ci adeseori indivizi, cari nu au avut și n-au absolut nimic comun nici cu trecutul nostru, nici cu interesele și năzuințele noastre naționale?

Dar presa străină și înstrăinată? Nu a fost și ea, în opera ei de destrămarea solidarității

noastre naționale și de ponegrire a tuturor înfăptuitorilor Unirii, nu a fost ea oare încurajată și de ai noștri?

Din cauza democratismului nostru cosmopolit, limba românească, nici după 20 de ani de la Unire, nu a parvenit să fie respectată chiar de „intelighenții” noștri moldoveni.

O mulțime de funcționari, preoți, învățători, magistrați și pensionari moldoveni, plătiți din sudoarea țaranului nostru român și apărați de baioneta neadormită a soldatului nostru, nici până azi nu voiesc să părăsească urâtul obicei, ce ne amintește trecutul de robie, de a vorbi în public limba fostului nostru cotropitor.

Ce voiesc d-lor să manifesteze prin graiul străin, nu aș putea răspunde precis. Dar am convingerea că ei dovedesc, că merită pe deplin porecla ce le-a fost dată de ruși.

Am avut în Basarabia săptămâna de curățenie și deparazitare. Când va veni oare termenul și pentru săptămâna de desrusificare?”

Această cărțuție a devenit o raritate bibliografică, căci regimul comunist a nimicit-o din biblioteci și a păstrat exemplare unice în secțiile speciale.

Apare fireasca întrebare: „De ce?” Fiindcă într-o expunere scurtă se conțin tezele unui program pentru mai multe generații, unui program care nu poate fi ignorat, ocolit, uitat, este un program care are o singură destinație, să fie implementat.

De aceea, zic, când ne vine prea greu, să ne întoarcem cu fața spre clasici. Mai ales, când îl pomenim pe întâiul nostru ministru de externe...

UN DISCIPOL AL CHIȘINĂULUI

În anul 2002 vizitam cimitirul Saint-Genoviève-de-Bois din preajma Parisului. Printre alte morminte ale elitei culturale ruse decedate în emigrație nu l-am întâlnit și pe cel al lui Mstislav Dobujinski, nici nu bănuiam că era înhumat anume acolo.

Mult mai târziu mi-a fost dat să aflu că destinul acestui om este strâns legat de Chișinău și chiar a reușit să lase posterității mai multe pagini impresionante din istoria capitalei basarabene.

Participând la târgul de carte de la Frankfurt pe Main, în anul 2001, după lungi negocieri am reușit să procur de la standul Rusiei dicționarul *Russkoe masonstvo, 1731-2000. Entiklopediceskii slovar'*, (Moscova, 2001). Mai târziu, studiind dicționarul, am găsit inserată o biografie foarte documentată a acestui artist plastic, Mstislav Dobujinski (2.08.1875, Novgorod – 20.11.1957, New York). Și aici a intervenit surpriza.

Născut într-o familie de nobili, era fiu de general. A copilărit la Petersburg unde, în anii 1884-1885, a frecventat o școală de desen. În anii 1887-1888 a locuit și a învățat la Chișinău, iar între anii 1889 și 1895 a locuit la Vilnius, unde a și absolvit gimnaziul. Deși era mare amator al artelor plastice, s-a înscris la Facultatea juridică a Universității din Petersburg (1896-1899), dar n-a absolvit-o, fiind eliminat din Universitate pentru participarea la grevele studentești. Paralel cu studiile juridice, frecventa atelierul pictorului L.E. Dimitriev-Kavkazki, unde își perfecționa măiestria grafică. În 1899 pleacă la München, unde învață până în 1903. În timpul vacanțelor vizitează: Italia, Franța, Ungaria. Din 1902 participă la expozi-

țiile grupului *Mir iskusstva*, Societății pictorilor ruși și ale Noii societăți a pictorilor. În această perioadă s-a remarcat ca grafician de carte, scenograf și autor de articole pe care le semna cu pseudonimul Amadeo. A fost mobilizat în armată în timpul Primului Război Mondial, fiind pictor în Direcția centrală a Crucii Roșii. A fost și sanitar pe front, după revoluția din 1917 a fost numit custode științific al Ermitajului. În scurtă vreme însă a plecat la Vitebsk, Belarus, ca să predea în școala populară fondată de Marc Chagal. Tot în această perioadă a fost profesor în atelierelor artistice din Petersburg și în alte instituții de învățămînt artistic. Începînd cu 1920, și-a expus lucrările în Europa

M. Dobujinski, sf. anilor '70, sec. XIX

și America. În 1924, convingându-se că situația în Rusia devine tot mai complicată pentru intelectuali, decide să se repatrieze în Letonia, ca cetățean al acestei țări. A lucrat ca scenograf la Teatrul din Riga, iar între anii 1926-1929 a fost scenograf la teatrul lui N. Baliev, „Liliacul”, din Paris. În 1929 activează la Academia de Artă Rusă din Paris, predând pictura. În 1935, împreună cu teatrul din Letonia, pleacă în Anglia, unde va lucra până în 1939. Din acest an se stabilește cu traiul în America.

Memoriile lui sunt scrise foarte minuțios fiindcă felul de a memoriga detaliile face din aceste scrieri niște perle ale epocii. Niciodată nu îmi imaginam că Chișinăul din memoriile lui M. Dobujinski pot avea culoare, aromă, un conținut oficial și un ritm de viață neoficial. Pentru istoria noastră aceste pagini memorialistice sunt de neprețuit, fiindcă avem foarte puține pagini din perioada respectivă, care ne-ar descrie viața cotidiană a Basarabiei.

Din cartea lui M.V. Dobujinski *Vospominania (Amintiri)* (M., 1987, p. 73-84):

„Odată cu plecarea din Petersburg s-a sfârșit și cea mai frumoasă parte a copilăriei mele. Eu, desigur, nu conștientizam aceasta, mă bucuram de călătorie și de viața necunoscută care mă aștepta la sud, despre care am auzit atâtea spuse entuziasmante, rostite de tatăl meu. Dar aceasta a fost o ruptură nu numai în viața mea, ci chiar în viața noastră.

Când îmi amintesc copilăria de la Petersburg, ea îmi apare ca o «insulă», de la care a debarcat viața mea, ca o lume irepetabilă și ireversibilă, ca un fel de «Eden pierdut». În el totul era luminat de dragostea tatălui meu și pentru tot ce s-a iscat în copilăria mea, și tot ce-a rămas îi datorez în exclusivitate tatălui meu.

La Chișinău aveam cu totul alt anturaj, deși multe rămâneau ca odinioară: rămâneam nedespărțit de scumpul meu tată, care-mi dedica tot timpul liber, era micul Igor (verișorul – I.C.), pe care îl iubeam mult, aveam aceeași

dădacă și continuau chiar și bucuriile de odinioară – preocupările noastre legate de tot felul de vietăți, dar de astă dată nu în odaie, așa ca la Petersburg, ci la aer liber, beneficiind de natura nemaipomenită a sudului. Continuam și lecturile comune cu tata, și cele individuale, dar la toate acestea gimnaziul devenise ca o stavilă, învățătura îmi lua mult timp și mă obosea, din neobișnuință, peste măsură.

Totul în jur era nou, dar tânjeam tot mai mult după prietenii din Petersburg. Am tânjit mult la Chișinău, îndeosebi la început.

Când ne apropiam de Chișinău (era luna august), dacă ofta mereu, văzând cum se tăvălesc «în zadar» harbujii pe câmpuri. La noi acest fruct era adus și costa scump, aici însă, cum am aflat, o căruță de harbuji costa o rublă. Nu mă depărtam de geam și mult «râvnitul sud» m-a dezamăgit. Totul era neted, ars de soare, nu se vedeau niciun fel de păduri, creșteau doar niște copaci josuți. Chișinăul mi-a părut un sat cu un râu jalnic (desigur în comparație cu Neva...), am văzut niște case joase muruite, străzi largi și un praf cumplit (care mai târziu s-a prefăcut într-un glod de netrecut), huruiau și scârțâiau căruțele cu roțile lor din scânduri, fără spițe, așa cum erau înainte de potop, iar pe aceste «care» stăteau tolăniți moldoveni smoliți în căciuli înalte de cârlan și leneș îndemnau plăvanii care abia-abia de se mișcau: «Țo-gara, țo-țo.» Evreii duceau cărucioare, strigând: «Mere, bune, alese, murate și – miere.» De-a lungul trotuarelor, pe toate străzile, erau rânduri de plopi înalți, peste tot – garduri interminabile, împletite, și niște arome îmbietoare, necunoscute mie, mă învăluiau din toate părțile.

Am închiriat o casă cu un cat, cu un acoariș înalt, în care am locuit doi ani. Locuiam acolo, ca într-o mică moșie – aveam o curte mare și o imensă livadă de mere, cireșe și caise («dzarzări» cum numesc în Basarabia caisele mărunte). În livadă mai era o vie și o seră. Vara, livada era plină de trandafiri roșii și gal-

ben-aprinși, neobișnuit de mirositori. Tata a și organizat pe loc o gospodărie aproape moșierească, la care visa demult cu mare ardoare.

Nimic din jur nu se asemena cu Petersburgul!

Așadar, a început învățământul la gimnaziu. Am urmat clasa a 2-a a Gimnaziului nr. 2 (în Gimnaziul nr. 1, care era considerat aristocratic, nu erau locuri vacante). Grăsanul de director, Nicolai Stepanovici Alaev, fost militar, tatei i-a plăcut; chiar și gimnaziul i-a părut simpatic, nu era ceva obișnuit, având edificiul într-o casă lungă și joasă cu livadă și curte. Era o ambianță casnică.

În scurtă vreme, am îmbrăcat uniforma de gimnazist. Uniforma gimnaziștilor din circumscripția Odesa, de care ținea Chișinăul, se deosebea de cea din Petersburg: acolo purtau veston negru și pantalon, aici totul era de culoare gri (îmi păreau niște pușcăriași). Vara purtau cămăși din pânză și șepci, dar nu albe ca la Petersburg.

Să rămâi pentru prima oară singur într-o gloată de băieți tunși scurt și a unor vlăjgani adolescenți cu bas în voce era îngrozitor. M-au înconjurat, îmi puneau fel de fel de întrebări și tot gimnaziul s-a strâns să vadă minunea – noul venit din Petersburg.

În clasă, m-au așezat în banca întâi, alături de roșcatul Rabinovici. El a și rămas vecinul meu și am devenit amici. În clasă erau mulți copii evrei, caraimi, nemți și moldoveni, mai puțini erau cu nume de familie rusești și, în genere, Gimnaziul nr. 2 era mai democrat în comparație cu Gimnaziul nr. 1... nu ne deosebeam unul de altul, eram camarazi; erau băieți din familii bogate, ca englezul Gore și românul Catargi, erau și foarte săraci, ca fiul fierarului Antonovschi și al vizitiului Ghesifiner.

Primii mei învățători, în genere, erau simpatici, afară de căposul învățător de geografie și istorie, care își permitea să fie brutal. Nu prea era simpatizat. Tot el însă reușea să glumească și să fie foarte bun umorist, înveselind în-

M. Dobujinski, autoportret, 1910

treaga clasă. Nu știu din ce cauză, nu suporta să-l privești drept în față, ceea ce elevii făceau înadins ca el să urle foarte haios: «Nu priviți la mine!» Purta în loc de medalion un glob mic și albastru prins de lanț – după specialitate. Gimnastica o predă un tânăr înalt, elegant, blond, Evgheni Anatolievici, care la întrebarea tatălui meu, ce obiect predă, a răspuns modest: «Predau gimnastica», fapt care l-a amuzat mult pe tata.

Îndeosebi era adorat de fiecare micul și grebănosul învățător de limba rusă, Alexandr Ivanovici Voskresenski, cu ochelari și o bărbuță rară. Uneori, când ne citea versuri, se emoționa așa de tare, că în vocea lui se simțea cum se preling lacrimi. Dar, acest om bun, pe neprins de veste, odată m-a pedepsit și m-a pus în ungher (pentru prima dată în viață), presupunând că la lecții l-am strâmbat pe Rabinovici. Am plâns. Tata a venit să mă ia acasă. A văzut ochii mei roșii și a început să mă ispitească. Timp îndelung n-am vrut să recunosc cauza rușinii mele, iar când i-am povestit, s-a dus la director și a făcut zarvă: «Niciodată nu mi-am pedepsit fiul și protestez împotriva faptului ca pedagogii să intervină în educarea feciorului.» Dar Alexandr Ivanovici era bun și îngăduitor. Astfel, reproșurile tatălui meu nu erau întemeiate. Aceasta a fost unica neînțelegere. Ulterior, am fost absolvit de pedeapsă atunci când, gonind din răspuțeri pe coridor, am nimerit din

plin cu capul în burta enormă a directorului; pedepsit însă a fost șotiosul și «cel din urmă elev» care a provocat goana. Eu m-am speriat grozav și am bocit.

Lețiile, ca în toate gimnaziile, începeau cu rugăciunea în sala de festivități unde pe pereți stăteau portretele țarilor – Nicolai I, în locini albi și botfori, Alexandru II, în pantaloni lungi și roșii, Alexandru III în șarovari și cizme în formă de sticle. Înaintea noastră sta și ne susținea cântul chelul și grăsanul Alaev, cu mâinile la spate, rotind între degete o bilă.

La recreația mare gimnaziștii ieșeau în curte, în livadă, iar eu, într-un ungheraș luam dejunul, sandviciul mare, pe care mi-l împacheta în geanta de focă dădaca mea – o chiflă întregă cu dulceață sau cu saltison (tot felul de salamuri ne aducea un neamț-colonist). Uneori împărțeam dejunul cu vreun coleg, dacă el privea invidios la chifla cea mare.

Locuiam destul de departe de gimnaziu. La început, tata mergând la serviciu, mă ducea la școală în trăsura lui de stat, iar după lecții trecea și mă lua acasă. Când plecam singur, în momentele când ajungeam din urmă colegii, care mestecau glodul, îi luam în trăsură, ajungeam la gimnaziu mai înghesuiți ceea ce producea un mare efect. Dacă mergeam pe jos, glodul îmi înghițea caloșii.

Învățătura mi se dădea greu, deoarece am venit cam după o lună de la începutul lecțiilor și eram nevoit să recuperez. Inițial, a fost nevoie ca tata să-mi fie repetitor. Însușeam împreună toate temele. Astfel, am învățat latina, iar în anul următor greaca. Ca să memorizăm cuvintele noi, căutam o asemănare cu un cuvânt rusesc. Acest procedeu mi-a fost de mare folos atunci când am început să învăț limba greacă...

În scurt timp, mi-au angajat un repetitor, un elev din clasa a șasea. Un băiat simpatic, Baschevici, fratele severului istoric Baschevici. Tata însă, chiar în prezența repetitorului, mă testa. Iarna, probabil m-am suprasolicitat.

Ulterior, tata își amintea cât de tare s-a speriat, când în timpul unei plimbări cu sania, în afara orașului, l-am întrebat: „Da unde sunt floricelele? Ca rezultat, o săptămână întreagă el m-a ținut acasă.

Pe lângă faptul că oboseam la lecții și eram apatic, în gimnaziu mă simțeam cumva marginalizat și chiar uitasem de dispoziția mea eroică și entuziastă din Petersburgul copilăriei. Mai târziu îmi aminteam ca prin ceață de anii petrecuți la Chișinău, ca și cum aș fi trăit într-un vis, iar timpul s-a înscris chiar ca o pauză în dezvoltarea mea. Citeam puțin, doar așteptam cu nerăbdare următorul număr al revistei *În jurul lumii*, unde savuram *Insula comorilor* de Stevenson și romanul lui Raider Haggard *Ea* și, când aduceau revista, zburdam prin odaie. Din cauza lecțiilor, eu și tata citeam mai puțin.

Tânjeam după prietenii de copilărie, deși corespondam cu Sașa – noi nu puteam uita de «Nautilus». În gimnaziu, timp de doi ani, așa și n-am reușit să mă împrietenesc cu nimeni și nu cunoșteam nicio fetiță.

Cu toate acestea, Chișinăul îmi oferea multe impresii noi, care, treptat, acopereau scurta viață din trecut, iar Petersburgul se topea în memorie...

Într-un timp, în clasa a doua, prieteneam cu N.N. Era pictor ca și mine. Colecționa monede și timbre și, uneori, trecea, mă vizita. Într-o zi, îngrozit, am descoperit (altfel nu pot defini acel sentiment) că, după ce N.N. mi-a examinat colecția nu prea mare de monede, a dispărut o cutie mică și rotundă, dăruită de bunicul, în care se păstrau vechi monede de argint...

Eu nu i-am spus și tatei – pentru prima oară în viață am tănuit de el ceva, deoarece nu puteam crede că amicul meu era hoț – poate mă înșelam?...

...Tata, după mai mulți ani de serviciu în cancelarie, în statul-major, avea posibilitatea să facă serviciul activ, în artileria de câmp, și această șansă îl copleșea. Chișinăul însă – mai

puțin, deși anume se producea acea apropiere de natură, la care râvnea de multă vreme. De vină erau bârfele, îngrozitoarea societate a soților de ofițeri. El ducea dorul cuiva și se simțea solitar în această provincie.

Nu-mi amintesc ca la noi să fi venit cineva în afară de ofițerii cu treburi de serviciu.

Mă îndoiesc ca la Chișinău el să fi legat ca-reva relații. Era foarte precaut la acest capitol, dar știu că și aici a jucat rolul de împăciuitoare (așa cum țin mine că a făcut și la Petersburg) – a făcut pace în familia generalului, care era aprins, împacându-l cu frumoasa lui soție, înstrăinându-i de la gândul divorțului...

La Chișinău, desigur, am discutat cu tata despre exilul lui Pușkin și, prin asociere, mă calmam. Tata mi-a citit din Pușkin: «Prokleatîi gorod Kișiniov, tebea braniti iazâk ustanet...» Mi-au plăcut versurile și am început să le cânt...

...În prima iarnă după Petersburg Chișinăul era acoperit cu multă zăpadă. Uneori ne plimbam cu tata prin marea grădină publică și eu mă amuzam cum nori de ciori și coșofene zburau de pe copacii goi atunci, când băteam

din palme și făceau o foșneală din aripi care-mi amintea de grădina de vară din Petersburg. Distracții erau puține. Noi am fost doar la cir-cul Truzzi, unde mirosul de grajd mi-a amintit dulcile impresii din Circul «Cinzelli» din Pe-tersburg.

Odată, în adunarea ofițerilor, un peregrin «pictor-momentalist» a demonstrat capacitațile sale. Admiram mâna lui îndemnatică care, dintr-o mișcare, executa o caricatură (desigur și pe Bismark cu trei fire de păr pe chelie) și printr-o mișcare abilă să transforme o pată de cerneală într-un peisaj.

Desenul în gimnaziu era predat de către pictorul din curentul expozițiilor itinerante Golânski, față de care eram foarte sceptic: în sala de festivități atârna portretul împăratului Alexandru III, pictat de el. Am rămas șocat cât de prost erau pictate ordinele de pe pieptul suveranului. La lecții continuam să fac același lucru pe care-l făceam la Școala Societății de Încurajare a artelor, iar sfaturile lui Golânski nu-mi sporeau cu nimic cunoștințele. De-senele mele se evidențiau. După doi ani s-au acumulat o cantitate impunătoare de frunze,

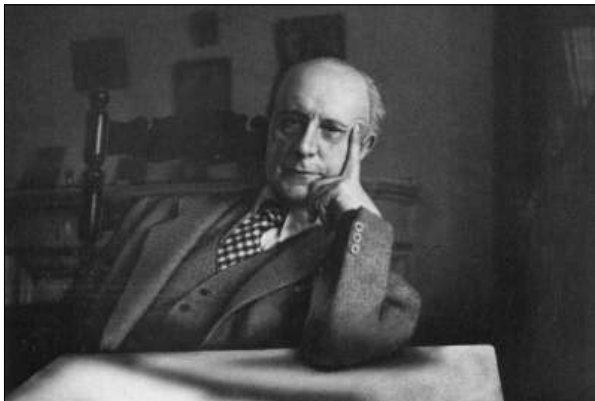

Gimnaziul nr. 2 de băieți din Chișinău, începutul sec. XX

nasuri, urechi bine retușate, Golânski dorea cu tot dinadinsul să expedieze aceste desene, ca pe ceva ieșit din comun, Academiei de Arte Frumoase din Petersburg. Nu mai știu, le-a expedit ori nu.

Acasă, spre deosebire de perioada din Petersburg, desenam puțin. Făceam uneori copii din ilustrațiile publicate în revista *Niva*, dar colorându-le în stil propriu. Iar la plen-air practic nu desenam nimic de când plecasem din Caucaz.

În primăvară Chișinăul a devenit nespus de frumos. Încă la finele lui februarie a început să se încălzească și, în scurt timp, toate livezile în care era înecat orașul și suburbiile lui s-au acoperit cu un nor alb și roz deschis de la florile cireșilor, merilor și cașiilor. Mergeam cu

M. Dobujinski, 1951

tata des cu trăsura în afara orașului și admiram acest peisaj straniu și încântător. De obicei, îl luam cu noi pe micul Igor. El sta pe scaun, între noi. În oraș toți atrăgeau atenție la acest băiețel foarte simpatic.

Paștele la Chișinău era de asemenea deosebit. Se făcuse foarte cald și, în duminica Floriilor, la biserică, lumea ținea în mână nu ramuri de salcie, ca la noi, la nord, ci crengi de palmier...

...Toamna ne-a adus alte satisfacții, mai cu seamă călătoria la livezile Arhiereului de la marginea Chișinăului, unde călugării îmi permiteau să mănânc nestingherit struguri. Mă

culcam sub tufă, trăgeam strugurul spre mine și, fără să-l rup, mâncam boabele negre.

Livada noastră, care toată vara era acoperită de trandafiri înfloriți, acum era plină de fructe: mere domnești, cireșe, vișine, caise, creștea un uriaș nuc grecesc în care mă urcam cu plăcere ca să rup nucile verzi pentru dulceața deosebită pe care știa s-o prepare dacă noastră. Dacă s-a deprins să prepare exemplar fructele cu zahăr, magiun – care nu ceda «balabuhei de la Kiev», iar dulceața din flori de trandafir era curată ambrozie. Și, în genere, meniul gastronomic era delicios.

Într-un an, toată populația noastră pășarească s-a plodit serios, încât curtea gema de cotcodăceli, măcăieli, găgăieli și șășăieli, așa se manifestau «septunî» (niște rațe-gâște mari și albastre întunecate) și, desigur, de cântec răsunător de cucoș...

...Primăvara am susținut cu succes examenele și am trecut în clasa a 4-a...

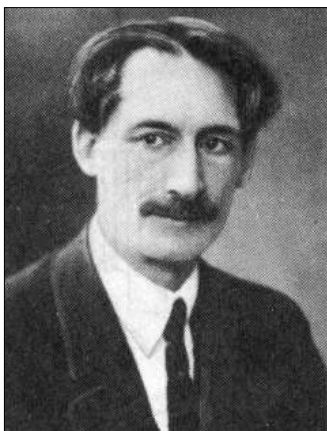
...M-am despărțit de Chișinău fără mari regrete. Prieteni nu mi-am făcut, iar colegii îmi erau inferiori ca dezvoltare și nici la viața de acolo nu m-am adaptat, iar la Petersburg mă așteptau prietenii și, în genere, la gândul că la Petersburg voi vedea din nou Neva și boldul cu înger de la fortăreața Petropavlovsk, inima îmi tresărea de bucurie."

N-am putut găsi o poză a clădirii vechi a Liceului nr. 2 de băieți. Dar am găsit, în schimb, două istorii ale acestui liceu. Una semnată de pr. Gh. F. Zlatov, intitulată *Kișiniovskaia vtorăia ghimnazia. Kratkii istoriceskii ocerk* (1922), iar a doua a fost scrisă de Alexandru Oatu, care, după 1918, a fost director.

Evident că numele marelui artist încă nu era în vogă și deci era inutil să căutăm referințe biografice în acele cărți.

Dar de acum încolo cine va scrie istoria liceelor basarabene, când se va referi la Liceul nr. 2, va trece numaidacă în registrul elevilor celebri și acest nume – Mstislav Dobujinski.

UN SCRITOR FRANCEZ LA CHIȘINĂU

Henri Barbusse, 1935

Întotdeauna m-a uimit viteza cu care încercăm să scăpăm de trecutul nostru, să uităm de oameni și locuri.

În anul 1990 am scos cu mare iuțeală placa comemorativă de pe clădirea din bd. Ștefan cel Mare 148, care ne amintea că aici în anii '30 ai sec. XX, în hotelul „Suisse” a locuit scriitorul francez Henri Barbusse (17.V.1873, Anier – 30.VIII.1935, Moscova). Da, a fost membru al partidului comunist francez, dar să nu uităm că aproape toată elita franceză a sec. XX a avut viziuni de stânga, chiar și Pablo Picasso a fost comunist.

H. Barbusse a fost autorul unor romane celebre în epocă: *Infernul* (1908), *Focul* (1916), *Lumină* (1919) ș.a.

Și tot el a fost doctor în filozofie, anti-fascist și membru în Comisia internațională pentru cercetarea urmărilor terorii dezlănțuite de guvernele țărilor din Balcani (1925). Și în această ipostază a sosit la Chișinău, asistând la procesul intentat participanților la răscoala de la Tatarbuniar.

A publicat o serie de articole reunite în volumul *Călăii* (1926).

Prieten bun, la începuturi, cu scriitorul Panait Istrati, a polemizat mult cu acesta pe motivul viziunilor politice. P. Istrati a fost unul dintre primii scriitori care după vizita întreprinsă în URSS a scris adevărul despre proce-

sele represive ce abia se dezlănțuiau în această țară. Simpatizanții URSS-ului considerau aceste srieri ale lui Panait Istrati drept calomnii. Dar istoria i-a dat dreptate...

În rapoartele Siguranței române această vizită la Chișinău a fost reflectată în detalii:

„**Notă:** Aseară D-l Barbusse și ceilalți însoțitori au stat de vorbă la Hotelul „Suisse” cu câțiva intelectuali între care avocații: Andrei Dumitrescu, Paraschivescu și Cruceanu.

Din discuțiile urmate rezultă un fapt aproape cert că toți simpatizează foarte mult cu mișcarea comunistă.

D-l Barbusse părea rezervat asupra discuțiilor și a lăsat să se înțeleagă că a venit la Chișinău să vadă dacă într-adevăr Rusia sovietică are vreun amestec în legătură cu procesul de la Tatar Bunar.

Convingerea D-sale este că acest proces are origina în nemulțumirea populației contra actualei administrațiuni, care după D-sa lasă foarte mult de dorit, iar Centrul n-a dat destulă atențiune abuzurilor ce s-au comis.

Vernochet Leon, a început să facă apologia Rusiei, arătând că acolo este un trai bun și fericirea domnește, că nu este vorbă că Basarabia trebuie cedată Rusiei, că azi nu mai există Rusia, ci o uniune de state, că la urma urmei Rusia nu dă nicio atențiune Basarabiei și că el nu crede că agenții sovietici pun la cale comploturi în Basarabia.

I s-a răspuns de unul dintre intelectualii români, că D-sa este greșit informat și că nu are cunoștința de atâtea comploturi descoperite, atâția morți pe malul Nistrului și în alte centre ale Basarabiei, morți proveniți din mâna Rusiei sovietice. I s-a arătat că este lesne să stai

la mai multe mii de kilometri departe de Basarabia și să faci critici.

Astă seară un grup de intelectuali din Chișinău au decis să ia masa comună cu vizitatorii străini la Restaurantul „Suisse”.

Masa nu are niciun caracter demonstrativ, ci este dată numai în onoarea marelui scriitor Barbusse, iar nu ca om politic.” [ANRM, F. 679, inv. 1, U.P. nr. 5444]

Și tot în dosarul *Barbusse* am găsit acest raport din 20 noiembrie 1925:

„Domnule Inspector General,

Avem onoare a vă raporta că astăzi dimineață reprezentantul ziarului *Dimineața* din localitate, a vizitat pe D-l Barbusse, marele literat francez, căruia i-a solicitat un interviu asupra scopului vizitei sale în Chișinău.

D-l Barbusse, a declarat că scopul venirii sale și a prietenilor însoțitori în Basarabia, este ca să cunoască starea spiritelor din această provincie, să viziteze arestații de la Tatar Bunar și să asiste la proces. A arătat că din scurtul drum dintre București și Chișinău a putut să vadă peisaje încântătoare și să constate Basarabia o provincie bogată, și, dacă Bucureștii are un aer de mic Paris, constată cu plăcere că și în Chișinău a găsit persoane care cunosc limba franceză, ceea ce denotă că Franța se bucură în această țară de reale simpatii.

În ceea ce privește procesul de la Tatar Bunar, întrucât a asistat numai la prima ședință, nu-și poate da verdictul definitiv asupra impresiunilor sale în acest proces, care interesează foarte mult cercurile intelectuale din Franța ca fiind cel mai mare proces din câte s-a văzut

până acum. Faptul că toate ziarele din Europa au scris atâtea de multe lucruri pe tema acestui proces, d-sa cu însoțitorii a venit în România spre a vedea dacă nu sunt exagerate cele ce s-au scris și să se convingă de adevăr. Aceasta este și misiunea D-sale în România, misiune care nu are un caracter politic și nici alte scopuri.

Relativ la latura juridică a acestui proces și la diferitele lui aspecte și înălțuri, D-l Barbusse a spus că însă pare că în cea mai mare parte acest proces este un proces politic, nu-și poate da verdictul întrucât toate impresiunile sale sunt într-o intimă legătură cu a însoțitorilor săi, din care unul este avocat și numai după un conciliabilu cu aceștia și după ce va mai asista la 2-3 ședințe, își va putea spune impresiile sale. Va asista astăzi la ambele ședințe și poate și la ședința de mâine dimineața. Crede că șederea sa va fi de scurtă durată, deși se declarase să rămână 5 zile în Basarabia. Crede că va pleca mâine cu trenul de 5 spre București.

Apoi a mai adăugat că întrucât D-l General Rudeanu este mare amic al Antantei și așa de bine cunoscut la Paris cu ocaziunea concursului dat în timpul marelui război la Paris, ca condescendență ține atât D-sa cât și însoțitorii săi să-i facă o vizită de politețe.

La orele 10, D-l Barbusse, însoțit de D-l Costaforu și ceilalți amici, s-au prezentat D-lui General Rudeanu.

Șeful Serviciului”

[ANRM, F. 679, inv. 1, U.P. nr. 5444]

Chiar și informatorii știau că Henri Barbusse e un mare scriitor și literat, iar noi, în 1990, am uitat de aceasta și am pus miza doar pe opțiunea lui politică...

Fosta placă comemorativă
a lui Henri Barbusse,
autor B. Epelbaum-Marcenco, 1979,
bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 148

LIVIU REBREANU LA CHIȘINĂU

La fel ca și confratele său Mihail Sadoveanu, marele prozator Liviu Rebreanu a poposit în Basarabia în mai multe rânduri.

La 14 iunie 1936, la Chișinău, fusese anunțat cu o conferință despre poetul național George Coșbuc, ardelean și el. Era a doua descindere a lui Rebreanu la Chișinău. Prima avusese loc în 1918, în acea perioadă după Unire, când multe personalități ale culturii românești sosseau în Basarabia să vadă miracolul eliberării. Se presupune că lui îi aparține lucrarea *Basarabia. Descrierea. Istoria. Unirea. Împreună. Harta Basarabiei*,

semnată cu numele Ion Jalea. Unii cercetători îi atribuie această lucrare, alții au rezerve. Oricum ar fi, ea a fost inclusă în ediția de opere complete.

Dacă în 1918 el sosise la Chișinău în calitate de corespondent al ziarului *Lumina* și ca un prozator care încă nu era dezvoltat, apoi peste șaisprezece ani numele lui era deja acoperit de glorie. Autorul romanului *Ion*, președintele Asociației Scriitorilor Români, era o autoritate literară de necontestat. De aceea, frumoasa

Academicianul Liviu Rebreanu

Sală Eparhială din Chișinău a adunat în seara de 14 iunie toată elita Chișinăului și cronicarii n-au scăpat ocazia să-i treacă în revistă, începând cu Mitropolitul Gurie Grosu și terminând cu farmacistul Diaconescu.

Ca la orice serbare de acest fel, după luările de cuvânt ale autorităților locale, cum era adjunctul primarului Demir Apostolescu, scriitorul Ludovic Dauș, cercetătorul Leon T. Buga, scriitorul George Doru Dumitrescu, ziaristul Elefterie Negel-Caliacra, publicistul Teodor Inculeț, cuvântul i-a fost oferit lui Liviu Rebreanu. El și-a amintit

despre Chișinăul de odinioară și chiar despre faptul că atunci, în 1918, era la un pas de-a fi părut la Chișinău. Însă subiectul principal a fost comunicarea despre George Coșbuc.

Revista *Pagini basarabene* a consemnat în paginile sale evenimentul de unde și reproducem rândurile de mai jos:

„De fapt nu a fost o conferință în care s-a urmărit analiza operei marelui poet ardelean, ci un imn închinat lui «Badea Gheorghe»... un imn zămislit în sufletul conferențiarului din

ION JALEA

BUCUREȘTI

BASARABIA - 1918

Un soare strălucitor, soarele binefăcător al Europei de miazăzi, pământ rodnic, îmbibat de vlagă, dealuri verzi acoperite cu păduri, codri tăcuți și dumbrăvi ademenitoare, coaste îmbelșugate de vii și livezi, izvoare și râuri care serpuiesc vesele spre câmpiile mănoase unde pașcă cirezi de vite, herghelii de cai și turme de oi: Basarabia!

Spre miază-noapte ținuturi muntoase, brăzdate de ape dulci, acoperite cu roduri bogate, îmbrăcate în podoabe dragi de păduri; spre miază zi câmpii cât vezi cu ochii... Pela Orhei, pela Hotin rămâi fermecat de frumusețile peisagiului; nici împrejurimile Rinului parcă nu sunt mai pitorești ca ținutul dela Soroca de pe Nistru. Maluri înalte, sfârticate, ici gemând sub povara pădurilor seculare, colo arătându-și piepturile goale și stâncoase. Mai încolo codrii mari înflorează cu maiestatea lor tăcută, spintecați de văi înguste, piezișe, pietroase în care se sbuciumă pâraele și râulețele ce se grăbesc sgomotoase spre Nistru. Insfârșit bătrânul Nistru însuși cu apele-i vajnice, mîncându-și albia printre stânci și dealuri, domolindu-se pe urmă încetul cu încetul și alunecând falnic în Marea

Basarabia - 1918, atribuită lui Liviu Rebreanu

copilărie, în casa lui părintească, unde «Badea Gheorghe» zăbovea câteva decenii în urmă.

Amintiri duioase ce au muia sufletul asistenței până la lacrimi. Dar și afirmări tari ce trezeau revolta, pentru uitarea... grabnică uitare a operei celui ce a creat versuri de neîntrecută mlădiere și sprinteneală.

Dl Liviu Rebreanu s-a dovedit cu prilejul acesta și un abil conferențiar, care, sub forma unor amintiri, strecoară atâtea adevăruri referitoare la situația de azi, la rățăcirile și ereziile marelui public, dominat de literatura ieftină, ispititoare, uitând operele marilor noștri scriitori, între cari tronează «Badea Gheorghe».

Acoperit cu flori, ovaționat dl Liviu Rebreanu va fi simțit în adâncul sufletului său bucuria celui ce-și vede sărbătorită o viață de muncă și o operă. Căci o sărbătoare caldă, sinceră a fost seara de 14 iunie, când mii de intelectuali i-au împărtășit dragostea și admirația lor.

După conferință, admiratorii dlui Liviu Rebreanu i-au oferit un buchet.”

Cred că a sosit momentul să-l venerăm și în Basarabia pe acela care în incinta Academiei Române, în ziua primirii în rândurile nemuritorilor, și-a rostit discursul intitulat *Laudă țaranului român*. Discurs profetic și absolut actual pentru țaranii de la noi.

Liviu Rebreanu (cu aparatul de fotografiat) la documentare pe teren

SALVAREA UNUI POET

În perioada 1917-1918 Octavian Goga era cel mai frecvent oaspete al Chișinăului. Fie că mergea spre Petrograd ori Harkov în misiunile lui diplomatice, fie că avea de aranjat anumite treburi ale Casei Regale refugiate la Iași. Dar Chișinăul intrase în biografia lui cu totul prin altă porțiță...

Constantin Stere, care a iubit nespus de mult Ardealul și ardelenii, spunea: „...drumul Ardealului duce prin Basarabia.” El cu incomparabila-i intuiție politică încă în 1916 a presimțit marile schimbări care urmau să se producă. Publicistul și omul politic bucovinean Gheorghe Tofan mărturisea mai târziu: „Când Stere, în anul 1916, a vizitat Ardealul, s-a înapoiat la Iași prin Bucovina și, întâlnindu-ne la Suceava, ca unui vechi colaborator al revistei *Viața românească*, mi-a spus, printre altele: «La revedere, dragul meu, să te văd în curând guvernator al Bucovinei și să știi de la mine că drumul Ardealului duce prin Basarabia.»” (*Viața Basarabiei*, 1939, nr. 4, p. 42)

Constantin Stere fuse-se luminat de acest gând cu mult mai devreme, în 1906, la Chișinău, unde venise să pună bazele primei publicații periodice în limba română, ziarul *Basarabia*. Citise placheta de versuri *Poezii* (1905), recent lansată de Octavian Goga, și sub impresia profundă a acelor rânduri a scris și a publicat în revista *Viața românească* un remarcabil articol intitulat *Poetul pătimirii noastre* (1906). Îndemnat de dorința de a-l cunoaște pe tânărul poet Constantin Stere, întreprinde în același an o călătorie în Ardeal, pelerinaj descris foarte

Poetul Octavian Goga

iscusit în materialul memorialistic *Patru zile în Ardeal. Impresiuni fugitive*.

Mai puțină lume cunoaște faptul că articolul de consacrare a lui Octavian Goga *Poetul pătimirii noastre* a fost scris la Chișinău, în incinta hotelului „Londra”, unde poposise C. Stere.

Astăzi acel hotel nu mai există, dar s-ar putea în acel loc, după modelul francezilor, să consemnăm evenimentul și să-l marcăm printr-o placă comemorativă. Căci impactul aceluși studiu critic a fost decisiv pentru recunoașterea lui Octavian Goga și începutul Unirii provinciilor românești prin cultură. Profund impresionat de vocea inconfundabilă a poetului ce venea la el parcă din adâncurile istoriei, Constantin Stere a luat un vers și l-a pus în fruntea ziarului *Basarabia*:

„Avem un vis neîmplinit,
Copil al suferinții:
De jalea lui ne-au răposat
Și moșii și părinții.”

Astfel prin mâna uşoară a scriitorului basarabean lumea cultă dintre Prut și Nistru a cunoscut debutul unui poet care a marcat o epocă în literatura română.

Aprorape un secol ne desparte de acele furtunoase vremi când spusa lui Constantin Stere avea să-și găsească confirmarea. Și dacă legile echilibrului sunt valabile și în relațiile sociale atunci astăzi suntem îndreptățiți să credem că: „Drumul Basarabiei trece prin Ardeal...” În orice caz, ceea ce a reușit să înfăptuiască în 12 ani Traian Brad este un argument al acestei teze...

„...Faimoasa telegramă trimisă de d. Goga d-lui Stere în anul 1912: «Vino imediat cu orice preț, e o chestie de viață și de moarte», l-a făcut pe d. Stere să-și lase ocupațiile de la Iași și să alerge imediat la Budapesta, unde cunoștea personal pe ministrul de interne ungar Kristoffy. Se știa că d. Vaida acuzase prin publicitate pe d. Goga că a luat bani de la acest minister pentru a duce o campanie de presă împotriva Partidului Național.

Cum a procedat d. Stere ca să facă doada nevinovăției d-lui Goga, de care era absolut convins?

S-a dus mai întâi la ministrul de interne ungar și l-a întrebat:

– Cunoașteți pe d. Goga?

– Da.

– E adevărat că i-ați dat bani din fondurile secrete?

– Da.

– I-ați înmănat d-voastră personal acești bani?

– Da, răspunse ministrul ungar, c-un ton discret, în baza cunoștinței mai vechi ce avea cu d. Stere.

Uimit de aceste afirmări atât de categorice și mai ales atât de grave, d. Stere rugă pe interlocutorul său să accepte ca a doua zi să facă aceste declarații, firește, tot cu discreția cuvenită, în fața a zece membri din comitetul național.

Ministrul Kristoffy consimți.

A doua zi, d. Stere se prezintă în audiență însoțit de cei zece membri.

Convorbirea fu repetată a doua zi ca în ajun:

– Ați înmănat d-voastră banii personal?

– Da.

Atunci d. Stere, punând mâna pe umărul primului dintre delegați, zise:

– Nu cumva ați dat banii acestui domn?

– Nu.

Punând mâna pe al doilea, repetă întrebarea:

– Nici acestuia?

– Nici.

Apoi pe al treilea:

– Nici acestui domn?

– Nici acestui domn.

Atunci d. Stere sări revoltat:

– Dar bine, domnule ministru, acesta e chiar Octavian Goga în carne și oase.

– Nu-l cunosc, nu l-am văzut niciodată, răspunse ministrul consternat.

Apoi adaose:

– E domnul Goga? Dar atunci n-am dat banii d-lui Goga. Sunt victima unei mistificări...

– Iată procedeul prin care d. Stere a știut să salveze, într-un moment atât de important, situația d-lui Goga, exponentul nostru de competență din Ardeal, de pe atunci.

– Ne dăm seama cu toții ce compromitere teribilă ar fi fost pentru cauza noastră națională...” [*Romanul românesc în interviuri. O istorie autobiografică. Antologie de Aurel Sasu și Mariana Vartic. București, 1988, vol. III, (R-S), partea II*]

După marea Unire din 1918, cei doi s-au pomenit în tabere politice diferite, au fost adversari și poate au și uitat de acest caz, istoria literaturii însă nu va uita niciodată cum Constantin Stere l-a salvat de la moarte pe unul dintre cei mai mari poeți ai românilor, pe Octavian Goga.

UN JURIST CE MERITĂ TOATĂ ADMIRAȚIA NOASTRĂ

În 1994, la Târgul de Carte de la Frankfurt, am cunoscut un om deosebit, pe doctor inginer Constantin Erbiceanu. Român stabilit de mai mulți ani în Germania și un recunoscut specialist în elaborarea programelor energetice pe plan global. Din vorbă în vorbă am ajuns și la o fotografie din cartea *Basarabia necunoscută*, prezentată în articolul despre Paul Gore. Sub poză era scris Gheorghe Gore, Paul Gore și Vespasian Erbiceanu.

– Este unchiul meu, mi-a declarat inginerul Constantin Erbiceanu. A locuit un timp în Basarabia. De fapt, și eu am fost de câteva ori la Chișinău cu un program energetic pentru Republica Moldova.

După un asemenea preludiviu eram obligat să aflu cât mai multe date interesante despre Vespasian Erbiceanu.

S-a născut în 1865. A făcut studii juridice. Fost consilier al Curții de Casație și Justiție din București. A fost și primul președinte al Cur-

ții de Apel din Chișinău, unde a sosit odată cu primul val de funcționari români trimiși în Basarabia.

Putem afirma cu certitudine că reforma juridică din această provincie românească s-a făcut prin contribuția directă a acestui om deosebit care, la 30 mai 1932, a fost ales membru corespondent al Academiei Române.

Reforma juridică el a conceput-o neobișnuit. Ca să se poată trece de la un sistem juridic cum era sistemul rusesc la sistemul românesc, el a tradus cele mai importante coduri juridice: *Codul civil rusesc* (1918); *Codul penal rus* (1918); *Codul rus de procedură civilă* (Iași, 1919). A studiat atent experiența juridică locală elaborând două monografii: *Legile locale basarabene* (Chișinău, 1921); *Legiuiri locale basarabene* (1921). Ca mai apoi să publice o lucrare de sinteză la aceeași temă: *Naționalizarea justiției și unificarea legislativă în Basarabia* (București, 1934).

Dar activitatea lui profesională nu s-a limitat doar la editarea lucrărilor pomenite anterior și la prezidarea ședințelor la Curtea de Apel. La Chișinău a întemeiat o publicație de specialitate – *Cuvântul dreptului*, care s-a tipărit din 1918 până în 1930. Opera lui cuprinde mai multe titluri care poate cel mai bine sunt descri-

Tribunalul Basarabiei, începutul sec. XX

frate de specialiști în materie, noi însă le reproducem ca pe o curiozitate bibliografică: *Evoluțiunea morală* (București, 1891); *Gestiunea de afaceri în dreptul roman și român* (teză, Iași, 1896); *Concepția sociologică a dreptului penal* (1898); *Energia din punctul de vedere juridic* (București, 1903); *Memoriu* (1903); *O nouă concepție a dreptului de proprietate* (1904); *Sistemul american de educație forțată a deținuților* (1904); *Tendențele noi în drept* (Iași, 1906); *Naționalizarea justiției și unificarea legislativă în*

Basarabia (București, 1934); *Codul contribuțiilor directe*, (cu Șt. Mihăescu, 1926); *Întocmirea instituțiilor judecătorești* (București, 1914).

Nu e de mirare că o asemenea personalitate avea la Chișinău foarte mulți și foarte buni prieteni care au regretat mult când el a părăsit Basarabia. Și tot ei au fost acei care au regretat stingerea lui din viață la București în 1943.

A fost înhumat la Cimitirul „Bellu”, în cavoul familiar.

Trei prieteni: Vespasian Erbiceanu, Gheorghe Gore și tânărul Paul Gore

AMINTIREA DEVENITĂ DOCUMENT

Aceste rânduri au fost scrise de omul politic și scriitorul D.D. Pătrășcanu (8.10.1872, Tomești, jud. Iași – 4.11.1937, București), tatăl celebrului om politic Lucrețiu Pătrășcanu, omorât de regimul prostalinist din România.

Scriitor și publicist din cercul revistei *Viața Românească*, la care publică din 1906. A primit în 1913 premiul Academiei Române pentru volumul de proză *Timothei mucenicul*.

A scris proză cu tentă vădit umoristică: *Candidat fără noroc și alte povestiri folositoare* (București, 1916), *Domnul Nae – scene din vremea ocupației* (București, 1921), *Decorația lui Vartolomei* (București, 1924), *În fața națiunii*, publicistică (București, 1924), *Trei comedii* (București, 1924), *Un prânz de gală* (București, 1928) ș.a.

Remarcăm că prietenia lui cu Constantin Stere l-a adus în Basarabia și ceea ce a descoperit el aici l-a impresionat profund, chiar l-a marcat.

Amintirile lui au alură de document și putere de act juridic care confirmă democratismul aceluia prim parlament al Basarabiei – Sfatul Țării:

„DIN BASARABIA

În Chișinău am asistat la o ședință a Sfatului Țării. Mărturisesc că am avut o impresie atât de deosebită, încât am ieșit de acolo mic și umilit.

Ședințele Sfatului se țin în localul liceului. Ele au loc noaptea, deoarece ziua deputații se ocupă cu alte treburi. Am luat parte mai întâi la o consfătuire preliminară a Blocului Moldovenesc, o întrunire a majorităților, cum am zice în limbajul nostru parlamentar. Căci Blocul Moldovenesc, intrând din totalul de 130 membri

D.D. Pătrășcanu

70 de deputați, dispune în Sfat de majoritatea glasurilor. În fiecare seară, într-o ședință pregătitoare, care se ține în «Cabinetul blocului», deputații discută chestiunile de la ordinea zilei și iau hotărârile necesare, așa că în ședința publică ei știu ce au de făcut. În alt cabinet – ceva mai departe – fracțiunea țărănească, minoritatea cum am zice, discută și ea din punctul său de vedere.

* * *

Cabinetul blocului este o odaie simplă cu bănci de brad, iar înaintea lor e masa prezidențială. În seara asta prezidează Osoianu, un

soldat. La mână se vede semnul că a fost rănit, iar pe piept îi strălucește crucea «Sfântului Gheorghe». El conduce dezbaterile cu tact și cu dibăcie și, măcar că fără multe forme, te face să crezi că ești într-o adunare matură. Din bloc fac parte soldați, matrozi, țărani, unii din ei foarte tineri, orașeni, câțiva surtucari. Se discută o chestiune financiară, în legătură cu armata care trebuie demobilizată. Lângă masa președintelui, rezemat de un perete, stă în picioare ofițerul Săcară, ajutorul ministrului de război. Cu toate că e tânăr – e numai sublocotenent – totuși pare om serios. Se discută greutatea plății și modalitatea ei. Deputații se ridică pe rând: vorbesc simplu, fără forme, puțin literar, unii chiar greoi. O parte din ei sunt pentru ca plata să se facă îndată, alta e împotriva, aducând motivele necesare. Părerile sunt deci împărțite. Atunci ia cuvântul țaranul Minciună care pune chestia pe terenul adevărat. Solda trebuiește plătită și încă îndată.

El argumentează și judecățile lui au greutate. Adunarea admite. Pe un scaun, în fața băncilor, ceva mai depărtat de președinte, stă Stere. La sfârșit, în câteva cuvinte, ei exprimă adunării oarecare chestiuni de drept public și constituțional, în legătură cu problema discutată. Deputații ascultă cu interes și primesc cu aplauze vorbele prietenului lor. Apoi Stere face elogiul dlui Zamfir Arbore, bătrânul luptător basarabean împotriva Rusiei țariste. Drept omagiu este propus să fie ales membru în Sfatul Țării.

Odată cu el mai sunt propuși dnii Cazacu și Sergiu Niță, vechi propagandiști pentru cauza basarabeană. Adunarea își arată sentimentele ei prin aplauze zgomotoase, rămânând ca la ocazie hotărârea asta să ia ființă.

* * *

După ce consfătuirea s-a terminat, deputații trec în sala de ședințe plenare. Sala aceasta este mare, fără nicio podoabă – afară poate de potriveala becurilor electrice pe tavan. Improvizarea ei se vede și după înghesuiala băncilor,

și după locul tribunii, așezată cam incomod. Deputații se adună: și din fracțiunea țărănească, și din grupul naționalităților. Țărani și soldați, unii din ei în cârje, orașeni, mai numeroși aici decât în cealaltă confesiune, chiar câteva redigote și haine negre. Apare și o femeie: e dna dr. Alistar. Prezidează Halippa. El citește telegramele venite din țară cu ocazia Unirii și citirea lor e primită cu aplauze furtunoase. Se intră apoi în ordinea zilei, dar discuțiile se fac aici în rusește și nu mai înțeleg despre ce este vorba. Din când în când se ridică însă câte un neaș moldovean, care poartă un nume străvechi și, în graiul nostru cunoscut, vorbește cinstit și răspicat. Deputații cer cuvântul din toate părțile: și de la fund, și de la mijloc, și de la capăt, iar Erhan vine de patru-cinci ori la tribună. Unii din ei spun numai puține cuvinte, fără nicio formă, dar fiecare ține să contribuie la luminarea chestiunii.

* * *

În fundul sălii, pe bănci de lemn separate, publicul stă și ascultă în tăcere dezbaterile adunării. Acolo, într-un ungher, stam și eu, deputat din Patria-Mamă, și mă gândeam cu tristețe la unele lucruri. Vedeam întrunirile majorităților noastre și, asemănându-le cu cele văzute, simțeam cum tristețea îmi învăluie tot mai mult sufletul. Ele se petreceau la noi aproape toate la fel. Pentru chestiuni generale, de interes obștesc, mai nu țin minte să fi avut loc vreuna. Ah, ce tristă stereotipie! Venea șeful, șeful necontestat, și ținea un discurs. Ce spunea? Vorbea de conștiință, de datorie și făcea apel la disciplină. Se ridica apoi președintele, inevitabilul domn Ferehide, care, în numele nostru, lua angajamentele dorite și dădea asigurări de cumișenie. De multe ori, unii dintre noi eram indignați de procedeul acesta, care se repeta mereu, fără altă variantă. Dar lipsa de viață reală, atmosfera artificială a activității noastre parlamentare ne ținea nemișcați pe băncile amfiteatrului. Și când îmi amintesc cu ce entuziasm am intrat în parlament!

Era după răscoala țăranilor din 1907, când guvernul liberal făcuse represiunea, nu ca un aspru judecător care pedepsește fără milă, ci ca un chirurg, nevoit să facă o operație dureroasă. Așa se spunea atunci; căci după represiune trebuia să aibă loc reformele binefăcătoare care să justifice vărsarea de sânge și care aveau să aducă pacea și armonia socială.

Dar aceste reforme, vai, n-au mai venit niciodată. Din acordul partidelor a rezultat pentru țăranime neantul! Ba să fiu drept. Talpa țării s-a ales atunci cu ceva real: înmulțirea jandarmilor rurali, singura operă pozitivă de guvernământ care rămâne după d. Ionel Brătianu.

În Camera din 1907 intrasem și eu. Se discuta chestia agrară și voiam să-mi spun cuvântul. Mă înscriseram printre vorbitori și, nerăbdător, așteptam să-mi vie rândul. Dar în ajun, când trebuia să vorbesc, d. Vintilă Brătianu mă luă de braț. A te lua de braț d. Vintilă Brătianu constituia un ritual în procedeele parlamentare, după care urma renunțarea la un discurs ori la o interpelare.

Natural, am renunțat și eu, dar o descu-rajare m-a cuprins chiar de la început. Mai târziu, când am văzut miniștri care amenințau cu demisia și interpelările; când activitatea reală și interesul pentru o legiuire conștientă se îndepărtau prin «nu vrea Ionel», «se supără Stelian», «a hotărât Vintilă»; când am auzit că bugetele treceau totdeauna fără discuție, am înțeles atunci toată înaintarea lucrului și mi-am dat seamă că răul nu este numai la suprafață, ci provine dintr-o cauză adâncă și organică, pentru îndepărtarea căreia se cereau transformări radicale.

Și pe când deputații Sfatului Țării veneau la tribună și spuneau uneori numai câteva cuvinte, eu mă gândeam la altă formă goală din uzan-

țele noastre parlamentare, la *debutul* nostru. Debutul! Pentru ca să fii un deputat respectat, trebuia ca, într-o chestiune generală, să ții un mare discurs, în care, de obicei, spuneai multe prostii, ca să îndrăznești mai apoi să spui și câteva cuvinte de bun-simț la vreo lege specială. Și, fiindcă mulți dintre deputați aveau oroarea de acest moment periculos, debutul nu avea loc niciodată, iar reprezentanții națiunii se mărgineau să bată din palme toată viața lor...

Dar alcătuirea biurourilor și a diverselor comisiuni parlamentare! Totdeauna mă întrebam, cu adevărată uimire, cine dresa acele liste lungi de delegați, care la momentul potrivit apăreau de undeva ca un «Deus ex machina»! Mi s-a spus că d. Vintilă Brătianu era magistrul orânduitor. N-am controlat lucrul. Dar dacă ar trebui să dăm un nume oficinii unde se pregătea acest *cursus honorum*, unul mai bun decât *oculta*, n-ar putea fi găsit...

De pe banca mea mă gândeam cu tristețe la toate aceste manifestări trecute și poate, fără voie, măream deosebirea cu ceea ce vedeam. Discursurile frumoase lipseau aici, dar, în schimb, era însuflețire și în fiecare cuvântare tremura viața adevărată. Și când mă uitam la această mulțime ieșită dintr-o revoluție, când mă gândeam că cei mai mulți din ei au trăit într-o completă ignoranță în ce privește afacerile publice, când vedeam interesul cu care acești oameni simpli se ocupă de trebile obștești; când mi-am dat seama că provincia aceasta pe care o credeam înstărită face acum parte din România, atunci am înțeles că mântuirea noastră va veni de aici, dar am înțeles, de asemenea, și pentru ce, scumpă Basarabie, o parte din oligarhie se ridică și astăzi împotriva ta!"

Nu prea multe rânduri, dar o mărturisire de credință a unui om politic cum mai rar se întâmplă...

ÎNCĂ UN NUME DESCIFRAT – PAVEL FILONOV

Nu știu cum se explică faptul că Basarabia a fost locul unde în sec. XX au trecut cele mai mari personalități ale culturii ruse și fiecare din ele în măsură mai mare sau mai mică au lăsat o amprentă în istoria noastră, dar ceea ce este mai important au luat de aici un segment foarte important pentru creația lor, au luat acea părțică de căldură care trăiește într-un pământ binecuvântat și cu oameni deosebiți.

Mă gândesc la un Mihail Larionov, care a revoluționat pictura, dând lumii un nou curent *rayonismul*. La un Vasile Rozanov, filozoful care a locuit un timp la Saharna, lăsând posterității o lucrare omonimă cu localitatea în care s-a odihnit.

Un Fiodor Șaleapin, Velimir Hlebnikov și acum în acest șir trebuie să-l înscriem și pe minunatul pictor pe Pavel Filonov (1883-1941),

Pavel Filonov, frontul românesc,
1917

fiul unui birjar și al unei spălătorese care deja la cinci ani începuse să câștige bani de existență. Încă până la revoluția din 1917 a reușit să se impună ca o figură revoluționară în arta plastică a acelor vremi. El a venit nu numai cu pânze noi, ci a fost unul din autorii care și-a fundamentat

teoretic opera artistică. Lucrările lui, el știa să le explice din punctul de vedere al noii compoziții, al aranjării culorilor, al acoperirii spațiului pânzei.

A fost omul care a creat o școală și a avut peste 70 de discipoli, care l-au urmat în căutările sale artistice. Evident că în perioada reperiunilor staliniste un asemenea om nu era bine văzut și nici agreat. A fost scos de la Academia de Arte din Leningrad și apusul vieții lui a venit odată cu blocada acestui oraș, când uitat de lume a murit de foame. El a fost unul dintre cei mai mari creatori din arta plastică rusă din secolul XX.

Care a fost legătura lui Filonov cu Basarabia? Participant la Primul Război Mondial, Pavel Filonov a fost mobilizat și trimis pe Frontul Românesc. În perioada 1916-1917, iar mai apoi până în 1918, pe acest front s-au început profunde mișcări antițariste, antirăzboinice. Și un intelectual ca Filonov cu o obârșie proletară, c-o minte lucidă pusă să caute și să descopere noul a fost remarcat de colegii de arme și promovat în structurile noii democrații ale acelor vremuri.

A fost unul dintre conducătorii Sovietului soldătesc de la Dunăre, ai soldaților de pe Frontul Românesc. De aceea, când în manualele de istorie sau în arhive descoperim procese-verbale și acte semnate „P. Filonov” trebuie să știm că el nu este altul decât pictorul Pavel Filonov.

Remarcăm faptul că participarea la acest război l-a marcat. A purtat până la sfârșitul vieții îmbrăcăminte soldătească și caracterul lui a rămas acela al unui revoluționar luptător. N-a făcut politică mai târziu, fiindcă a văzut cu

ochii lui cine și cum a cules roadele acelei revoluții antimonarhice.

S-a cufundat definitiv în artă, a lucrat cu discipolii, încercând de astă dată să dea un viitor lumii nu prin armă, ci prin frumos. Numele lui a reapărut în istoriile de artă, în materialele de sinteză, relativ recent. Abia atunci, când ex-

pozițiile lui personale au fost privite ca adevărate evenimente ale contemporaneității. Când editurile au început să scoată, unul după altul albume cu Pavel Filonov. Și mi se pare că epoca Filonov în arta plastică abia începe. Noi însă reținem acest fapt că numele lui este legat de istoria noastră.

Familia lui Pavel Filonov, tata, mama, sora și fratele

UN ODESIT CARE A IUBIT CHIȘINĂUL

Odesitul Valentin Kataev, autorul celebrei povestiri *Beleet parus odinokii*, care cunoștea bine raionul Moldovanka din Odesa era curios să vadă și Basarabia cea mare. De aceea, în biografia lui sunt câteva întâlniri memorabile. Prima el a descris-o într-o ediție jubiliară *Moldova la 50 de ani*:

„– Vorbeați adineauri că acum câteva zeci de ani Dvs., tânăr militar, ați trecut prin Chișinău și cu greu ați găsit loc pentru odihnă. Acum sunteți la noi pentru a doua oară. Am vrea să aflăm impresiile Dvs. despre Chișinăul de astăzi și îndeobște despre locurile pe care le-ați cunoscut cândva.

– Undeva, într-o gară mică, ce se numea Saharna, pierdută într-un fundac al pământu-

rilor, am admirat înfloririle buiece ale primăverii și apusurile liliachii ale lunii lui cuptor. Pe plaiurile Moldovei am cules primele impresii despre lume. Nistrul a fost acel râu care pentru prima dată mi-a legănat imaginația și visurile. Tatăl meu citea din Pușkin și eu mă pomeneam alături de țigani ce rătăceau prin Basarabia de odinioară, împărțeam împreună cu ei nevoile și durerile. Vreau să aduc mulțămirile mele sincere, norodului moldovenesc, căruia îi datorez primele mele lecții de viață.

În vara lui 1917 m-am pomenit la Chișinău. De-a lungul ulicioarelor lui întortocheate hăulea vântul ridicând spre cer nouri de praf.

Pe atunci auzisem multe despre legenda-
rul Kotovski. Vroiam să-l văd. Am rămas uimit,

De la stânga la dreapta: Ana Lupan, A. Naniev, Constantin Șișcan, Valentin Kataev, Mihail Hazin și Vera Malev. Chișinău, 1972

când într-una din zile, trecând pe la redacția uneia dintre revistele basarabene, redactorul îmi spuse:

– Iată că așa putea să vă fac cunoștință cu Kotovski...

Mă petrecu într-una din camerele întunecoase ale redacției, unde stătea lângă fereastră un om zdravăn, înalt, tuns chilug, cu scânteii în ochi...

M-am recomandat sfios.

– Kataev!

– Desigur, vă cunosc... după lucrările Dvs., pe care le-am citit, când stăteam la Odesa la închisoare.

Am mai schimbat câteva vorbe. Kotovski mi-a insuflat încredere în cauza noastră, pentru cauza norodului, m-a făcut să înțeleg ce înseamnă a munci și a lupta pentru norod, atunci când se cere...

Plecând din Moldova, eu voi lua cu mine cele mai calde sentimente pentru truditarii acestor meleaguri în floare, pentru oamenii harnici, cu care am avut atâtea convorbiri interesante, pentru minunata capitală a Moldovei, care nu

numai că a deveni de nerecunoscut, dar își întinde aripile albe tot mai sus și mai sus!”

În 1972 a fost iarăși la Chișinău. Ultima întâlnire a lui Kataev cu Basarabia s-a produs în 1976, când el a venit la Chișinău în fruntea delegației scriitorilor sovietici la serbarea *Zilelor literaturii sovietice din Moldova*. A fost purtat în acel septembrie frumos prin mai multe sate, a avut întâlniri la Uniunea Scriitorilor, iar fotograficul Nicolae Răileanu l-a surprins plimbându-se pe Aleea Clasicilor din Chișinău. Deși în etate, era un bărbat vioi, pus pe glume și nimeni nici nu bănuia că în acea perioadă el scria una din cele mai interesante lucrări ale sale, o scriere autobiografică intitulată *Almaz-nâi moi veneț...*

La Odesa cei doi eroi ai lui Kataev, din povestirea pomenită mai sus, au devenit nu numai figuri celebre, ci și personajele unui ansamblu sculptural. Probabil că Chișinăul este în drept să răspundă la sentimentele afective ale celebrului scriitor Valentin Kataev și să-i fixeze numele pe unul dintre edificiile sale de cultură, o școală, o bibliotecă, un teatru...

Pe Aleea Clasicilor din Chișinău. Petrea Darienco, Valentin Kataev, Vera Malev.
Primul din dreapta Vladimir Beșleagă, 1973

UN STEGAR AL NEAMULUI

Pe **Eugen Coșeriu** l-am cunoscut atunci când a venit pentru prima oară la Chișinău. Știam de la pictorul Fioghen Calistru că atunci când citea primul volum al *Basarabiei necunoscută* plângea deasupra cărții. Am avut timp prea puțin pentru conversație, dar suficient ca să mă conving că făcea parte din generația de stejari de neînfrânt ai Neamului, caractere cum rar, prea rar azi se mai întâmplă.

Coleg de liceu cu scriitorul Sergiu Grossu și cu „sfântul pușcărilor românești” Valeriu Gafencu, Eugen Coșeriu (născut 27 iulie 1921, comuna Mihăileni, județul Bălți – 7 septembrie 2002, Tübingen, Germania) a fost cel mai mare filolog romanist al contemporaneității. A făcut studii la Liceul „Ion Creangă” din Bălți, apoi la universitățile din Iași, Roma și Milano. A activat în cadrul Universității Montevideo din Uruguay, apoi a fost profesor-invitat al Universității din Bonn, Germania (1961-1963), iar din 1963 până la sfârșitul vieții a fost profesor al Universității din Tübingen. A susținut două doctorate, în Litere, la Roma, în 1944 și în Filozofie la Milano, în 1949.

Acesta a fost norocul lui – exilul. Dacă rămânea la Iași, la universitate, ar fi împărțit destinul colegilor săi care au fost încarcerați în Gulagul pușcărilor românești. Destinul l-a mînat departe de casă. A ajuns tocmai în America Latină, de unde a și început marea ascensiune spre culmile recunoașterii mondiale a marilor lui realizări în domeniul filologiei.

Mai multe universități i-au acordat titlul de Doctor Honoris Causa, fiindcă este autorul a peste 50 de volume de studii filologice, de metodologie lingvistică, filozofie. La Chișinău a fost ales membru al Academiei de Științe a Moldovei. Este Cetățean de Onoare al municipiului Chișinău și i s-a decernat *Ordinul Republicii*.

Autor rîvnit de multe edituri din lume, Eugen Coșeriu a debutat modest, sfios cu o poezie care a pășit departe de visele generației sale.

La revista *Viața Basarabiei* acest elev al Liceului „Ion Creangă” din Bălți, poate cel mai bun elev din toate timpurile, a publicat o singură poezie – *Mimosa* (*Viața Basarabiei*, 1940, nr. 2-3, p. 14). O făcea din dorința de afirmare, așa cum deja procedaseră doi colegi din clasa sa – Sergiu Grossu și Oreste M. Horn, alias Doru Stelian, fiul profesorului de geografie Mihail Horn, de la același liceu.

Cazul lui Eugen Coșeriu e cu totul aparte. Gloria lui posterioară, primei și unicei publicații în revista basarabeană, înobilează paginile ei.

Paradoxul paradoxurilor. Pământul care l-a dat pe cel mai mare filolog al contemporaneității nu se poate decide să afirme răspicat ce limbă vorbește.

Este omul care a dat o apreciere foarte clară problemei „limbii moldovenești”: „A promova sub orice formă o limbă moldovenească deosebită de limba română, este din punct de vedere lingvistic ori o greșeală naivă, ori o fraudă științifică; din punct de vedere istoric și practic e o absurditate și o utopie; din punct de vedere politic e o anulare a identității etnice și culturale a unui popor și deci un act de genocid etico-cultural?!”

Eugen Coșeriu

ÎNDRĂGOSTIT DE CHIȘINĂU, IUBIND PE CHIȘINĂUIENI...

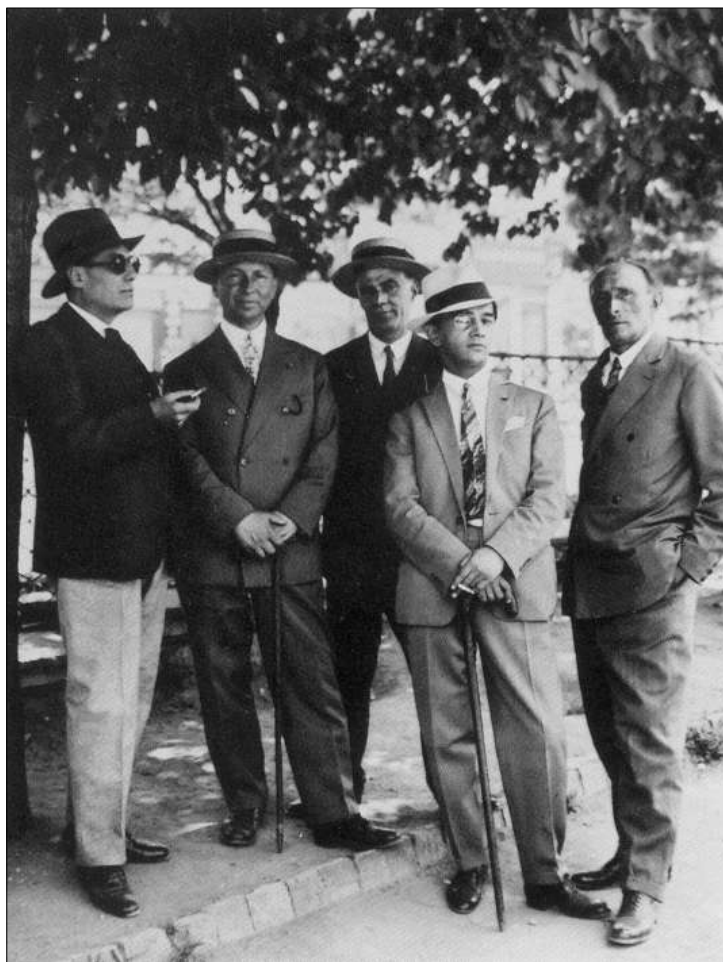
Așa s-a întâmplat că **Ion Teodorescu-Sion** (1882, Ianca, jud. Brăila – 1939, București) a fost unul dintre marii artiști români, care a avut o contribuție deosebită la salvarea Școlii de Arte Frumoase din Chișinău. Întâmplarea a făcut ca în 1921, când artiștii basarabeni pentru prima oară au fost invitați să participe la Saloanele oficiale din București, Ion Teodorescu-Sion a văzut lucrarea lui Alexandru Plămădeală *Disperarea*. Profund impresionat, el a întrebat pe cei doi bărbați care stăteau în preajma lucrării și care după părerea lui erau niște muncitori, hamali, cine este autorul lucrării, la care unul dintre acei doi a răspuns: „Eu.”

Alexandru Plămădeală nu arăta ca un artist în viziunea pictorului bucureștean, dar prietenia lor s-a înfiripat pe loc și a durat până la moarte și n-a fost prieten mai fidel, decât Alexandru Plămădeală la Școala din Chișinău, decât Teodorescu-Sion. De câte ori încerca Ministerul Culturii și Cultelor ori Primăria Chișinău să atenteze la spațiul școlii, la finanțare, la suveranitatea instituției, acest artist, pe atunci funcționar de stat, intervenea prompt și într-un fel sau altul își ajuta prietenul care era prieten al școlii și ajuta și școala.

În memoriile Olgăi Plămădeală mai multe pagini îi sunt dedicate. În momentele tensionate, când părea că nimic și nimeni nu mai poate salva școala, intervenea I. Teodorescu-Sion: „...autoritățile au cerut de la toți funcționarii instituțiilor de stat să jure

credință României, aceasta se referea și la profesorii Școlii de Arte Frumoase. Este cunoscut faptul că în România regală erau eliberați din serviciu toți basarabeni care nu depuneau acest jurământ. Așa s-a întâmplat și la Școală.

Peste câteva zile la A.M. Plămădeală a apărut un român năsos, un oarecare Simionescu, și a declarat că este numit director al Școlii de Arte Frumoase. El a prezentat ordinul de numire în calitate de director și ordinul Primăriei

Pictorul I. Teodorescu-Sion cu profesori de la Școala de Arte Frumoase. 21 iunie 1929

de transmitere urgentă a tuturor actelor instituției. După care Simionescu a declarat că tot personalul școlii va fi concediat și va aduce de la Iași profesori români, care-l vor ajuta să formeze la Chișinău o școală cu adevărat românească. Vorbind acestea el întruna rotea degetul arătător sub nasul lui Alexandru Mihailovici.

Plămădeală s-a înfuriat și l-a expulzat din incintă. Preîntâmpinând toți colaboratorii «despre pericolul apărut», el a încuiat școala și a plecat la București. Acolo a povestit lui Sion tot ce s-a întâmplat și împreună au mers la ministru. Sion a raportat cu indignare că absolvenții Școlii de Arte din Iași, care nu s-au remarcat ca artiști plastici, «nulițăți» și «impostori» își fac de cap la Chișinău și vor să arunce în stradă pe toți profesorii Școlii de Arte Frumoase.

În cele din urmă ministrul a dictat o scrisoare adresată primarului de Chișinău ca Primăria să nu se amestece în treburile de învățământ ale Școlii de Artă și cu atât mai mult să-și asume răspunderea de a selecta cadrele pedagogice după bunul său plac. Același mesaj a fost transmis Ministerului de Interne în a cărui subordine se afla Primăria Chișinău. Ca rezultat, tot personalul școlii a rămas la locurile lor, dar instituția a fost trecută din categoria celor de stat la categoria celor care primesc doar subsidii din partea statului...

Iar în anul 1926 această frumoasă prietenie a dat Școlii de Artă din Chișinău posibilități financiare nebănuite. I. Teodorescu-Sion, care comunica mult cu A. Plămădeală, care se afla la București unde se turna în bronz sculptura lui Ștefan cel Mare, a reușit să obțină sporirea finanțării din partea statului și în felul acesta au început să fie salarizați profesorii ciclurilor teoretice și chiar studenții să primească burse.

Și tot I. Teodorescu-Sion s-a atașat definitiv de Basarabia când s-a căsătorit cu basa-

rabeanca Elena Evreinov, discipolă a Școlii de Arte din Chișinău.

Era un spirit vesel, inventiv, câteodată pășind chiar peste limitele bunului-simț.

Alexandru Plămădeală plecase într-o excursie la Paris, lăsând acasă mama bolnavă. Dar având ferma înțelegere că dacă situația se înrăutățește să i se dea o telegramă cu un conținut adecvat: mama se simte rău. Ion Teodorescu-Sion, sosind la Chișinău și negăsindu-și prietenul, a aflat această parolă și a dat o telegramă la Paris, făcându-l pe Plămădeală să nu-și mai termine excursia. Dar asemenea lucruri la oameni de acest calibru sunt de iertat. Plămădeală în mai multe rânduri a executat câteva portrete ale lui Teodorescu-Sion, iar moartea ilustrului pictor l-a amărât profund, fiindcă în atmosfera românească înainte de război, pentru Alexandru Plămădeală, această prietenie valora cât o rază de lumină pură.

Destinul a făcut ca peste un an să dispară și Plămădeală.

Olga Plămădeală a publicat un necrolog în revista *Viața Basarabiei* (1939, nr. 5, p. 74) din care desprindem un regret sincer:

„Cu Basarabia Teodorescu-Sion era strâns legat.

Venea des la Chișinău, vizitând întotdeauna Școala de Belle-Arte, pe care o prețuia mult.

Se interesa îndeaproape de progresul fiecărui elev talentat și ținea conferințe despre artă, dând elevilor o comoară întregă de sfaturi și îndrumări.

Grație intervențiilor sale personale, Școala de Belle-Arte din Chișinău primea anual o subvenție ministerială încât a putut funcționa în condiții optimale...

Prin moartea lui Teodorescu-Sion, tinerețul nostru artistic a pierdut un mare prieten și protector.”

UN SALVATOR AL ȘCOLII DE ARTE FRUMOASE DIN CHIȘINĂU

Poeții mari au uneori vocația de a fi și funcționari excelenți. Cazul Eminescu – bibliotecar, Alecsandri – ministru de externe, Goga – diplomat ș.a.

Poetul Ion Minulescu n-a fost o excepție, în virtutea funcțiilor pe care le deținea la Ministerul Culturii, a fost implicat direct în procesul de salvare de la dispariție a Școlii de Arte Frumoase din Chișinău. În acest sens putem relata următoarele.

Memoria atinge lucrurile și ele învie, evenimentele capătă parcă mișcarea de odinioară și timpul, ca prin miracol, se scurge nu înainte, ci înapoi.

Din acea derulare a amintirilor vom reține o serie scurtă de momente, care au vărsat mai multă lumină asupra a două mari personalități – Ion Minulescu (6.I.1881 – 11.IV.1944; poet, prozator și dramaturg) și Alexandru Plămădeală.

Au avut norocul să se întâlnească în Chișinăul mic și lănczos din anii interbelici. Și dacă unele nuanțe ale memorabilelor întâlniri au și pălit, apoi ceea ce s-a păstrat neatins capătă astăzi corole de mit...

Ion Minulescu a condus mai mulți ani Direcția de Arte a Ministerului Culturii. Era în obligațiile lui să cunoască artiștii și școlile de artă, care activau pe atunci. Școala de arte din Chișinău, cunoscută și sub numele de Școala de arte plastice a lui Plămădeală, nu era pentru el o necunoscută. Faima acestui așezământ de învățământ era dublă. Inspectorul din Ministerul Culturii și tot el minunatul pictor Ion Teodorescu-Sion a propus în anii '20 ai sec. XX ca Academia de Arte din București să fie reformată după modelul acestei școli. Aceasta

Poetul Ion Minulescu la Chișinău

era concluzia lui făcută în urma inspectării modestului așezământ de învățământ. Propunerea a stârnit mare valvă în capitală și a generat destule neplăceri directorului Alexandru Plămădeală. Adversarii lansează chiar ideea lichidării școlii, care, de fapt, li se părea un focar al bolșevismului.

Siguranța română era de aceeași părere și, din când în când, aducea dovezi la acest capitol, ceea ce era, de fapt, reversul medaliei...

Fără să țină cont de laude, fără să țină cont de critică, școala, sclipuind anumite surse, con-

tinua să existe. Ministerul, mirat de o asemenea vitalitate, hotărăște în 1931 s-o înscrie în rândul școlilor subvenționate de stat.

Pentru a face acest lucru, la Chișinău a sosit Ion Minulescu. Misiunea lui era de a trece Școala de arte din subordinea Primăriei în subordinea Ministerului Culturii. Problema era destul de complicată. Dar în fața unei vedete literare de primă mărime chiar și birocrația s-a făcut mai indulgentă.

Cu atât mai mult că nici poetul nu era dintre persoanele care să dea indicații și să aștepte ca ele să fie discutate... Primăria a acceptat toate condițiile puse, și-a luat obligația să subvenționeze parțial școala și s-o asigure cu carbuni pentru iarnă. Probleme pentru a căror rezolvare Plămădeală ar fi cheltuit luni, sau poate chiar ani de zile, s-au limpezit în câteva clipe.

Era și firesc ca un asemenea mag să fie invitat în atelierul sculptorului, pus în capul mesei și tratat ca un oaspete foarte drag. Cât timp

au discutat, Plămădeală s-a folosit de prilej și i-a trecut profilul pe hârtie, iar de pe hârtie l-a trecut pe os, obținând în felul acesta o miniatură excepțională. Olga Plămădeală, soția sculptorului și martora acestei întâlniri, a caracterizat lucrarea în cauză drept una dintre cele mai bune de acest gen.

Plămădeală, care însușise modelul de comportare a demnitarilor de mare calibru, folosește momentul pozării în scopul său și, făcând o reclamă deosebită, obține de la Minulescu promisiunea că două absolvente ale școlii din Chișinău își vor continua studiile în Belgia.

Poetul și-a onorat cuvântul dat: două absolvente, respectiv Claudia Cobizev și Elisaveta Ivanovskaia, plecând în străinătate aveau în buzunar subsidiile Ministerului Culturii.

Ivanovskaia s-a căsătorit și a rămas să locuiască în Belgia, iar Claudia Cobizev s-a întors și a atins un înalt nivel profesionist lucrând în tihnitul Chișinău.

De la stânga la dreapta: Vera Tufescu, Ion Minulescu, Alexandru Plămădeală, Olga Plămădeală și Auguste Baillayre la Chișinău

Miniatura pe care Minulescu o luase cu sine la București a avut și ea parte de o soartă deosebită. Olga Plămădeală scrie în memoriile sale că scriitorul, fiind la un congres în Anglia, la Londra, a cedat insistențelor unui colecționar și i-a vândut semnătura.

În 1991 am vizitat casa maestrului din București, fiica lui, Mioara Minulescu, și-a amintit că în casa lor se vorbea despre Plămădeală, se vorbea despre Basarabia. Mi-a prezentat câteva miniaturi cioplite în os, executate cu măiestrie, dar cea pe care aș fi dorit s-o văd neapărat, lipsea...

În 1933 Ion Minulescu vizitează și inspectează din nou Școala de Arte din Chișinău. Ministrul Aurel Vlad îi dă misiunea de inchișitor, poruncindu-i să închidă școala.

Motivul oficial era lipsa de fonduri financiare. Motivul neoficial îl constituiau rapoartele Siguranței.

Necazul lui Plămădeală nu avea margini. Rodul muncii lui de ani de zile trebuia să piară într-o singură clipă. Indispus la culme, el arde o injurătură. Soția lui scrie: „*Alexandru Mihailovici n-a putut face nimic mai bun decât să injure pe ministru și a făcut-o atât de virtuos, încât l-a entuziasmat pe Minulescu, care se dădea în vânt după expresii originale. Îi era și lui ciudă pe ministru că l-a trimis într-o deplasare atât de dificilă.*

Chibzuind câteva zile, el găsește de cuviință să-i spună directorului următoarele cuvinte: «Ei vor să facă din mine călăul acestei școli, n-o să le reușească. Eu o să trec școala în subordinea Primăriei, iar mai departe veți exista cum vă va duce capul.»

Minulescu s-a ținut de cuvânt și de data aceasta. Școala lui Plămădeală a supraviețuit datorită subsidiilor locale.

*S-au păstrat câteva fotografii din acea vreme. Cei ce pozează sunt triști și indispuși. Așa era culoarea epocii în care prevala motivul nesiguranței...» [Iurie Colesnic. *Mitologia amintirii*. În: *Sfatul Țării*, 1992, nr. 220-224]*

Despre aflarea lui Ion Minulescu la Chișinău foarte emoționant mărturisește scriitorul Dominte Timonu în cartea sa *Scara din umbre și lumină* (Chișinău, 2008) în care-i dedică un medalion literar intitulat *Ion Minulescu*, din care spicuim o secvență: „...*L-am cunoscut acum treizeci și doi de ani, venind în zilele de sărbătoare cu alți mânuitori ai condeului și declamându-și versurile încovoiate de șale ori mișcându-se greoi pe scena urbei noastre, întocmai ca în:*

«Un bătrân și o bătrână –

Două jucării stricate –

Merg ținându-se de mână...»

L-am admirat apoi în fața unui pahar cu vin chihlimbariu, aducând laude binecuvântatei licori de pe dealurile din împrejurimi, ori întrecându-se în duelări epigramistice cu ceilalți condeieri.

L-am însoțit în peregrinările lui pe străduțele înguste și potolite ale bătrânei urbe, pe care le străbăteam cu pas domol, vorovind despre multe și mărunte.

Pe vremea aceea Ion Minulescu era director general în Ministerul Artelor, dar nu lăsa să se observe, să se întrevadă cât de cât «directorul» sau «maestrul».

Îl călăuzeam pe ulițele înguste și potolite ceasuri întregi, dându-i câte o explicație despre obiceiul oamenilor din părțile acestea ori cerându-i câte un sfat din tainele meșteșugului, așa cum socoteam că-i șede bine unui învățăcel ca mine în ale scrisului...»

UN ROMAN LIRIC CU TREI PROTAGONIȘTI

Basarabienii din toate timpurile au fost niște romantici incurabili. Și aceasta din cauza că în spațiul lor mic se întâmplau prea puține lucruri deosebite, și atunci ei erau nevoiți să le inventeze, să creeze istorii și mituri pe care să le savureze alte generații peste ani. Având o deschidere mare către poezie, fiind sentimentali și dornici de aventuri, basarabienii au născut oameni deosebiți nu numai pentru elita Rusiei, Franței sau a României, dar și pentru boemele acestor țări.

Un boem celebru a fost scriitorul Leon Donici-Dobronravov, un aventurier de clasă internațională a fost Ilie Cătărău, care nu numai că a ajuns prin America, prin Australia, dar a reușit să fure documente din Ambasada României de la Paris și nu pur și simplu documente diplomatice, ci documente legate de problema Unirii Basarabiei cu România. Șirul acestor exemple este lung și în fiecare dintre ele există o istorie captivantă.

Pe noi însă ne interesează un personaj celebru odinioară, astăzi uitat cu desăvârșire – Olga Crușevan.

Născută la 5 iunie 1896 în satul Plosca, jud. Orhei, cu studii făcute la Liceul din Odesa, cu studii superioare făcute la Lausanne în Elveția, cu un doctorat în științe sociale, ea s-a impus, în primul rând, ca o poetă autentică. Versurile ei publicate în revistele *Viața Basarabiei*, *Pagini basarabene* erau de o profunzime, de o autenticitate nemaiîntâlnită în lirica feminină. Ea scria și proză, dar marele ei aport a fost în terenul traducerii.

A tradus clasică română începând cu Eminescu și Alecsandri în limba franceză, a tradus autori francezi în limba engleză, a tradus din limba rusă în română zeci de cărți de proză.

A fost o femeie frumoasă, interesantă și vărul ei Serghei Lazo, eroul războiului civil, i-a adresat multe scrisori. În acele scrisori se distingează o simpatie adolescentină certă.

Poetul Ion Minulescu

Mai târziu a fost căsătorită cu colonelul Florescu, divorțând cu care s-a înrudit cu celebrul neam Cantacuzino. Pe mormântul ei este trecut numele Olga Cantacuzino.

Neavând la îndemână mărturii memorialistice, noi totuși putem să ne facem o părere foarte clară despre această personalitate celebră în lumea interbelică și ignorată în lumea postbelică. Și facem aceste descifrări în baza a două texte, utilizând două poezii semnate de două mari somități poetice: Ion Minulescu și Octavian Goga. Nu avem nevoie de niciun fel de istorii și nici chiar de amintirea contemporanilor, din aceste două dedicații spre noi pășește o doamnă distinsă a literaturii române.

Ion Minulescu, care a fost la Chișinău de multe, multe ori, mai ales în perioada când Școala de Artă din Chișinău risca să fie închisă

și el l-a ajutat pe Alexandru Plămădeală s-o salveze, în această perioadă scrie o poezie dedicată frumoasei basarabence. O scrie la 11 august 1922 și o publică în revista *Flacăra*, VII, nr. 32, având titlul inițial *Împăcare postumă*:

„Olguței Crușevan

*Deschide-mi poarta inimii pictată
Cu vermillon și-albastru de cobalt
Și intră – fericită-nvingătoare –
În minuscula-mi «sală de așteptare»
Pe-a cărei pardoseală-mpestrită
Cu plăci hexagonale de bazalt
Șopârlele versifică la soare
Și viperele-nvață geometria...*

*E tot ce mi-a rămas din măreția
Și nebunia fastului regesc
Cu care-aș fi-ncercat să te iubesc!...*

*Alhambra-i azi o cârciumă banală,
Veneția, o lamă de cuțit,
Canossa, o iluzie papală,
Și Muntele Măslinilor, un mit...*

*Alege-ți, dar, tu singură trofeul
Ce te-ar putea despăgubi de morții
Căzuți în fața porții...
Împodobește-ți apoi gineceul
Cu zâmbete și plante otrăvite,
Și-n drumul nostru-aproape pe sfârșite
Dă-mi cel puțin speranța efemeră
Că-ntr-un apropiat istoric zori de ziuă
Buna Clio
Ne va-mpăca definitiv sub piatra
Aceluiași mausoleu meschin –
Eu, lopătar pe ultima-ți galeră,
Tu, parodia Marii Cleopatra!...”*

Într-o altă tonalitate, dar la fel de ironic și afectuos a scris un alt admirator al poetei basarabence Octavian Goga. Nu prea înalt de statură, mare admirator al lui Bahus, Octavian Goga în clipele de inspirație putea face improvizații

Poeta Olga Crușevan

memorabile, dovadă este această poezie scrisă la o masă de la terasa *Zig-zag* din București:

„Olgăi Crușevan

*Îți aduc mulțumiri.
Întâlnirea de ieri
Mi-a întors tinerețea din drum,
În adâncu-mi răcit, cu vântoase-adieri
Reînvie puterea din scrum*

*Ca în toamnă când norul de raze topit
Spală limpede căi spre zenit,
Printre gene îți prind un văratic avânt
Despre galbene foaie uitând.”*

Istoriei ale literaturii s-au scris suficiente, până astăzi, însă nu avem o istorie a literaturii despre dedicații. Un capitol posibil în această istorie l-au scris doi mari poeți, Ion Minulescu și Octavian Goga, iar personajul principal a fost o poetă basarabencă – Olga Crușevan.

UN EMINESCOLOG EXCEPȚIONAL

A ajuns la Chișinău, în virtutea profesiei sale de profesor de literatură română, cel care mai târziu va semna **Augustin Z.N. POP** (30.VIII.1910, București – 1.IV.1988, București). Istoric literar care își va face cununa de glorie din câteva cărți dedicate temei eminesciene a fost un colaborator fidel al revistei *Viața Basarabiei*.

Cu studii făcute la București, unde a trecut prin școala primară, liceu și Facultatea de litere, ca să obțină licența în 1931. Doctoratul l-a susținut mult mai târziu – la Universitatea din Cluj, în 1968. A debutat însă în 1929, în revista *Sepia*, pe care a condus-o.

După 1930, a colaborat la principalele reviste literare (*Convorbiri literare*, *Athenaeum*, *Preocupări literare*, *Buletinul „M. Eminescu”*), precum și la aproape toate revistele literare de după război (*Viața românească*, *România literară*, *Luceafărul*, *Convorbiri literare*, *Tomis*, *Transilvania*, *Ramuri* etc.).

Este autorul unei opere vaste: *Neamul mitropolitului cărturar Varlaam al Moldovei* (București, 1938); *Contribuții eminesciene*, I-II (București 1938-1940); *Biografia mitropolitului Varlaam al Moldovei* (București, 1940); *Din Eminescu necunoscut. Șase note despre cultura sa* (Cernăuți, 1942); *Aglaea Eminescu, sora poetului* (Cernăuți, 1943); *Glosări la opera mitropolitului Dosoftei (1673-1686)* (Cernăuți, 1943); *G.T. Kirileanu* (București, 1956); *La aniversarea revistei „Șezătoarea”* (București, 1956; ed. II, 1958); *„Cuca-Muca” în semnificația „Plugușorului”* (București, 1958); *Catalogul corespondenței lui Mihail Kogălniceanu* (București, 1960); *Contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu* (București,

Augustin Z.N. Pop

1962); *Contribuții la biografia lui N. Bălcescu* (București, 1963); *Ipotestii – vatra poetului* (București, 1964); *Din istoria culturii argeșene* (Pitești, 1965); *Unirea în Argeș* (Pitești, 1965); *Două teze inedite ale lui George Coșbuc* (București, 1966); *Mihai Eminescu* (București, 1966); *Mărturii. Eminescu – Veronica Micle* (București, 1967; ed. II, 1969); *Liviu Rebreanu* (București, 1967); *Scriitorii argeșeni și copiii* (Pitești, 1969); *Noi contribuții la biografia lui Eminescu* (București, 1969); *Câteva contribuții documentare la opera și biografia lui Costache Negruzzi* (București, 1969); *Istoria tiparului în zona argeșeană și a Oltului vestic* (Pitești, 1970); *1848 în Argeș. Documente noi literare*

(Pitești, 1971); *Întregiri la biografia lui I. Eliade Rădulescu* (București, 1972); *Din șantierul de creație al lui Liviu Rebreanu* (București, 1972); *Ovid Densusianu. Fișier* (Deva, 1973); *Eminescu în etapa ieșeană* (Zrenjanin, 1973); *Elevii lui Ioan Bogdan* (Panciova, 1976); *Pe urmele lui Mihai Eminescu* (București, 1978); *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu* (București, 1979); *Pe urmele Veronicăi Micle* (București, 1981); *Întregiri documentare la biografia lui Eminescu* (București, 1983); *Mărturia documentelor de la vechile tiparnițe românești la Nicolae Labiș* (București, 1985); *Caleidoscop eminescian* (București, 1987); *Mărturii...: Eminescu, Veronica Micle* (Chișinău, 1989).

Probabil că în biografiile lui ulterioare s-a ferit să pomenească despre perioada basarabeană, fiindcă aceasta îi putea aduce mari neplăceri, dar noi, consemnăm cu plăcere activitatea acestui distins cercetător în perioada lui basarabeană:

Revista revistelor: Gândirea, Orizonturi (1938, nr. 3); *Recenzie* (1938, nr. 1-2), rec. la

cartea: *Prigoana religioasă în Spania* / trad. de C. Stellian (București, 1938); *Adnotare* (1938, nr. 1-2), adnot. la cartea: Vrabie G. *Mesionism ardelean* (Bârlad, 1937); *Latina gintă basarabeană* (1941, nr. 8); *Centenar literar* (1938, nr. 1-2); *Recenzie* (1938, nr. 3), rec. la cartea: Pillat Ion. *Caietul verde: versuri* (București, „Cartea Românească”); *Prale, firea cea întoarsă...* (1940, nr. 11-12); *Recenzie* (1938, nr. 3), rec. la cartea: Teleajen Sandu. *O fată singură: roman* (București); *Recenzie* (1938, nr. 1-2), rec. la cartea: Teodoreanu Ionel. *Secretul Anei Florentin: roman* (București); *Părintele Andronic Cărturarul (1820-1893)* (1940, nr. 7-8).

Printre colaboratorii lui Sergiu Bejan, rectorul Seminarului Teologic din Chișinău, era o serie de personalități remarcabile, care aveau nume și operă pe potrivă: Victor Mateevici, cu studii la Academia Teologică din Moscova, fratele poetului Alexie Mateevici; Ilie Tocan, reputat teolog; Teodor Suruceanu, care scotea și revista *Limba noastră* a Seminarului Teologic, precum și eminescologul Augustin Z.N. Pop.

Liceul militar „Ferdinand I” din Chișinău, anii '30, sec. XX

UN SCRITOR AVOCAT

În perioada interbelică frații Stoika erau bine cunoscuți în literatură. Constantin T. Stoika a fost un erou al Primul Război Mondial, reușise să publice ceva până la război, a murit în timpul războiului și unele din scrierile lui au apărut postum, grație celor doi frați ai săi Cezar și Titus Stoika.

Destinul însă a vrut ca la al Doilea Război Mondial să dispară al doilea frate – Cezar, care la 28 iunie 1940 a rămas în Chișinău, a fost arestat și dus în gulag unde a decedat.

Titus T. Stoika a fost fratele care l-a căutat pe Cezar prin *Crucea Roșie Internațională* prin martorii care au supraviețuit gulagului rusesc, dar așa și n-a aflat adevărul. A murit fără să știe nimic concret despre destinul lui Cezar. Atunci când publica din lucrările lui Cezar Stoika, în locul anului decesului spunea pur și simplu cifra 1941, fără să fie sigur de veridicitatea ei.

Titus Stoika a fost atât de preocupat de ideea căutării fratelui său dispărut, încât am senzația că o bună parte din opera lui el n-a scris-o deoarece a irosit timpul în căutări, în așteptări, în speranțe. Am văzut casa lui din București, o adevărată arhivă, un mausoleu iconografic al lui Cezar Stoika sau, poate zis mai bine, al familiei Stoika. Ca scriitor, Titus Stoika a lansat o operă nu prea voluminoasă și poate nu atât de importantă ca valoare, fiind una axată pe ideea memorialistică cu anumite intervenții lirice. Dar eu îl consider scriitor basarabean get-beget, deoarece partea principală a operei lui a făcut-o la Chișinău, locuind chiar în inima capitalei, în curtea Primăriei Chișinău. Unde avea o casă care s-a păstrat până în zilele noastre.

O bună parte din activitățile lui Cezar Stoika, mă refer desigur la manifestările culturale ale acestui viceprimar de Chișinău, au fost realizate în colaborare cu Titus.

Biografia lui am spicuit-o dintr-o ediție, întocmită de Alexandru Oproescu și intitulată *Scriitori buzoieni. Fișier istorico-literar* (Buzău, 1980):

„Stoika, Titus T.

Publicist, editor. Născut la Buzău, 14 octombrie 1893; al treilea fiu din familia S. Liceul din Buzău („Al. Hasdeu”), Slatina și București. Școala militară de artilerie, geniu și marină în capitală (abs. 1914). Licențiat în drept. Ca și frații săi, Const. și Cezar, participă la luptele Primului Război Mondial, încununându-se de glorie. Între 1919-1923 e magistrat militar, apoi practică avocatura. A publicat numeroase studii și articole literare în presa vremii. Lui T.T.S. i se atribuie meritul primelor ediții postume din opera poetului Const. T.S. și al redactării celor 14 tomuri, încă în ms., despre familia Ciorogârleanu – Stoika, dovezi adunate cu scrupul și pricepere de istoriograf.

Opera: ediții – Stoika, Const. T., *Însemnări din zilele de luptă*. – București, Tipografia Profesională „Dimitrie C. Ionescu”, 1921, 132 p.; Stoika, Const. T., *Poezii* (1912-1916). – Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1928, 164 p.”

Dar impresiile propriu-zise mi-au fost relatate chiar de văduva scriitorului. Ea mi-a pus la dispoziție materiale de arhivă, ea mi-a arătat manuscrise frumos legate și copertate și o bibliotecă extraordinară, care îngloba ediții dintre cele mai vechi în colecții întregi așa cum au apărut la celebrele edituri „Alcalay” și

„Ciorney” și terminând cu edițiile mai recente ale BPT.

În casa în care mai mult se aseamnă cu un muzeu, deoarece frații erau mari colecționari de artă, tablourile își au locul lor, rolul lor de întregire a unui spațiu cultural și spiritual. Trebuie să reținem faptul că avocatul Titus Stoika a participat ca apărător al mareșalului Ion Antonescu în cazul procesului de la București, de

după război, și în ziua când trebuia să-și țină pledoaria de apărare a fost arestat și el...

Atunci când scriem istoria literaturii basarabene este foarte bine să nu omitem și acest nume: Titus Stoika, care are aportul său la viața literelor basarabene.

Cu atât mai mult cu cât s-a păstrat și casa lui din Chișinău de pe str. Vlaicu Pârcălab, chiar în vecinătatea Primăriei.

Frații Stoika: Cezar, Nicu, Titus. Chișinău, 22 iunie 1940

O SCRISOARE CA O PUNTE SECRETĂ

Marele farmec al istoriei survine atunci când ne oferă surprize chiar în momentul când nu ne mai așteptăm.

În arhiva familiei Stoika din București, al unei familii care a dat distinși oameni de cultură, juriști și ingineri de marcă, care au avut o contribuție deosebită la reanimarea vieții românești în Basarabia am găsit un răvaș neobișnuit. Nici nu mi-am imaginat că Perpessicius (1891–1971), marele cititor al manuscriselor lui Eminescu, celebrul editor al operei eminesciene, omul care și-a tocit definitiv vederea descifrând fiecare cuvânt din scrisul eminescian, era în relații de prietenie cu frații Stoika.

Această scrisoare venită peste ani, când dintre frați era în viață numai Titus, este o confirmare directă a vitalității istorice, a personalităților care au contribuit esențial la propășirea culturală a Basarabiei și chiar a României. Subiectul scrisorii îl constituia rugămintea de-a scrie câteva pagini memorialistice despre Constantin Stoika care murise în anii Primului Război Mondial. Fusese nu numai un tânăr promițător, dar debutase în literatură și se credea că va face o carieră literară reușită.

În cartea lui Alexandru Oproescu, intitulată *Scriitori buzoieni. Fișier istorico-literar* (Buzău, 1980), am găsit o informație amplă despre Constantin T. Stoika:

„STOIKA, Const. T.

Poet, traducător, prozator, editor. Al doilea din cei șase fii ai lui Titus și Irenei S. S-a născut la 14 februarie 1892, în casele din Buzău unde bunicul dinspre mamă, cărturarul pașoptist Constantin Canella Ciorogârleanu, ctitorise pe la 1851 prima „schola națională”; cealaltă „spiță” descindea din aprigi luptători

Perpessicius

moți pentru libertate în Ardeal, al căror spirit patriotic s-a „decantat” în conștiința viitorului poet. Instrucție aleasă, neimpietată de separarea părinților, de frecventa schimbare a domiciliului, deci a școlilor: Piatra Neamț, Brașov, Buzău („Al. Hasdeu”), Slatina, Pitești. Cu precocități intelectuale și creative, la numai 17 ani C.T.S. editează un periodic (*Tinerimea literară și artistică*. – Pitești, 7 nr., noiembrie 1909 – mai 1910), apoi o plachetă de versuri adolescente (*Licăriri*. – Buzău, 1910), azi dispărută. Revistă de autor, cu puține colaborări, între care cea a fratelui Al. Cezar T. Stoika, *Tinerimea...* – subintitulată programatic *Jertfă*

pentru luptă, luptă pentru jertfă – va abunda în pseudonime sub producțiile aceluiași prolific C.T.S.: poezii, nuvele, fantezii, schițe. După absolvirea liceului piteștean (1912), etapă febrilă: intrând la Facultatea de litere a Universității din București (1912-1916), își găsește în profesorul Ovid Densusianu mentorul literar; ia contact cu suflul înnoitor al poeziei promovată de *Viața nouă*, teoretizându-l; publică frecvent versuri originale de un simbolism aparte, rod al solidei sale culturi clasice, ori traduceri din Baudelaire, Verlaine, Iulia Hasdeu, Horațiu, Vergiliu, Lucrețiu (pentru care va și primi premiul „Hillel”); încredințează tiparului în volum dificila talmăcire a tragediei *Oedip și Sfinxul* de Sar Péladan (1914), în fine scoate cu o grafică excepțională a doua revistă, *Poezia* (13 numere: februarie – august 1915), onorată de un Densusianu, S. Mehedinți, V. Eftimiu sau M. Sorbul.

Însuși va fi fost colaborator prețuit la diverse publicații: *Curierul liceului*, *Duminica*, *Epoca*, *Flacăra*, *Viața nouă*, *Neamul românesc literar*, *Rampa*, *Ramuri* etc. O existență fascinantă, dar meteorică... căci scriitorul avea să moară eroic, la 23 octombrie 1916, pe frontul din Ardeal pentru unirea deplină a românilor, lăsând cu *Însemnările din zilele de luptă* – scrise în tranșee și apărute, ca și *Poeziile*, prin grija fratelui Titus T.S. – nu doar un emoționant „jurnal-document” despre război, cât surpriza postumă a descoperirii prozatorului de excepție. Dovadă a ceea ce putea fi... Opera: *Poezie – Licăriri*. – Buzău, 1910; *Poezii* (1912-1916). – Chișinău, Tipografia Eparhială *Cartea românească*, 1928, 164 p.; *Poezii*. – București, Ed. Minerva, 1973, 212 p.; *Proză – Însemnări din zilele de luptă*. – București, Tipografia Profesională Dimitrie C. Ionescu, 1921, 132 p.; *Însemnări din zilele de luptă*. – București, Ed. Militară, 1977, 168 p.; *Traduceri – Péladan Sar. Oedip și Sfinxul*. – București, 1914; *Studii* (în ms.) – *Monografia traducerilor din limba latină de la curentul latinist până astăzi*; *Școala nouă*

victorioasă în luptă cu parnasienii și realiștii; Alte inedite: teatru, proză.”

Academicianul Perpessicius, foarte ocupat, aproape orb, găsește timp, găsește putere să scrie acest răvaș în memoria fostului său coleg. Este un mesaj nu numai pentru Titus Stoika, este un mesaj de puritate morală și pentru generația noastră și pentru contemporanii noștri:

„D-lui inginer Titus T. Stoika

Str. Sfinților nr. 8, sect. III, București

Recomandat

2 mai 1968

Stimate domnule Stoika,

Scrisoarea D-tale (căreia, precum vezi, îi răspund cu grafie împrumutată) – m-a turburat nespun pentru atâtea și atâtea motive.

Întâi pentru că e vorba de fratele D-tale Costel, fostul meu coleg de Universitate, cu care am împărțit premiul „Hillel” pe 1914, apoi de promisiunea pe care, în alte condiții, o schițasem și-n cele din urmă pentru disperata situație a ochilor mei, astăzi.

Fără să intru în amănunte, ce n-ar interesa, pot să spun că totul merge greu, chiar și lectura, ca să nu mai vorbesc de scris, devenit aproape imposibil.

Mai e nevoie să-ți spun cât de mult mi-ar fi plăcut să scriu – despre fostul colaborator al lui Densusianu, fratele dumitale, despre multele lui însușiri și chiar despre sacrificiul său pe câmpul de luptă? Dar la aceasta se opune imposibilitatea oricărei lecturi (despre „multele mele ocupații” să nu mai vorbim) – fără de care nu m-aș putea să schițez o cât de vagă prefață.

Cu toată mâhnirea pe care ți-o produc, mă văd silit să declin onoarea sus-zisei prefețe.

Doctorii, evident, vorbesc de ameliorări cu întârziere. Dar miracolul nu se arată.

Cum nu pot să te mint, ca pe alții (și alte vechi promisiuni, mă asaltă), îți spun adevărul curat.

Dealtminteri, nu mă îndoiesc, că se vor găsi și alți admiratori (ce ai zice de Rașcu?) – ai fratelui D-tale.

Cu toată amărăciunea și disperarea, explicabile, te îmbrățișează, al dumitale,

Perpesicius

Exp. Academician D. Panaitescu – Perpesicius

Str. M. Eminescu nr. 122, sect. II, București.

Ca răspuns la scrisoarea mea din 28.IV.1968. Manuscrisul scrisorii l-am depus la Muzeul Literaturii Române – cu adresa nr. 452 – 11 noiembrie 1971. Titus.”

Deși depusă la Muzeul Literaturii Române, scrisoarea într-o copie s-a păstrat și în familia Stoika. Iar acum prin ea se face o legătură

directă, o punte secretă între familia Stoika și Basarabia, între Perpesicius și Basarabia. Și printre aceste rânduri acest eminescolog fără pereche ajunge mai aproape de noi, de sufletele noastre.

Și astăzi Basarabia este cutremurată de pierderile suferite, de împușcații și arestații de NKVD, de deportații mânați grăbit în Siberia și printre acei oameni era Cezar Stoika, viceprimarul de Chișinău și vicepreședintele Asociației Artiștilor Plastici din Basarabia.

Scrisoarea aceasta ne apropie de el și de toate suferințele acelei dramatice pierderi a Basarabiei.

Frații Stoika: Titus, Cezar, Nicu și mama lor Irena, 1919

SINGUR ÎMPOTRIVA TUTUROR

Unul dintre cei mai controversați scriitori români a fost și rămâne a fi brăileanul Panait Istrati. Un destin nespus de tragic, aproape incredibil de tragic l-a făcut să părăsească România, vagabondând prin mai multe țări din Europa, Asia și Orientul Apropiat. Destinul a regizat așa, ca el în clipa când hotărâse să-și ia rămas bun de la această lume, să-și pună capăt zilelor, o scrisoare disperată trimisă lui Romain Rolland, a făcut ca să-l întoarcă aproape dintre rândurile celor morți. Marele umanist francez l-a îndemnat să scrie, să scrie fiindcă avea ce povesti și venea dintr-o lume atât de decăzută, încât scriitorii până acolo nu puteau ajunge. El era ca un submarin care văzuse fundul oceanului la niște adâncimi nebănuite și acum era în stare să descrie tot ce a văzut. Și zbaterea echipajului cuprins de neliniște, și zbaterea oceanului care își cedează secretele. Un român cu o franceză aproximativă începe să publice trecut prin filiera stilistică a lui Max Jacob. În acea lume de după Primul Război Mondial, poveștile lui românești, țesute pe un material memorialistic, au fascinat Franța. Cărțile lui Panait Istrati au devenit bestseller, prietenia cu el era o onoare. Omul care ieri cerșea, astăzi nu mai știa ce să facă cu banii. Era de o bunătate proverbială și această încercare de a-i îmbuna pe toți, de a-i face fericiți pentru o clipă, așa cum face în circ un fachir îi neliniștea pe oamenii de rând și chiar pe creatorii de artă care nu recunoșteau o asemenea gentilețe. De aceea, poate, în volumul I al memoriilor lui Ilya Ehrenburg *Liudi, godî, jizn'* (*Oameni, ani, viață*) (anii '60 ai sec. XX), întâlnirile cu Panait Istrati poartă o notă ironică, bine pronunțată și chiar pentru mine ca cititor undeva jignitoare. Mai târziu mi-am găsit o explicație politică a

acestei descrieri și explicația ține de călătoria lui Panait Istrati în URSS. El, marele apărător al muncitorilor și oropsiților, a venit în țara unde muncitorii urmau să făurească raiul pe pământ. Dar mare i-a fost decepția.

O umbră uriașă, sclavagistă, plutea peste acest imperiu roșu și el i-a citit fără greș toate simptomele bolii. Imperiul sovietic era o dictatură nemaipomenită a unui singur om, a unui singur partid. Iar o dictatură l-a făcut fericit pe un singur om, restul au fost niște nenorociți și victimele, și călăii.

Având un instinct al autoconservării bine pronunțat, atât timp cât s-a aflat în URSS, Panait Istrati n-a suflat o vorbă și n-a pus la îndoială nici pentru o clipă idealul comunist. Ba chiar mai mult: a ajuns la Tiraspol, acolo, unde o mână de emigranți din România și Basarabia încercau să fundamenteze o republică autonomă, pe un spațiu foarte îngust să creeze o cultură românească. Această călătorie a descris-o într-o carte foarte mică, pe care a intitulat-o *O noapte-n baltă*, editată în 1927, tradusă de Dumitru Milev. Pe atunci Balta era capitala Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești. Ieșit din țara sovietelor, evident că Pa-

Panait Istrati la Moscova

nait Istrati a spus adevărul. A descris realitatea cum a văzut-o și ce a înțeles. Era o mare durere pentru el, era o dramă. Spera într-un nou ideal social, dar se surpase și lumina care i se părea că uite o să răsară așa cum aștepți dimineața devreme ca de după marginea dealului ușor, ușor să se arate discul soarelui. Pentru el acest disc n-a mai răsărit.

Scriitori din Apus, care investiseră mari speranțe în noua orânduire socială, l-au criticat cu vehemență. L-au declarat dușman al unei orânduiri. Un Lion Feuchtwanger, un Romain Rolland și alți simpatizanți comuniști i-au întors spatele. Dar ceea ce este mai interesant, ceea ce astăzi nu se cunoaște, este că și scriitorii sovietici s-au dovedit a fi foarte necruțători cu confratele lor – Panait Istrati. Acești scriitori care peste vreo câțiva ani de zile aveau să „guste” din lagărele staliniste ori să ia un glonte, așa cum s-a întâmplat cu Vladimir Maiakovski.

Am mai spus-o cândva și repet. Drumul spre dictatură trece prin grădina trădării. Și de aceea nu mă mir că unii scriitori din această listă au făcut epocă pe vremea comunismului, fiindcă ei au închis conștient ochii la pericolul pe care-l semnala scriitorul român. În revista *Krasnaia Bessarabia* (1929, nr. 11) a fost publicată o scrisoare către scriitorii din Vest, semnată de Vsevolod Ivanov, N. Ognev, Leonid Leonov, Vl. Lidin, I. Oleșa, V. Maiakovski, Valentin Kataev, I. Selvinski, Aleksandr Iakovlev, Abram Efros, Vera Inber, Panteleimon Romanov, P.S. Kogan, Serghei Budanțev, K. Zelinski, E. Bagrițki, E. Zuzulea.

Textul acestei scrisori îl reproducem mai jos:

„Către scriitorii din Vest. Panait Istrati și Uniunea Sovietică

Considerăm necesar, să ne adresăm, cu această scrisoare scriitorilor din Vest, fiindcă există fenomene pe lângă care nu poți trece, chiar dacă ele au îmbrăcat haina creației artistice.

Noi vorbim despre faza actuală a activității literare a lui Panait Istrati.

Scriitorii din Vest, prietenoși, dușmănoși sau neutri, de multe ori au fost oaspeții țării sovietelor și fiecare lua cu sine ceea ce a reușit să observe în enorma experiență a schimbării vieții omenești pe care o îndeplinește astăzi revoluția noastră.

Pe noi, scriitorii sovietici, ne emoționau până la bucurie înțelegerea și compătimirea unora, nășteau în noi o opoziție în momentul atacurilor sau negărilor de către alții. Ne făceau să cădem pe gânduri îndoielile și nesiguranța altora.

Așteptarea suspicioasă a lui Wells, prietenia fermă a lui Dreiser, Dos Passos, Duhamel, Zweig, Vildrac, Durtain, frăția camaradească a lui Barbusse, Golcier, Becher, Toller, Renn, dușmănia principială a lui Fabre-Luce și a tovarășilor săi de idei în tot diapazonul de exprimări și aprecieri ne făceau să-i luăm în considerare ca fiind opoziție simțită din interior, serios cugetată și fiind, în primul rând, o literatură sinceră, conștientă de faptul la ce te obligă un asemenea fenomen mondial ca revoluția sovietică.

În acest grup de scriitori s-a pomenit un om cu nume mare, care de acum încolo va suna rușinos – Panait Istrati.

El a sosit la noi ca un apologet convins al revoluției din octombrie. Noi l-am crezut pe cuvânt. Uitându-se prin jur, călătorind prin țară, întâlnindu-se cu oamenii, el declara la întâlniri că Uniunea Sovietică este conducătorul omenirii. Noi am văzut în aceasta rezultatul contactului cu realitatea noastră. În cele din urmă, el afirma cu toată certitudinea că alege URSS să-i fie «patrie adoptivă». Și va rămâne aici să lucreze cu noi pentru totdeauna. Noi am considerat aceste declarații drept niște concluzii ale convingerilor lui.

El a folosit din plin toate prioritățile situației sale care cu multă dare de mână și din toată inima i-au fost puse la dispoziție.

Cât s-a aflat cu noi niciodată n-am auzit un cuvânt despre îndoielile sau dezamăgirile

lui. El considera la momentul oportun chiar să ne învețe pe unii dintre noi, muștrându-i pentru nereținare, pentru neîncredere, pentru lipsă de entuziasm. El se comporta ca un revoluționar, dar în realitate era (noi suntem nevoiți să rostim acest cuvânt amar) un escroc.

El a arătat un exemplu cum se schimbă convingerile în conformitate cu hotarele țării în care el se afla. Primind tot ce putea primi, el a părăsit «patria adoptivă» cu aceeași ușurință cu care, probabil, mai devreme părăsise «vestul putred». Iar acum s-a reîntors încolo. Plecând, a găsit de cuviință, de la frontieră să trimită un salut frățesc truditorilor și numai peste câteva zile a început să bârfească URSS-ul cu asemenea patos cu care numai odinioară bârfea Apusul.

Ceea ce scrie el astăzi despre țara noastră stârnește indignarea noastră nu de aceea că este o clevetire în general (este greu să mai adaugi încă un bulgăre la un munte de ură?), dar de aceea că aceasta este *calomnia Istrati*.

Niciodată noi n-am luat cuvântul în fața scriitorilor din Vest cu o declarație de asemenea gen. Pe noi puțin ne interesează manifestările dușmănoase ale unor oameni întâmplători, mânuitori de pană.

Noi am trecut cu tăcere și indiferență hula unui Andri Bero, care a zămâslit ceea ce el n-a văzut în Moscova.

Noi am considerat lipsit de importanță cameleonismul unor ziariști ca Geo London, care își schimba descrierile sale despre URSS cum o cerea moda zilei. Însă cazul Panait Istrati trece limitele răbdării și indiferenței față de morala mediului literar.

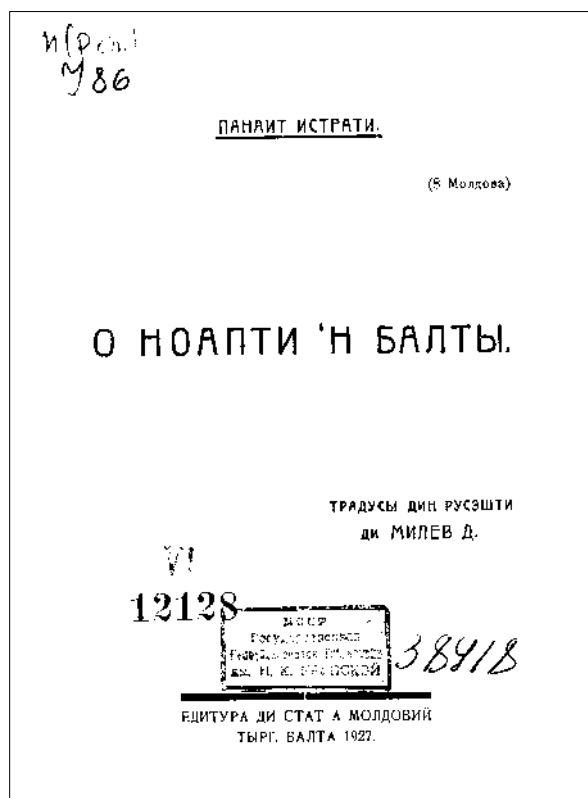
Suntem convinși că scriitorii din Vest ne vor înțelege și vor înțelege ceea ce ne-a făcut pe noi să luăm această atitudine și vor prețui la justa valoare comportamentul trist al eroului acestei scrisori.”

Știm prea bine că sfârșitul lui Panait Istrati s-a produs în România tot în condiții tragice. Mâna lungă și nemiloasă a destinului l-a fă-

cut să-și pună capăt zilelor. Nu exclud că aici și-au adus contribuția și Serviciile Speciale ale URSS-ului prin rețelele sale internaționale. Un lucru este cert că Panait Istrati a fost un scriitor cinstit, a fost o conștiință care n-a vrut să cedeze în fața minciunii, așa cum au procedat scriitorii din lista semnatarilor acelei scrisori.

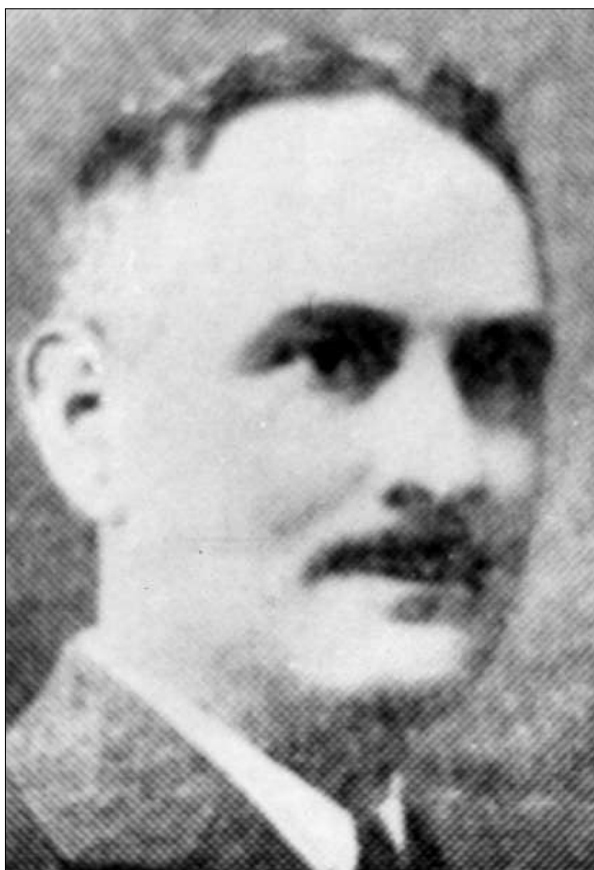
La ce bun să răvășim trecutul? Am putea să trecem nepăsători. Și totuși, această scrisoare vine prin timp ca un avertisment. Atunci când semnăm o declarație, o scrisoare deschisă, un apel, trebuie să calculăm exact ce repercusiuni va avea, dacă nu suntem siguri că este într-adevăr în favoarea democrației, în favoarea apropierii omului de idealul său, mai bine să nu semnăm.

Tot aici aș face o remarcă. La acel moment revista *Krasnaia Bessarabia* era condusă de mai mulți basarabeni, dintre care și Lev Alexandri, fiul lui Nicolae N. Alexandri, care la sigur, în cele din urmă, a fost o victimă a regimului stalinist.

Coperta cărții *O noapte-n baltă* de Panait Istrati.
Balta, 1927

UN PROFESOR CUM MAI RAR SE ÎNTÂLNEȘTE

Gheorghe Rașcu

Un alt geograf eminent, omul care a lăsat câteva zeci de monografii și minimonografii, care a descris insula Șerpilor cu un an înainte de ocuparea ei de către sovietici și care a știut să cultive dragostea pentru geografie și călătorie la studenții Seminarului Teologic și la studenții de la Liceul Militar din Chișinău.

S-a născut la 11 aprilie 1888 la Iași, a făcut studii la Liceul Național din Iași pe care l-a absolvit în 1906. În 1907 absolvete Conservatorul de Muzică și de Clamațiuni din Iași și se înscrie la Facultatea de geografie a Universității din București.

A avut parte de profesori celebri ca de bucovineanul Dimitrie Onciu, Simion Mehedinți, Nicolae Iorga, Constantin Rădulescu-Motru, iar din generația mai în vârstă părintele junimismului Titu Maiorescu.

Anul 1920 îl găsește la Chișinău de unde va pleca abia în 1940. Cariera pedagogică a încheiat-o la 1948 când s-a pensionat. A fost un autor prodigios de lucrări științifice, manuale școlare, lucrări de popularizare științifică: *Geografia economică a globului* (1923); *Geografia fizică a globului* (1923); *Geografia României* (1923); *Geografia Europei* (1925); *Curs de antropogeografie și etnografie* (1928) etc.

Iar despre opera lui s-a scris: Mihail, Paul. *Profesorul Gheorghe Rașcu și opera sa*. În: *Mihail Paul. Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*. Chișinău, 1993; Șpac, I. *Scritori și publiciști de la Școala basarabeană*. În: *Știința*. 1996, nr. 7-8.

A decedat în 1962, tot la Iași.

Într-o recentă apariție *O istorie a culturii ieșene în date. 1400-2000* (autori: Elena Leonte, Ionel Maftעי; Iași, f.a.), personalitatea lui Gheorghe Rașcu a fost caracterizată astfel: „...geograf și publicist. Excelent profesor de geografie și autor de manuale didactice, iscusit cercetător al ținutului basarabean ca și al altor ținuturi românești, el a fost și un remarcabil publicist. A funcționat, timp de două decenii, ca profesor de geografie la Seminarul Teologic și la Liceul Militar din Chișinău (1920-1940). Pedagog de excepție, a publicat numeroase recenzii, cronici muzicale, studii istorico-geografice etc. Cele mai valoroase din lucrările sale tipărite s-au dovedit a fi însă manualele de geografie, apărute în 11 ediții.”

Era omul care îmbina teoria științifică cu practica călătoriilor lui. Și, având harul scrisului, transpunea aceste materiale în formula unor însemnări de călătorie foarte captivante. A avut nenorocul să rămână în Basarabia, la 28 iunie 1940, și să treacă prin tot calvarul verificărilor pentru a se repatria. El a văzut cum sub ochii lui dispăreau fără urmă colegii profesori și chiar foștii lui elevi, cum oameni care ieri nu erau luați în seamă de nimeni, peste noapte au devenit mai marii zilei. A fost nevoit să vândă lucruri ca să supraviețuiască, să se înghesuie din cauza găzdașilor nepoftiți și poate una dintre cele mai ușoare stări sufletești a fost în cazul când trecând frontiera de pe Prut s-a pomenit din nou în România.

Fiul lui a lăsat niște însemnări legate direct de anul 1940 și care sunt extrem de prețioase prin raritatea acestui fel de scrieri.

Biografia lui am publicat-o în câteva rânduri și de fiecare dată, foștii lui discipoli, ne-au adus noi detalii, noi semnificații, de aceea, găsim de cuviință să mai reproducem o dată o succintă biografie cu bibliografia colaborării sale la revista *Viața Basarabiei: Aya Sophia* (1932, nr. 11; nr. 12); *Dunărea basarabeană* (1938, nr. 1-2); *Din neasemuitul pitoresc al județului Orhei*: (descriere informativă) (1938, nr. 6-7); *Cetățile de pe Nistru* (1940, nr. 1); *Recenzii* (1932, nr. 3, rec. la cartea: Lt. Colonel, I.A. Popescu. *Basarabia: Studiu istoric, politic, etnografic*. Chișinău, „Cartea Românească”, 1932); *Basarabia noastră*: [descrierea geografică] (1941, nr. 5); *Nistru, râu românesc* (1941, nr. 6-7); *Recenzii* (1932, nr. 2, rec. la cartea: Botez Demostene. *Călătorii...* Anul XXII, nr. 7-8; anul XXIII, nr. 1-7); *Recenzii* (1932, nr. 3, rec. la cărțile: Ralea Mihail D. *Note de drum*

din Egipt..., Ralea Mihail D. Memorial: *Note de drum din Spania*. Ed. „Cultura Națională”; Vasiliu D.I. *Note de călătorie în America de Sud*. Ed. „Universul”; [Recenzie] (1932, nr. 4, rec. la cartea: Flaișlen Gh. *Peste nouă țări și nouă mări: cronică ziaristică*. Ed. Ziarului *Universul; Bosforul* (1932, nr. 5); *Recenzie* (1932, nr. 6, rec. la cartea: Kivăran-Răzvan G. *Pe drumuri africane*. București, Ed. Librăriei Pavel Suru, 1932; *Recenzie* (1932, nr. 6, rec. la cartea: Petrovici Ioan. *Impresii din Italia*. București, Ed. Casei Școalelor, 1931); *Dardanelele*: (note de călătorie) (1932, nr. 7); *Recenzie* (1932, nr. 11, rec. la cartea: Bădăuță A. *Priveliști românești*. București, „Adevărul”, 1932); *Recenzie* (1932, nr. 12, rec. la cartea: Pavel Nicolae. *Harta bogățiilor subsolului românesc*. București, „Cartea Românească”, 1932); *Recenzii* (1933, nr. 1, rec. la cărțile: Negru Mihail. *Cutreierând prin Europa*. București, „Cartea Românească”, 1932); În nordul cenușiu al Europei. București, „Universul”, 1932); *Spre America de Sud*: jurnal de bord. București „Cultura românească”; *Recenzii* (1933, nr. 2, rec. la cărțile: Alain Gerbault. *Seul a travers l'Atlantique*. Paris: Ed. „Grasset”, 1932; Negru Mihail. *Europa în zbor*. București, „Universul”, 1932); *Recenzie* (1933, nr. 3, rec. la cartea: Alain Gerbault. *A la poursuite du soleil*); *Recenzii* (1932, nr. 11, rec. la cărțile: Țeposu E., Pușcaru V. *Touring – clubul României; România Balneară; Reizefuhrer durh Rumanien*. București, „Semn”: G. Rașcu).

Cine este interesat special de destinul acestui savant poate citi materialul lui Ion Șpac, dedicat profesorului Gheorghe Rașcu și publicat în enciclopedia *Chișinău* (Chișinău, 1997, p. 395).

UN CONSPECT VERITABIL PENTRU ISTORIA NOASTRĂ

Întotdeauna mă întreb dacă toată tragedia istoriei noastre poate încapa într-o scrisoare. Cineva îmi va spune fără preget că nu. S-au editat zeci și mii de volume și tot mai avem de scris. Această teză este valabilă în sens mare, general acceptat. În cazul nostru concret am dovezi că se poate ști totul despre noi citind atent scrisoarea de mai jos. Nichita Smochină (14.III.1894 – 14.XII.1980), transnistreanul de la Mahala, cu doctorat la Sorbona, după ce ani de zile s-a ascuns de Securitatea română și cea sovietică care-l vâneau peste tot, ajuns la bătrânețe cu jumătate de corp paralizat după un insult, a învățat a scrie din nou și n-a lăsat din mână tocul până la moarte. Și în această scrisoare există explicația acestui crez științific și național. Corespondentul lui era un basarabean din Sângerei, Anton Crihan (10.VII.1893 – 9.I.1993), fost deputat în Sfatul Țării, și el cu doctorat la Sorbona, pe care soarta l-a aruncat pe alt continent unde el n-a încetat să adune materiale despre drepturile României asupra Basarabiei în baza surselor rusești.

Când se scria această scrisoare noi nici nu bănuiam de existența celor două personalități crezând sincer că au fost zdrobiți ca alți zeci de mii sub tăvălugul roșu:

„București
13.IV.1978
Dragă Anton,

Am primit ambele scrisori de la tine, prima de la 21.I.1973 și a doua de la 26.II.1973, deci la o lună una după alta, cu privire la harta provinciei mele și unele date în vederea lucrării care mă interesează personal în gradul cel mai înalt și pe orice român de același sânge cu noi... Harta de care îmi vorbești am făcut-o eu

Nichita Smochină

personal. Dar, din nenorocire, nu o am... împrejurări dureroase m-au făcut să dispară. În schimb se află în Biblioteca Academiei Române – fondul-rezervă, reproducă în lucrarea bune mele cunoștințe, profesorul pensionar Emil Diaconescu din Iași (se pare că mai lucrează la filiala Academiei de acolo). Am intervenit chiar azi la un prieten de al meu din Iași să-l întrebe dacă, cumva, din întâmplare i-a mai rămas vreun exemplar să-l folosească în scopurile noastre românești. Mă îndoiesc însă, căci în lipsa lui cât a stat în допръ (pușcărie – *n.n.*), nevasta lui s-a măritat după un militar și l-a părăsit. La Biblioteca Academiei, cum am spus, exemplarul are

cota nr. II.183.850. Eu însă nu o pot consulta. De aceea, te sfătuiesc să intervină persoana în cauză pe lângă Direcția Bibliotecii și să ceară un microfilm de pe toată lucrarea, care în anexă are harta. Eu personal am avut harta originală de acolo cu capitala la Balta. Dar în 1933, când eram la Paris, am împrumutat-o lui Titulescu și nu mi-a restituit-o; trebuie să se afle în arhiva lui, dacă s-a mai păstrat ceva... În schimb această hartă (altele n-au apărut) este reprodușă în lucrarea cunoștinței mele, dacă mai trăiește profesorul Marius Valkhoff, lucrarea intitulată *Republica Moldovenească*, înglobată în publicația: *Roemmenen buiten hiin Grenzen in Overgedrukt uit het tijdschrift van het koninkrijk nederl. Aardrijkskundie Genootschap*. Le serie deel LVIII, 1940. Afle vering 2.z.250.

Eu am reproduș-o și în anexa la prefața tezei mele de doctorat la Sorbona: *Les Roumains de Russie des origine a nos jours*, având ca titlu *Карта схэмастикэ а ымпэрицируй административе а РАССМ*. Iar în revista mea, pe care am scos-o ani de-a rândul în numeroase volume până în 1944, am publicat personal o hartă mare intitulată *Les Roumains en Ukraines* în limba franceză, ca anexă la teza de mai sus. O am reprodușă. Ea are legende. Echelle 1 : 2 000 000. A fost recunoscută oficial de Germania, Italia, Franța. Dacă voi avea posibilitatea îți voi trimite fotocopiile de pe ele. Mai este la Academie harta lui Alexis Nour. Eu am mai avut în original harta de perete a profesorului Florinski de răspândirea românilor în **marea slavă**, care în Serbia merg până dincolo de Belgrad. Dar în una din misiunile mele la Berlin cu Antonescu am lăsat-o acolo, fiindu-mi cerută. Bănuiesc că exemplare din ea trebuie să se afle și în USA. Pe de altă parte, am copiat ceva din lucrarea mea în franceză despre istoria noastră; dar, deocamdată, nu le pot trimite.

Te sfătuiesc, totodată, să scrii profesorului Klaus Heitmann la adresa: Georg-Voig Strasse 5. Marburg-Lann, 355. Germania Federală. El, acest savant, cu care eu sunt în corespondență,

a scris o lucrare foarte importantă, intitulată *Die Rumânesche Sprache und Literatur in Bessarabien und Transnistrien*. Este o lucrare de mare anvergură și folositoare cauzei noastre. El vă poate trimite microfilmul. Eu am avut-o tradusă în limba română, dar acum n-o am. Lui Heitmann îi puteți scrie românește, căci cunoaște foarte bine limba noastră, incomparabil mai bine decât Marius Valkhoff...”

Deși expunerea faptelor nu este într-o ordine cronologică perfectă, legătura lor este de natură interioară și descifrarea scrisorii se face pe mici compartimente, adică pe teze aparte întocmai cum se scrie o istorie.

Dincolo de preocuparea științifică propriu-zisă, există și fundalul biografic, care nu numai că pune accentele memorialistice, dar domină starea interioară a autorului.

„...Te rog să mă ierți, dragă Anton, că, pentru moment, independent de voința mea, pe care tu cred că o înțelegi, nu pot servi interesele fraților mei în suferință. La prima ocazie însă voi trimite ceea ce am adunat și încă voi mai aduna, că material am mult și bunăvoința este mare, dar numai aceasta nu-i de ajuns...”

La 29 iulie 1941 apare primul număr al ziarului *Transnistria*, condus de mine, gazeta re-deșteptării naționale a românilor dintre Nistru și Bug etc. (*Din cronica Transnistriei*, apărută în *Cartea moldovanului* de N.P. Smochină, membru de onoare al Academiei Române, p. 197-208). Gazeta cuprinde alte documente istorice inedite. Dacă îmi va parveni lucrarea lui Heitmann, ceea ce nu cred, îți voi trimite extrasele necesare...(!)

Dragă Anton, îmi vorbești cu dezgust de dușmanul nostru de moarte. Ai toată dreptatea și te aprob fără rezervă. Noi am fost cinci frați. Tata a fost împușcat în ceafă la zidul bisericii noastre. Mamei i-au rupt urechile pentru a-i lua cerceii. Au ținut-o în beci cu apă până la brâu. Apoi au adus-o acasă în comă și până la ziuă a și murit. Bădica, fratele mai mare, a fost deportat în Solovki de unde totuși a reușit să fugă. Fiind însă prins când intra în sat, a fost dus de organele NKVD

la Tiraspol, împușcat și cu o piatră legată de gât aruncat în Nistru. Ceilalți frați cu soțiile și copiii – duși în Siberia de Nord, unde îngrășă trupurile lor pământul unui popor străin și hain. Cumnata mea, Mărioara cu mama ei, Domnița – împușcate în plină zi în grădină, iar fratele cu copiii, omorât în drum, când era dus cu ceilalți frați și copii în *pohod na Sibir*. Pe fiul meu mai mare l-au ridicat din București, l-au dus la Chișinău, unde Заочное Совецание din Moscova l-a condamnat la 25 ani de muncă. A stat în Kolâma dincolo de cercul polar, de unde a scăpat după zece ani fără ca eu să aflu unde este. De aceea, avem amândoi dreptate, când este vorba de un dușman, care urmărește pierzania neamului nostru.

Îmi spui că eu aș fi aproape refăcut și îți pare bine că lucrez. Eu însă sunt foarte necăjit și abia mă mișc din săraca mea cameră de 2 × 2 m. Până azi încă n-am ieșit afară. De lucrat însă lucrez, dar cu mari greutăți. Acum am două lucrări: *Evangeliarul de la Reims*, zis text sacru, scris la începutul sec. XI de un român cu unele cuvinte românești. Mi-a fost cerut

Nichita Smochină,
anii '30, sec. XX

de *Slavic Review* din Washington de editorul Tradgold Donald prin scrisoarea de la 23 martie. Trebuie să-l dau la tradus în limba engleză și eu sunt sărac. O altă lucrare – *Sintagma lui Matei Vlastarie și aplicarea ei la români* sub numele de *Pravila mare românească*; îmi este cerută ca al treilea studiu despre aplicarea dreptului romano-bizantin la români, prin scrisoarea profesorului Ch. Frafistas, președintele Institutului for Balkan Studies. În scrisoarea oficială de la 21 martie 1971 îmi

scrie: «Votre proposition de preparer un autre article pour *Balkan Studies* est très honorable pour l'Institut et nous serons heureux de l'inclure dans nos publications.»

Întrucât însă eu sunt lipsit total de mijloace și nici nu știu cum s-o trimit, prietenii mei din țara veche, nu însă din cei care era normal să fie interesați, s-au oferit să contribuie ei cu modestele lor mijloace, pentru a mă ajuta. În anexă dau anaforaia Divanului Moldovei din 2 octombrie 1812 cu proteste vehemente împotriva răpirei nedrepte a Basarabiei. Anaforaia va cuprinde la 14 pagini de tipar probabil și fără voie îți curg lacrimile când o citești.

Afară de aceasta, am Pravila lui Alexandru cel Bun, dar nu am 42 de ruble și 420 de lei ca să-mi trimită microfilmul și să dau la iveală și acest tezaur al trecutului românesc. Mai am apoi în Tulcea la Catedrala lipovenească *Hexabiblu* lui C. Armenopol, scris în slavă în sec. XVI, care s-a aplicat la noi și în Basarabia după 1812. Aș dori să trăiesc și să public și aceste lucrări. Sunt însă sărac, mă învelesc cu o pătură de vară, ruptă pe jumătate, iar răutatea este mare...

De ce fac ai noștri nu-ți pot scrie nimic. Singurul om care mă mai vizitează din când în când în durerea mea și a lui este Sinicliu.

Cred că ai aflat de moartea lui Tit Sime-drea, Onisifor Ghibu și a doamnei Sinicliu de cancer la plămâni. Mă tem că acum vine rândul meu și nu voi vedea îndeplinită speranța visurilor mele, căci boala mă doboară.

La prima ocazie fericită îți voi mai scrie și îți voi trimite materialul necesar. Spune-mi ce faci?

Dacă doamna mai vine în țară spune-i, te rog, să mă vadă că am multe de vorbit.

De Talu mai știi ceva?

Cu sănătate, Hristos a Înviat.

Te rog încă o dată, scrie-mi.

Rămân al tău, Nichita.”

Dacă cineva nu crede că istoria noastră încapă într-o scrisoare nu are decât s-o recitească.